

BUDA VISSZAVÉTELE AZ EURÓPAI POLITIKÁBAN.

Irta: *Horváth Jenő.*

HA BUDAVÁR visszavételét európai vonatkozásaiban vesszük vizsgálat alá, akkor az hosszabb előzmények és következmények határára nem jelentéktelen fordulópontnak mutatkozik. Éppen ezért az esemény értékelését sem szoríthatjuk arra, hogyan és milyen irányból közelítették meg és foglalták el a különböző hadvezérek és csapatok, hanem a helyi részletek útvesztőjéből és a helyi távlatok síkjából kilépve, körül kell raknunk azokkal az egykorú eseményekkel és politikai alakulásokkal, melyek az értékelésnek szélesebb alapját alkotják és Buda visszavételét az európai történelemben igaz helyére állítják.

Senki sem fogja kétségbevonni azt, hogy Buda visszafoglalása nyugatról keletre haladó küzdelemnek — a török hatalom ellen folytatott harcnak — volt olyan eseménye, amely e küzdelem lefolyásában első meghatározott pontot nyújt nekünk.

Ha még akarjuk tudni, hogyan indult el ennek a küzdelemnek a hulláma és meddig kísérhetjük figyelemmel annak távolabbi hatását, akkor az európai történelem korabeli fejleményeinek szőnyegét kell magunk elé terítenünk.

Azt szokták mondani, hogy a Habsburgok foglalták vissza Budát, de nem teszik hozzá, hogy a Habsburgok terveiben Buda visszafoglalása mint kitűzött célpont alig, legfeljebb az ostromot közvetlenül megelőző időben szerepelt. Attól kezdve, hogy Habsburg Mária királyné férjének, II. Lajosnak, a mohácsi csatában történt elestéről értesült és Budát elhagyta, sem fivérei — V. Károly német császár és I. Ferdinánd magyar király — sem Ferdinánd utódai nem közelítették meg Buda falait. Mert az 1542-iki felmentő hadjárat inkább csak válasz volt az 1541-iki török előnyomulásra, melynek Buda áldozatul esett. Buda csak akkor került nagyobb tervek vonalába, mikor I. Lipót király 1686-ban udvari tanácsosainak eléggé határozott állásfoglalása ellenére Buda felmentésére küldötte csapatait. Nem a bécsi kormányzat volt tehát az, melynek tervszerű politikáját a kezdeményezés érdeme megilletné.

A különbség a különben gyöngye uralkodó elhatározása és udvarának erősen tartózkodó politikája között abban volna megállapítható, hogy amíg a kormányzat a meglevő területek megtartására kívánt szorítkozni, addig az uralkodó külső sürgetésre makacsul kötötte magát ahhoz a gondolathoz, amelyet azután tőle szokatlan odaadással diadalra segített.

Ezen a ponton vakító fény esik Zrínyi Miklós gróf alakjára, mert ő elsőnek ismerte fel azt, hogy konstruktív magyar politikát egyedül a magyarságot emésztő és a magyarság ellen másoktól is felhasználható török hatalom megdöntésétől lehet remélni. Eltekintve attól, hogy Zrínyi ennek a gondolatnak lett a vértanujává, forrásszerűleg megállapítható, hogy Montecuccoli gróf és a mögötte álló, vagy az ő kezét is megkötő bécsi kormányzat nem azért állott szemben a törökkel, hogy annak helyébe a magyar nemzetet

ültesse és a felszabadított Magyarországot egy öncélú magyarság kizárólagos birtokába juttassa. Ha elővesszük az 1660-ban írt *Török áftumot*, akkor Zrínyi rópiratából nem pusztán a török elleni harc lobogó lángja villan ki, hanem a magyar nemzet felszabadításának, a magyar állam helyreállításának eszméje is. Ugyanaz a gondolat, amely Zrínyi korában az európai hatalmak kialakulását lehetővé tette. Ma már nem szenved kétséget, hogy Zrínyi a török hatalom ellen megfujt riadón kívül a magyar hatalom kialakításának lehetőségével is maga ellen fordította Bécs irányadó köreit, amit az is valószínűvé tesz, hogy a régi magyar királyok jogcímeit a török hatalom megtörése után a bécsi körök az osztrák hatalom részére biztosították és ezzel a magyar állam helyzetének előnyeit maguknak foglalták le.

Miután azonban Zrínyi Miklós gróf már 1664-ben elhalt, le kell mondanunk arról, hogy Buda visszavételének gondolatát az ő programjában keressük. Mi több, ha magyar szempontok után kutatnánk, akkor azt kellene mondanunk, hogy Lipót nemcsak német császár, hanem magyar király is volt, tehát Zrínyi után olyan magyar is akadhatott, aki a gondolatot felvetette és az uralkodóval elfogadtatta. Bármennyire jólesnék, ha erre vonatkozólag a történelmi források valamit nyújtanának, de a korabeli közvélemény más képet mutat. Az általános elkeseredés a mohácsi vész óta újabb katasztrófáktól növelve és sűrítve, nehéz bánat felhőjeként ülte meg a nemzet lelkét. Semmi különös nem volna tehát abban a feltevésben, hogy a korabeli magyar közvélemény nem pusztán Buda visszavételétől várta és remélte az ország felszabadítását. Mindenesetre nem felel meg a történelmi valóságnak az, hogy a magyarok nem vették ki részüket a harcból olyan mértékben, hogy fellépésük az idegen katonai segítséget kizárólagos érdemeit kellő határok közé ne szorítaná, de Thököly Imre és Apaffy Mihály, a magyarországi felkelők és az erdélyi csapatok távolmaradása viszont a korabeli közfelfogás megoszlását és nem annak egyöntetűségét bizonyítják. Nem mintha Thököly és Apaffy nem akarták volna, hogy Buda magyar kézre kerüljön, mert az ilyen feltevés a történelmi valósággal ellenkeznék, hanem mert az a vállalkozás, amelynek Buda visszavétele köszönhető volt, másoktól indult ki és azok, akiktől kiindult, azt más tervek és elgondolások, idegen érdekek szolgálatába is állíthatták. Minden félreértésnek elejét kívánjuk venni azzal a megállapítással, hogy amint Bécsben ellene lehettek annak, hogy Buda Thököly vagy Apaffy kezébe kerüljön, éppen így, de csakis ebben a vonatkozásban tartott az ellenzék attól, hogy Magyarország fővárosát a király személyében a német császár foglalja el; hogy azt az idegen kormányzat a magyarság ellen épített várként fogja kezelni és hogy ezen az úton az idegen birtoklás lényegben alig változik, mert a török uralomnak a némettel való felváltása magyar szempontból többé-kevésbé csak alaki változást jelenthetett.

A fentiek elmondása mindenkit meggyőzhet arról, hogy nem Budavár ostromának felépítésében és lefolyásában, nem is a különben fontos haditettnek új körülírásában keressük azt a helyet, ahol az esemény súlypontját elhelyezni szeretnénk. Hanem azt igyekszünk kimutatni, miszerint Buda megvívása nem pusztán a nagy gonddal felépített ostromban merült ki, hanem olyan érdekek találkozó pontján lefolyt esemény volt, amely érdekek úgy természetükben, mint kihatásukban messze túlhaladták a helyi vonatkozások kereteit.

Ha Magyarország akkori helyzetét vizsgáljuk, akkor vissza kell térnünk történetíróinknak ahhoz a régebbi megállapításához, hogy a harmincéves

háború Erdély protestáns fejedelmeinek minden erő kifejtése és a katolikus magyarság minden óhaja ellenére sem volt képes megmozgatni azt az idegen hatalmat, amely az ország szívet 1541 óta pusztította. Mert a történelmi valósággal nyílt ellentétben állna minden szépítgetése annak a ténynek, hogy az akkor már évszázados török uralom nem a nemzet életerejének gyökereit pusztította. Konkrét számítások szomorú eredményeként áll előttünk az a feltevés, hogy a magyarság emiatt nem tudta újból kitölteni azokat az ország határokat, amelyeket a török uralom előtt, még a XV-dik század végén is, olyan életerős formában és olyan hatalmas arányokban töltött ki. Az erdélyi fejedelmeknek a protestáns hatalmak oldalán kifejtett vállalkozásait a bécsi udvar nagyrészt helyi engedményekkel, a vallási sérelmek orvoslásával igyekezett ellensúlyozni vagy nyugvópontra hozni. Mert a magyar nemzeti gondolat és akarat felkeltéséhez és megszervezéséhez alig állott közelebb a török hatalomnál, amellyel együtt a két magyar pártot egymás ellen használták fel. Mint az újkor elején a svájci zsoldosok, úgy küzdött magyar ellen a magyar azon a csataterén, ahol a jól fedezett hátsó vonalakban a német és a török politikát irányító kormányférfiak ültek,

Éppen ezért a kezdeményezés is alig jöhetett volna onnan, ahol egység helyett megosztás volt és ahol az erők egymást egyensúlyban tartották. A lökésnek olyan helyről vagy irányból kellett jönnie, ahol az egyensúly felbomlott és az egyik erő a másik fölé kerülve a nyugodt helyzetet alapjából emelte ki.

Ezzel a sikerrel dicsekedhetett 1648-ban a francia diplomácia, mikor megbízottai a vesztfáliai Münsterben és Osnabrückben a harmincéves háborút a vesztfáliai béke néven ismert szerződéssel befejezték. Hogy e siker nem tűnik fel olyan jelentősnek a mi kézikönyveinkben, annak okát abban kell keresnünk, hogy a politikai motívumok megkülönböztetése helyett gyakran egyéb természetű kérdések útvesztőjébe tévednek. Első pillanatban alig, csak a források közvetlen vizsgálata folytán tűnik elő a szerződés szürke cikkelyeiben elhelyezett robbanóanyag, melynek a francia hatalom ellenfele áldozatul esett. Az ellenfél a Német-Római Szent Birodalom, a német vagy római császár volt, akinek hatalmi súlyát és kedvező európai helyzetét XIV. Lajos kívánta átvenni.

Ma már általánossá lett az a felfogás, hogy a francia diplomácia — Richelieu bíboros nyomán, amint azt helytelenül mondani szokták — kelet felé kereste a francia hatalom érvényesülését. Ugyanezt tette a középkor óta, mert Franciaország az óceántól fedezve kelet felé terjeszkedhetett. Ezért küzdött délen és északon a spanyol világhatalom ellen; annak megtörése után ezért indult a Rajnán keresztül a német birodalom megdöntésére. Ma már a francia történetírás is elismeri, hogy XIV. Lajos előtt nem a német császári cím, hanem a német uralkodó római császárságának és európai felsőbbbségének megszerzése lebegett.

A lehetőséget hozzá az 1648-diki münsteri békeszerződés adta meg. Annak értelmében Elzász Franciaországhoz került, a német birodalom fejedelmei pedig saját területeiken önálló rendelkezési jogot — amint a későbbi gyakorlat mutatta, szuverénitást — nyertek. Szinte beláthatatlanokká lettek e két békepont következményei. Mert a valóságban nem pusztán az az aránylag csekély területi veszteség állott elő, amit a német történetírás lát és iskolakönyveinkbe átengedett. A császár attól kezdve megszűnt szuverén hatalommal rendelkezni a német fejedelmek fölött, a szuverén német feje-

delmek Franciaországgal szövetségbe léptek és ezen a szövetségen keresztül XIV. Lajos a német birodalom belső szerkezetét alapjaiban ingatta meg. Napoleon tehát járt utakon indult el akkor, amikor a rajnai fejedelmeknek XIV. Lajostól megalkotott szövetségét megújította és a német fejedelmeket maga mellé vonva 1806-ban a Német-Római Szent Birodalomnak véget vetett. Itt tehát egy a középkor óta tervszerűen indult és jellegében alig változó hatalmi törekvéssel állunk szemben, amely a francia politikának egészen napjainkig észrevehető irányvonalát mutatja.

Mikor a Habsburgok az Elzászba vonuló franciák elől ősi családi birtokaikat elhagyták, bennök és velök együtt a német császár szedte fel horgonyait a nyugaton és vonult kelet felé, hogy új lehetőségeket keressen. Attól kezdve a császár csökkenő hatalma nyugaton a franciák érvényesülését vonta maga után. Itt tehát az európai politikának és az európai történelemnek egyik legfontosabb fordulópontjához érkeztünk, amelynek következményei beláthatatlanokká lettek. Mert Németország császárai Habsburgok voltak, a Habsburgoknak pedig Németországban nem voltak birtokaik. Mivel pedig a német fejedelmek szuverén jogokra tettek szert, a Habsburgoknak tovább kellett vándorolniuk azon területek felé, ahol megmaradt szuverénitásukat megtartották. Így horgonyozták le magukat — Elzász elvesztése után — Ausztriában és Magyarországon, amelyek közül az előbbi a német állam része volt, utóbbi pedig külön szuverén államot alkotott.

Az európai politika fejleményei adták meg tehát azt a helyzetet, amely a Habsburgokat nyugat felől kelet felé sodorta, hol a nyugaton szenvedett veszteségeikért megfelelő kárpótlás kínálkozott. Nem is kételkedhetünk abban, miszerint a töröktől később elfoglalt területekben ezt a kárpótlást látták, mert a Buda visszafoglalásakor vert érem a következő, ilyen értelmű felírást viselte: *Vermehr des Reiches*.

Az első határozottan felismerhető és mérlegelhető erőtenyező tehát, amely Buda visszavételénél megfelelő súllyal esett latba, ez az 1648 óta megfigyelhető mozgalom, a Habsburg-hatalom súlypontjának kelet felé való vándorlása és eltolódása volt.

Közelebbről még az az időpont is megállapítható, amikor az események azt a lökést kapták, amelynek Buda áldozatul esett.

Bécs 1683-diki felszabadítása kétségtelenül fontos esemény volt. Annak kellett lennie magyar szempontból is, mert kizikönyveink a 16 éves felszabadító háború (1683—99) kezdetének ismerik, amely háború folyamán Buda és Magyarország is felszabadultak a török uralom alól. A képet azonban át kell festenünk, mert a felszabadító háború megindításában több volt az ellenhatás, mint a kezdeményezés és a háború mint ellenhatás dagadt olyan hullámmá, amely az 1699-diki karlócai békeszerződésben pusztán azért ült el, mert a háború befejezéséhez szükséges csapatokat a nyugati harctérre szállították.

Az ellenhatást kihívó kezdeményezés gyökereit viszont abban a reunio mozgalomban kell keresnünk, amelynek megindítását a vesztfáliai békeszerződésben aratott francia diadal tette lehetővé. A franciák ugyanis a münsteri szerződésben nyert formai joghoz a régi frank uralkodók birtokjában keresték azt a jogcímet, hogy a Rajna vonalát megszerezzék és Franciaország új határait messzebb keleten, a német birodalom területén vonják meg. Az időpontot 1681-ben, a célt Strassburg várának megrohanásában állapították meg. Abban az esetben pedig, ha Németországnak a császári

szuverénitás alól kivont fejedelmei még nem volnának elég erősek arra, hogy a császárt a francia támadás visszaverésétől visszatartani tudnák, úgy a török hatalom fegyveres erejében jelölték meg a sikert biztosító politika eszközeit.

Ezen a ponton nyerünk újabb fényt Zrínyi Miklós gróf alakjára, mert a francia-török szövetség halvány körvonalai sejteni engedték, hogy a török uralom fenntartásának európai szükségletté való emelése Magyarország sorsát kedvezőtlenül befolyásoltatja. Zrínyi szerint mindent meg kellett volna tenni a török uralom megdöntésére; annak fenntartása viszont Zrínyi halála után már nemcsak Magyarországra, hanem a császárra nézve is veszedelmessé vált, mert olyan európai szövetkezésekre nyújtott alkalmat, amelyekben a török hatalom a nyugat felől megtámadott császárt hátban fenyegette.

Történetírásunk eddig kevés fontosságot látott azokban a tüntetésszerű hadjáratokban, amelyeket 1681-ben a váradi, 1682-ben a budai pasák vezettek. Pedig, amikor a franciák 1681-ben Strassburg várát megrohanták, följötte kívánatos volt nekik az, hogy valaki lekösse a császárt, akitől a Rajna mellett erőteljes védekezést vártak. Így történt, hogy az 1681-ben megindult francia előnyomulás idejében keleten is harctér alakult; az, hogy a török csapatok csak 1683-ban, Kara Musztafa nagyvezértől vezetve jutottak el Bécs alá, az események összefüggésén mit sem változtatott. Annál kevésbé, mert a bécsi kormányzat ezeknek a hadjáratoknak oly nagy jelentőséget tulajdonított, hogy a császár az egész német haderőt mozgósította. Igaz, hogy ebből az a következtetés volna levonható, miszerint a német haderő volt tehát az, amely 1681 óta kelet felé indult és az 1683-diki bécsi hadjárat után 1686-ban Budához ért, majd onnan kelet felé haladva Magyarországot felszabadította. Veresége a Habsburg területek felosztását, Magyarországnak a Török Birodalomba való bekebelezését vonhatta maga után; győzelme viszont a német hatalomnak oly nagy mérvű megnövekedését, hogy annak a magyar állam áldozatul eshetett.

Ha hozzátesszük, hogy a római pápaságnak sem az nem volt érdeke, hogy egy hatalmában megnövekedett császárral, sem pedig az, hogy a keresztény Európa rovására megnövelt moszlim hatalommal kerüljön szembe, akkor még többre kell értékelnünk azt a páratlan áldozatkészséget és azt az igyekezetet, amit XI. Ince pápa kifejtett és azt a sikert, amit fáradozásaival — mert Buda visszavétele az ő áldozatkészségének és fáradozásainak volt köszönhető — aratott. Már az általa 1684-ben létrehozott *Szent Szövetség* összeállításában is olyan vonásokat találhatunk, amelyek azt mutatják, hogy a római Szentszék diplomáciai tevékenysége nem pusztán a német császári hatalom elősegítésére szorítkozott.

Mielőtt azonban ezzel foglalkoznánk, sorba kell vennünk az időrendben egymás után következő fejleményeket.

Azt mondtuk, hogy már az 1681-diki kezdeményezés távlatában felismerhető a francia diplomáciának az a taktikája, hogy az ellenfél erejétől tartva ennek háta mögött fegyveres támogatást keresett. Így volt ez a harmincéves háború idejében a svédekkel, később a lengyelekkel. Gusztáv Adolf svéd király serege attól kezdve, hogy tábornokai a franciákkal kapcsolatba kerültek, már nem annyira protestáns, mint francia érdekekért harcolt. Ugyanazokért harcolt később Szobieszky János⁷ — János lengyel király — is, akit francia felesége vont XIV. Lajos oldalára. Svédországot nagy királyának halála, Lengyelországot a török veszedelem kapcsolta ki a küzdelemből

és ez birta rá a francia kormányt arra, hogy nagy tervek megvalósítására készülve a török támadó erejét a maga javára értékesítse. Tiszta politikum tehát az, amit eljárásában keresnünk kell: az európai politika dominálása, mint azt egyébként az újabb francia történetírás is elismeri. A protestáns svédek, a katolikus lengyelek és a moszlim törökök ugyanazon a fronton és ugyanazon az alapon harcoltak a német császár ellen: azért, hogy a császár a vezetést XIV. Lajosnak engedje át. Lényegesebb eltérés a három között pusztán abban volt megállapítható, hogy a svéd haderő észak felől nyomult Németországba, míg a lengyelek a varsói francia követség útmutatása szerint már magyar és erdélyi ügyekkel is foglalkoztak; végül a török haderő felvonulási területül Magyarországot választotta. Ha tehát egyáltalában volt valami, ami Magyarországon félelmet és aggodalmat kelthetett, az az 1681-ben megindult török támadás volt, amely az Ázsiából és Afrikából hozott új és új erőket a magyar földön át vitte Bécs felé: a császár ellen, a kinek nyugaton a franciák ellen kellett védekeznie. A császárváros eleste talán nem törte volna meg Németország erejét, Magyarországot azonban eltemette volna, mert diadalmas átvonulás esetén a magyar állam — a magyar királyság és az erdélyi fejedelemség — tehetetlenül állott volna szemben a három földrészre kiterjedő török hatalommal. Ezért alig érthetnénk meg igaz valóságában az 1681-diki helyzetet, ha fel nem tennénk azt, hogy attól kezdve a magyar nemzet életéről és haláláról volt szó. Ha valamikor, úgy akkor kellett eldőlnie annak, hogy megmarad vagy megsemmisül. Ha pedig így áll a dolog és ha ezt a korabeli vezető emberek is tudták — Zrínyi abban az aggodalomban halt meg 1664-ben, hogy a török uralomnak már pusztá fennmaradása sem teszi lehetővé a magyar állam helyreállítását — akkor a felszabadítás gondolatával foglalkozó kormányok terveiben annak a gondolatnak is fel kellett mérülnie, hogy erő kifejtés szempontjából a magyar nemzet megmaradt erejére is lehet építeni. A török haderő felvonulásával tehát egy időben jelent meg az a törekvés, hogy annak a magyar nemzet minél hatásosabban ellenálljon és hogy őt ebben mások is támogassák.

Miután a támadás 1681 óta kifejezetten Bécs irányában mozgott, elsősorban a Bécsben lakó német császár volt az, akinek a magyar ellenállás megszervezése érdekében állott. Ez birta rá Lipótot arra, hogy a rendelkezésére álló német birodalom egész haderejét mozgósítva olyan tekintélyes erővel vonuljon fel, amely a döntést magához ragadni képes. Ebben készséggel támogatták őt a magyarok, mert azok hazájok felszabadításáért, saját életükért küzdöttek. De a német birodalom megmozdulásának a külföldön is olyan visszhangja támadt, hogy sok nemzet önkéntesei siettek a küzdelem színterére. Valóságos kereszties hadjárat indult meg Bécs körül és az annak felmentését követő hadjáratban már számtalan európai nemzet részvétele volt észlelhető. Nem ugyan olyan mértékben — és ez áll a magyar csapatok részvételére nézve is — hogy a német hadvezetőség bármelyik nemzetnek átengedhette volna — szívesen vagy akarata ellenére — a diadaljáró katonai dicsőséget; de mindenesetre olyan mértékben, hogy a többi keresztény nemzetek is elismerték, miszerint a német hatalom teljes felkészültséggel és a keresztény hadak között teljes fölényvel vonult háborúba. Bármennyire lehetne tehát azt egy elkésett kereszties hadjáratnak tekintenünk, jellegét minden kétséget kizáró módon a német haderő és a német hadvezetés adták meg. Miután a »degkeresztényibb király« vezetése alatt a francia hatalom, ha nem is nyíltan állott a moszlimok oldalán, de a jelek sze-

rint a császárral szemben foglalt állást, a török elleni háborút keresztshad-járat helyett inkább német vállalkozásnak kell minősítenünk.

Ebben az esetben azonban a német hatalomnak olyan előretörésével, vagy legalább is ennek olyan lehetőségével állunk szemben, amely Közép-európa sorsát hosszú időre volt eldöntendő. Nem is tudjuk, vajjon nem ennek a hadjáratnak a sikerei alkották meg azt az osztrák nagyhatalmat, amely a Német-Római Szent Birodalom összeomlását, sőt a napoleoni háborúkat is túlélte és csak akkor gyengült meg, amikor a német hatalom súlypontja 1866-ban Bécsből Berlinbe költözött át. Ez a változás azonban még igen messze volt akkor, amikor a német hadak 1681-ben kelet felé fordultak és amikor az osztrák-német hatalom erőkifejtése minden más szempontot félretolt az útból. Oly annyira, hogy annak megfékezése és az egyensúlyt fel nem borító, megfelelő korlátok közé szorítása vagy kellő ellensúlyozása nem egy helyen képezte komoly megfontolás tárgyát. A széthúzó és a török hatalomnak lekötött magyar ellenzéki mozgási szabadsága, katonai ereje sokkal kisebb volt, mint hogy a német előretörés útjába nagyobb akadályt gördíthetett volna. Különösen nem tehetne volna ezt akkor, ha a németek a keresztények felszabadításának gondolatával jelennek meg. Viszont a keresztény háború jellegének ez a kidomborítása volt az, amely a római Szentszéknek arra nyújtott lehetőséget, hogy ne csak a török hatalom ellen alkosson védővonalat, de a közép-európai kérdés egyoldalú megoldásának is elejét vegye. Ha ebben a beállításban tekintjük a XI. Ince pápától és diplomatáitól 1684-ben megalkotott *Szent Szövetséget*, akkor a kérdésnek új megvilágítását kapjuk. Mert Rómának, Velencének és Varsónak Bécs mellé állítása már érezhető módon megkötötte az osztrák udvar kezét. Ennél azonban többet is lehet mondanunk, mert az 1681—84. évek diplomáciai tevékenysége éppen arra irányult, hogy a kelet felé kibontakozó előnyomulás várható eredményei ne csak egy hatalomnak, hanem valamennyi érdekelt félnek hasznára legyenek.

Ebben a beállításban több fontosságot kell tulajdonítanunk az 1681-diki magyar országgyűlésnek, mint azt eddig tették. Az alkotmányosság helyreállítása és a törvényes országgyűlés egybehívása, melyre a rendek szabadon küldhettek követeket, olyan jelenségek, amelyek azt mutatták, hogy egy ismeretlen kéz ismeretlen érdekből ismeretlen módon segítette a magyarságot abban, hogy a nemzeti frontot és az állami öncélúságot helyreállítsa. Valaki, aki a német hadak szolgálatait nagyra értékelte, mert azokat is előmozdította, de az esetleges győzelem egyoldalú kihasználásának is elejét kívánta venni, hogy a kereszténység közös harcának általános és az egész kereszténységet érdeklő jelleget biztosított. XI. Ince pápa nem tett kevesebbet, minthogy a keresztény jelleggel a némettől és töröktől elidegenített protestánsokat is megnyerte, a keleten érdekelt katolikus hatalmakat közös szövetségben egyesítette, a császárt magyar királyi kötelezettségeinek beváltására birta és a magyarságot a francia és török hatalmaktól elvonva Zrínyi szellemében az iszlám ellen fordította. Mi sem mutatta ennek az eljárásnak a sikerét, minthogy XIV. Lajos, aki addig örömmel látta, hogy Lipót erejét a háború egyre jobban lekötöi, 1685-ben a hugenották üldözésével akarta Rómát elhódítani és Franciaországot a római Egyház első hatalmává tenni; a török pedig ahelyett, hogy a magyarországi protestánsokat és az ezektől meghódítandó magyar közvéleményt játszotta volna ki a császár és a pápa ellen, Thökölyben és Apaffyban rabszolgákat látott, akiket megalázni és kihasználni lehet, de szolgasorból felemelni nem kívánatos. Mindez nagyban hozzá-

járult ahhoz, hogy amíg a védőhatalomként ismert török Thökölyt rabláncra fűzte, addig a magyar protestánsok egymás után állottak Lipót szolgálatába, kit a pápai közvetítés a magyar nemzettel kibékített.

Ha ennek figyelembevételével nézzük az 1681-diki kiegyezést, amely a felszabadító háborút magyar vonatkozásban reményteljes és kívánatos küzdelemnek tette, akkor látjuk csak, hogy valóban az alkotmányos kormányzat helyreállítása volt az, amit a nádori méltóság betöltése jelentett. A kormányzati függetlenségen is messze túlment a királytól szentesített IV. törvénycikk, amely a magyar állam szerződéskötési jogát elismerte és aziránt rendelkezett, hogy a Magyarországot érdeklő nemzetközi szerződések megkötésénél Magyarország kellőképpen képviselve legyen. Bármennyire korlátozva látjuk is ebben a gyakorlatban egy szuverénjog alkalmazását, a jog mégis csak szuverén magyar nemzet és király jogának volt tekintendő. A király szuverénítésának és a szuverén magyar király hatalmának megerősítése pedig összehasonlíthatatlanul több volt annál a támogatásnál, mit vele szemben az ellenzék támogató bármilyen hatalom ígért. Mivel pedig ilyen hatalom abban az időben már csak a török volt, amely saját hűbéreseit alázza meg, a magyar ellenzék tagjai tömegesen csatlakoztak a király zászlójához, aki megbékített magyar nemzetének élére kívánt állani, jogaiban megerősített magyar nemzetének védelmére, felszabadítására és a magyar állam régi fényének helyreállítására vállalkozott.

A francia hatalom támogatásában, amely lidércfénynek Thököly áldozatul esett, annyira megingott a hit, hogy érdemes lesz röviden azt is figyelembe vennünk.

Franciaországban 1679-ben véget ért Colbert Jánosnak az udvar és az állam — mert a kettő egy volt — kiadásait merkantil vállalkozások útján fedező, takarékoskodó kormánya, Colbert helyét öccse, Croissy márki külügyminiszter foglalta el (1679—96), aki viszont a költségeket nem kimélő Louvois márki hadügyminiszter kész eszközének bizonyult. A külpolitika intézése a katonai dicsőség szolgálatába állott és az ellenállás téreről a kezdeményezés vonalára helyezkedett át. Ilyen kezdeményezést jelentettek a kormánytól felállított reuniós kamarák, amelyeknek egyike, a metzi *chambre de réunion*, 1680-ban Elszászt Franciaországba kebelezte. Lipót császár sógora, Károly lotharingiai herceg, már előbb elveszítette birtokait, amelyekről a reunió-mozgalom folytán végleg le kellett mondania; kardját a császárnak ajánlotta fel, kit a franciák a porosz és lengyel államok Thököly, Apaffy és a török segítségével igyekeztek elszigetelni. A mérleg nyelve azonban a felszabadító háború megindulásakor Franciaország ellen billent, mert 1683-ban nemcsak a török vonult vissza Bécs falai alól, hanem a spanyol Habsburgok Franciaországnak üzentek hadat. XIV. Lajos 1684-ben gyors támadást kockáztatott meg Lipót ellen, de azután fegyverszünetet kötött vele, mert abban a feltevésben volt, hogy ha Lipót jobban leköti erőit a keleten, akkor Franciaország a nyugaton nyer szabad kezet. Itt kell keresnünk tehát Lipót egyes tanácsadóinak azt az eljárását, hogy őt a magyarországi hadjárattól visszatartani törekedtek. A császár a keleten igényelt szabad kéz fejében lemondott ugyan Elszászról, de az európai politika súlypontját a franciák akkor már helytelenül keresték Bécsben; az legalább is megoszlott nyugat és kelet között, ha ugyan nem egészen nyugatra költözött át. Lajos király ugyanis a török elleni hadjárat sikerének kulcsát Rómában vélte megtalálni és politikáját ettől kezdve ő is a Szentszékre építette. Még eszközeit sem válo-

gatta meg, hanem túlzásokra ragadtatta magát, mert azt hitte, hogy ezekkel a túlzásokkal Európa sorsának irányítását magához veheti. A hugenották kiűzésére azonban a protestáns hatalmak szövetsége volt a válasz; a nantesi ediktum visszavonásával Franciaország olajat öntött a tűzre és a négy protestáns hatalom 1686-ban már Lipóttal kerestek kapcsolatot. Buda visszavétele körül tehát nem pusztán a XI. Ince pápától megalkotott katolikus koalíció volt észrevehető, hanem egy távolabbi protestáns koalíció is, amelynek jóindulatú támogatására Bécsben szintén súlyt helyeztek. Nem pusztán azért, mert a négy északi hatalom — Anglia, Hollandia, Poroszország, Svédország — ereje a *Szent Szövetség* katonai erejét felülmúlta, hanem azért is, mert a protestáns hatalmaknak Lipót császár mellett való állásfoglalása Magyarországon Apaffy és Thököly ellenállását bénította meg. Csak kevesen festették meg való színeiben azt a tragédiát, amelyet a két fejedelemnek mindenkitől való elhagyása jelentett és amelynek megfestése még méltó ecsetre vár.

Buda visszafoglalásának útja tehát 1686 nyarán külpolitikailag kellően elő volt készítve. Ha mégis a lengyel király volt az, aki azt a legjobban követte és akaratát a bécsi körökkel szemben keresztülvitte, akkor a király sürgetései mögött lengyel érdekek után kell érdeklődnünk.

Nem akarjuk ezt abban megállapítani, hogy Sobieszky János — mint egyesek sejtteni vélik — talán régebbi dinasztikus kapcsolatokra gondolt és Magyarország királya kívánt volna lenni. Azt sem, hogy Felsőmagyarország megszállásával adott helyzetet kívánt volna teremteni, bár erre mutat az, hogy 1685-ben hazavonult, a színteret Károly lotharingiai hercegnek engedte át és a király által megvívandó Budavárát a császár sógora és hadvezére foglalta el.

Bármint álljon a dolog, a diadal osztatlanul a Habsburgoké lett, akik a hadjárat folyamán már nemcsak Magyarország területét szállották meg, hanem a hódítást a régi magyar királyok jogán a régi magyar tartományokra is kiterjeszteni törekedtek.

Budavár visszavételével tehát nem pusztán a felszabadító hadjárat katonai eseményei állnak szerves kapcsolatban és nemcsak az ország helyreállítása függ össze vele, hanem annak a Habsburg hatalomnak a felállítása is, amely a Rajnától keletre vándorolva Magyarország körül a Duna-medencében alakult ki, sőt az északbalkáni területekre is igényt emelt.

Miután a magyar nemzet szem melléthatólag a felszabadulás érdekében kapcsolódott a küzdelembe és nem tőle, hanem a bécsi udvarból indultak ki azok a tervek, amelyek Lipót magyar király fennhatóságát Raguza, Bosznia, Szerbia és Havasalföld területére, akkor még a török birodalom függőségeire és tartományaira is ki akarták terjeszteni, nem volna könnyű eldönteni azt a kérdést, hogy ez utóbbiak visszavételét ki eszközölte. Feltehetőleg az jár a közép úton, aki abban a feltevésben van, miszerint a diadalmas császári seregeknek fel nem tartóztatott előnyomulása magában elég magyarázatot nyújt ahhoz, hogy azok mindaddig nem állottak meg, amíg őket az ellenség vagy egyéb körülmények ereje meg nem állította.

Miután jogtörténetírásunk még azt a jogviszonyt sem tisztázta eddig, amelyben a mellékországok és függőségek az anyaországhoz állottak, nem tudjuk eldönteni, hogy abban az új Habsburg birodalomban, amely a Duna-medencéjéből a Balkánt uralni kívánta, mennyi volt a magyar állam részvétele. Annál kevésbé, mert ha valaki a felsőség kiterjesztését a magyar nemzet

számlájára írnia, félreismerne azt a helyzetet, amelyben a magyar csak szenvedő fél volt. Az országot császári csapatok szállották meg, az alkotmányt újból felfüggesztették, az erdélyi fejedelemséget katonai rendelkezés alá vonták és elhíttették magvait annak a felkelésnek, amely fegyvereit — Rákóczi Ferenc vezetése alatt — ugyanazon kormányzat ellen fordította, mely a magyar király történelmi jogán kívánt rendelkezni a Balkán félszigeten.

Nem volt szerencsés a bécsi kormánynak az a politikája sem, mely az orthodox egyházzal szembeállította. Magyarországnak már az első török támadások óta gyorsan növekedő orthodox lakossága volt. Az erdélyi orthodox románság a görög egyházzal egyre kevesebb kapcsolatot tartott fenn, mert a Duna-Száva vonalán beköltözött orthodox szerbek a török uralom alatt annyira megerősödtek, hogy az erdélyi román egyház görög-szerb vezetés alá került. A bécsi kormánynak az az elhatározása, hogy Buda visszavétele után a szerb patriarkátusnak menedéket adott, az orthodoxiát még jobban megerősítette. Téves az a felfogás, hogy ennek a román egyházi unió — politikai és nem egyházi tekintetben — megfelelő ellensúlya volt, mert az orthodox egyház a török hatalom védelme alatt a XVII-dik században óriási mértékben erősödött. Olyan mértékben, hogy a legnagyobb orthodox állam uralkodója, a moszkvai nagy fejedelem, akit egyébként Nagy Péternek hívtak, a bizánci császárok címét vette fel. Lipót császár jegyzékben adta tudtára, hogy ehhez joga nincsen, de alig szenvedhet kétséget, hogy a tiltakozás Péter cár elhatározását nem változtatta meg. Ellenkezőleg: röviddel azután a cár a magyar ellenállás vezérét, Rákóczi Ferencet is szövetségbe vona és ezzel magát tette annak az ellenzéknek a vezérévé, Oroszországot pedig vezető hatalmává, amely a Habsburgok dunai és balkáni hatalmával szembeállott. Ha tehát a bécsi kormányzat csak azért nem telepítette régi hazájába vissza a szerb patriarkát és népét, hogy őket a magyarság ellen, a maga terveinek eszközeiül tartsa meg, akkor ezt a politikát rövidlátónak és elhibázottnak kell tartanunk, mert a szerbek az orosz hatalomra támaszkodva később a Habsburgok egész birodalmát megdöntötték és a pusztulás a Buda visszavételére épített hatalmon kívül Középeurópa egész rendjét romb döntötte.

Bizonyos gyengeségre mutatott az, hogy amikor a bécsi kormányzat a megerősödő orthodox világot maga ellen sorakoztatta és ezzel annak az orosz védőséghöz való folyamodását erősítette meg, azért nem fejezte be a felszabadító háborút, hanem kötött békét 1699-ben Karlócán, hogy a császári csapatokat a Rajna felé küldhesse. Buda visszavételének természetes következménye a Duna-medence felszabadítása lehetett volna. Ennek a hadvezetőség teljes tudatában volt, mert írásai azt bizonyítják, hogy a magyar állam területi épségének helyreállítását a tervekben katonailag befejezett tényként kell elfogadnunk. A tervek megvalósításából a Maros, Tisza és Duna-szöglete azonban kimaradt, tehát egy idegen kéznek kellett beavatkoznia, melynek ujjuvatása elől a bécsi kormányzat kitérni nem tudott.

A protestáns hatalmaknak, Angliának és Hollandiának, jóindulatú semlegessége, talán szövetségnek is nevezhető eljárása, kellő fedezetet nyújtott Buda visszavételéhez és azokhoz a messzemenő tervekhez, amelyekből a Duna középső vonalán egy új nagy hatalom alakult ki. Ez a támogatás azonban csak addig állott a császárnak korlátlanul rendelkezésére, ameddig XIV. Lajos nyugodt maradt. Amikor a francia kormány észrevette, hogy Lipót

sikerei messze túllépték azt a határt, ameddig a török hadjárat Bécsnek nehézségeket okozott, a szerzett előnyöket ellensúlyozni törekedett. A Habsburgok ugyanis beláthatlan lehetőségek megvalósítása elé kerültek, amelyek Franciaország hatalmának fényét elhomályosították. XIV. Lajos úgy érezte, hogy az ő birodalmát kárpótlás illeti meg és maga jelölte ki a kárpótlást a spanyol birodalom megszerzésében, amelynek utolsó Habsburg királya gyógyíthatlan betegségben várta a jötevő halált. Franciaország hatalmi erejének ilyen arányokban való megnövelése azonban súlyos aggodalmat váltott ki Angliában, amelynek új királya, orániai Vilmos, Hollandiának is uralkodója volt. Így történt, hogy a két protestáns hatalom, a «tengeri hatalmak» a török háború gyors befejezését szorgalmazták és a diadalmas császár kezét megkötve, ők közvetítették azt a békét, amely 1699-ben Karlócán létrejött.

A zentai győző, Szavójai Jenő herceg, azt hitte, hogy nemsokára ismét visszatér és akkor teljesé teheti a győzelmet azzal, hogy a hiányzó magyar területen kívül a Balkán északi harmadát a bolgár-albán vonalig a Habsburgok birodalmához kapcsolja.

Bármint álljon a dolog, Buda visszavétele volt az az előzmény, amelyre ilyen terv építhető volt. Az a hatalmi erő azonban, amely a tervet keresztülvihette, részint messzebb ment annál a politikai realitásnál, amit a magyar közvélemény a felszabadító hadjárattól várt és amit azzal biztosítani akart, részint pedig idegen hatalmi érdekekre való tekintetből nem ment el addig, ameddig elmehetett volna. A magyar állam csak formailag szerezte meg a szabadságot; lényegben idegen kormányzat rendelkezése alá került. Nyugalomra és békére volt szükség, hogy a felszabadított, ellenségtől határolt földet ismét a magáévá tegye; hogy belsőleg megerősödjék és ismét öncéljának élhessen; hogy felemelkedhessék azokig a távlatokig, amelyeket Szavójai Jenő herceg áttekintett. A herceg szobra méltón fejezi ki azt a távlatot, amely a királyi vár keleti oldaláról a Duna-Tisza-síkság felé megnyílik; de a megnyílt lehetőségek tartalmát magyar szempontból az a másik lovasszobor fejezi ki, amelynek talapzatáról Rákóczi Ferenc, a magyar érdekek egyetemét jelképezi: a magyar nemzet függetlenségére épült állami rendet.

Buda visszavétele ugyanis a Habsburg hatalom kiépítésén kívül a magyar állam helyreállításának is útát nyitott, mert olyan fejlődésnek volt kiemelkedő eseménye és fordulópontja, mely az európai nagyhatalmak között egy olyant is létrehozott, amelynek természetes alapját a történelmi magyar állam alkotta. Ennek figyelembe vétele nélkül a török nyomában rendetlenség és anarchia maradt, mert konstruktív politika Európának ebben a részében csak arra a konstrukcióra épülhetett, amely a népek szabad fejlődését biztosította és ahhoz kellő politikai érettséggel, tapasztalattal és erővel rendelkezett.

PASZIÁNSZ.

Irta: *Koncz Károly.*

A JÁTÉKOS kényelmes hotelszobában a tükör előtt áll. A frissen kötött csokornyakkendő még himporos pillangószárnyait egymásra illeszti, majd propellert formál belőlük. Egy mozdulattal később a pillangó lehullatja szárnyait s mint hosszú selyemhernyó hever az asztalon. Mellé kerül a gallér is. Most már gyors iramban folyik a vetkőzés. A játékos angol valcert dudol, inkább csak zümmögi a dallamot. A kis kézibőrönd még ott hever egy széken, ahogy oda-dobták. Meleg, puha sál kígyózik rajta. Pizsamába bujik s elveti magát a recamieren. Feszült várakozás, alattomos csönd, dermedt mozdulatlanság fütik a levegőt.

Nem gondolkozik, csak nézi az elmosodó fehér mennyezetet, amelyet hét hónappal ezelőtt látott utoljára. Így, hanyatt fekvé. Semmi változás azóta. Azaz, hogy valami mégis... Pedig minden a régi helyén áll. Csak ő. Éppen ő...

Agyontáncolt lába, az egymásba ölelkező éjszakázásoktól skarlatba lobbant szeme egyet parancsol: pihenni, pihenni, pihenni!

Halk kopogtatás. Megismétlődik. S mert belülről még mindig nem érkezik válasz, nagyon lassan kinyílik az ajtó. Mint a felszabaduló lelkiismeret. Csak egy tenyérynire. A lift-boy bátortalankodik, kezében apró levélkével. A varázslat hirtelen megszakadt. Az ismerős írás, a papíros, az illata föl villanyozza a játékos lustuló idegeit. Első, kedves kis ismerős, amely váratlanul betoppant pihenő, mindentől és mindenkitől elszigetelt magányába. Kedves és mégis játékrontó. Vagy? ... Valami rokonságot mégis érez a levélkével, amely éppen olyan váratlanul toppant be a hotelszobába, mint ő.

De ilyen későn? Hiszen csaknem éjszaka van már. Máskor ilyenkor indult élni pezsgő és parfüm felhőben, most pedig... Vendéget fogad. Régi barátot, vagy ellenséget? Egy újabb hadüzenet hírvívő katonáját, amelyből jó néhány darab ott fekszik íróasztala fiókjában, harcon kívül helyezve?

Igen. Éppen olyan, mint a többi. Az írása, a színe, az illata. Kívülről mind egyformák, csak belülről... Az egyikben finomkodó durcáskodás, a másokban pattogó szeremehányás, a harmadikban már alázatos, kúszó bocsánatkérés, a negyedikben pedig forró csók-ígéret bujik meg a betűk hullámos takarója alatt. S a legújabb? Mit akar tőle?... Honnan tudja egyáltalában, hogy megérkezett?

A legújabb: parancs. Szolgálati utasítás. Pár sor csak. Fél óra mulva feltétlenül várja a Savoyban. A pálmakertben, táncolni. S alatta mint kecses, ágaskodó őzike agancs az aláírás: Lamda.

Azt írja : Föltétlenül. Igen, ez Ő. Erről ráismer még hét hónap után is.

A még mindig várakozó boy felé :

— Mondd meg, ott leszek. Föltétlenül . . .

És mosolyog, hogy most egy pillanatra azt az asszonyt utánozza, aki tudja, hogy ő biztosan ott lesz. Biztosan? Percnyi pontossággal ! Mint máskor. Mindig !

Már fel is ugrik, csenget, parancsokat osztogat : hozzák fel a hallból a bőröndöket. Negyed óra sem telik el, a hosszú út fáradalmainak nyoma sincs. A szmokingja még csak össze sem gyűrődött a háromnapos rázás alatt.

Ismét a tükör előtt áll. Ingmelle vakító fehér. A ráhulló villanyfénytől szikrázik, mint kint az ablakpárkányon a frissen esett hó. S miközben a gallérgombbal bajlódik, táncleckét vesz. Nem, nem felejtett el még táncolni három nap óta. Ó, a lába nagyon is ügyes. De a keze . . . Ügyetlenül mozognak az ujjak s az inggomb messzire repül. Valahová a recamier alá.

Elnyelte a föld. Ennyit tud csak megállapítani hosszas, keserves térdeplések, derékhajlások után. Hajolna mélyebben, de az ingmell . . . S akkor eszébe jut a bőrönd a széken. Abban még bizonyára van tartalékgomb. Utána nyúl. Leteszi az asztalra. Mellette a levél : föltétlenül !

Fölkattantja a tetejét, de nem keresi a gombot. Farkasszemet néz hét hónapi életével. Az alig fél négyzetméter bőröndtetőről sortűz vágódik arcába : Róma, Berlin, Páris, Nizza, Velence, Rapallo, Konstantinápoly . . . A hotelcímkékkal sűrűn teleragasztott bőrönd, mint egy pasziánsz parti. Kerek, háromszög, négyzetalakú sárga, kék, piros, zöld kis cédulák. Tarka és változatos, mint a játékos élete.

Az ingmell : vakító fehér. A bőröndtető : pasziánsz parti. A levélke : sürget. A játékos : mereven áll, nyakán félig felgombolt gallérral. Majd egy lépést hátrál. De nem tudja szemét levenni a képről. Apró mozaik kockák, melyekből — mesterien összeillesztve — egy darab színes élet rajzolódik ki. Mint egy üvegfestmény. A mozaikokat rendezgetni kezdi szemével : egy háromszög, még egy, most egy négyzet, azután egy kör, majd megint . . . Így, így történt? Táguló pupillái előtt megmozdulnak az apró cédulák, ide-oda ugrálnak : illeszkednek. Ahogy gondolataiban összetereli őket, mint vihar előtt pásztor a nyáját, összefutnak egy képpé. Hét hónappá.

Most is nyílt kártyával játszik, mint mindig. Éjféltre jár az idő s a játék izgalmában, egyre gyorsuló ütemében városok tornyosulnak a szeméi elé. A hotelcímkék. Egyszerre támadó és védekező fél : pasziánszozik. Az életével. Az első háromszöggel indít.

— Róma . . .

— Hotel Ambasciatori ! Via Vittorio Veneto . . .

— Igen, ott pillantottam meg először. Egyedül volt. Mintha

semmi sem érdekelte volna, rohant a bejárat felé. Olyan könnyen, mint karcsú úszó felhőfoslány a kék égen. Pillanatra megállt s a szálloda óriási cyklopsokból kirakott homlokzatát kémlelte. Az épületet félkörben körülvevő olajfák fojtó illatában reszketett minden. Csak ő állt nyugodtan. Hátravetette fejét s aranylő fürtjei szétbomlottak vállain. Nem láthattam jól az arcát, csak sejtettem finom vonásait azzal az érzéssel, hogy egy pillanatra úgy is felém fordítja fejét. Észre kell vennie, hogy figyelem. Hiszen mindenki kettőnket nézett már. Azokra a hajlékony kis üvegszobrocskákra emlékeztetett idegesítő nyugalmával, amelyek íróasztalomon féllábon táncolnak bele a levegőbe — üvegből. De nem fordult meg, hanem villámgyorsan eltűnt a forgóajtóban. Napokkal később láttam újra a hallban, a külföldi diplomaták és meghatalmazott miniszterek frakkos fekete tömegében, mint szállingó hópehelyt. Két könyökömmel törtem utat magamnak, nem törődve azzal, mit gondolhatnak rólam, akiket félre löktem. Most sem volt szerencsém . . . Egyik este azután, amint szobám ablakán kihajolva forró kábultságban Róma Gerbeaud-jának lüktető életében vergődtem gondolataimmal, a Café Rosati terraszán újra őt láttam. Limonádét szürcsölt hosszú pergamen szipkán. Ismét egyedül volt.

— Ki lehet ez a leány? — kérdeztem talán századszor is önmagamtól, — aki egy percemet sem hagyja nyugodtan. Most meg kell tudnom. Lerohantam lépcsőket ugorva a hallba. De senki sem ismerte. A portás is csak annyit tudott mondani, hogy egyedül jött és senkivel sem barátkozik. Másnap elutazott . . .

A színes kis mozaik lapok, a hotelcímkek tovább ostromolják a játékost. Most egy köralakú :

— Berlin . . . Hotel Adlon . . . Pariser Platz . . . Brandenburger Tor . . .

— Nem volt egy nyugodt óráim tovább Rómában. Valami vitt, repített, mindegy hogy hová. Menjünk Berlinbe, talán majd elfelejtem ezt a különös leányt, akiről semmit sem tudok jóformán. Szórakozni fogok. Az Adlon ikerszállójában, a Bristolban, érdekesnek ígérkező revüt hirdettek. A langyos szellő, amely az Unter den Linden fái alól felém szökött, megnyugtatták kissé idegeimet. A műsor unalmas volt. Álmosan tértem vissza szállómba. Még egy cigarettát elszívok s csak azután megyek aludni. A hófehér márványcsarnok oszlopai között bolyongtam céltalanul. Egyszer csak a szememhez kaptam. Jól látok, vagy máris álmodom? Ő volt. Nem is egy, hanem megszámlálhatatlan példányban. Mintha az elvárásolt kastély tükörszobájába kerültem volna. Nem mertem megmozdulni, nem tudhattam, hogy melyik pillanatban töröm be a homlokomat. A tükörfalak százszorosán visszaverték kettőnk tétova alakját. Jött felém. Lábam gyökeret vert. Annyi időm sem maradt, hogy meglepetésemből fölocsudva arcába nézzek, megszólított :

— Excusez, monsieur, q'elle heure est il?

— Tehát francia — gondoltam. — Valamit dadogtam. Könnyed fejbólintással köszönte meg s a télikert felé tartott. A világítás, a tangó éppen kapóra jött. Még le sem ülhetett, ügyetlenül, durván rátörtem :
— Táncol?

Nem válaszolt. De látszólag nem ütközött meg faragatlanságomon. Miért nem utasít vissza? ! Miért nem mondja, hogy . . . hogy . . . neveletlen fráter? Semmit sem mond. Nyugodt fölényel nyujtja a karját. S akkor megint elhamarkodtam a dolgot :

— Mondja, az ég szerelmére, kicsoda maga?

Apró kis túsúrások villantak arcomba fehér fogsoráról, amint rámnevetett. Most láttam először az arcát. A tangófényben mint szirmait bontó orchidea emelte rám tekintetét :

— Ha továbbra is ilyen makacsul követ, egyszer majd megtudja . . .

— De én most akarom tudni ! — türelmetlenkedtem s önkéntelenül is magamhoz szorítottam egy pillanatra, hogy súlyt adjak szavaimnak. — Értsen meg, kérem, most mondja meg ! . . .

— Olyan sürgős? Hát jó. Ide figyeljen. A nevem: Mancselni sönche ! Most aztán eleget tud . . .

Szédültem. Hiába kértem, könyörögtem, egy szót sem szőtt ezután. Párszor táncoltunk még. Dac, keserűség vitte a lábamat. De ő mindannyiszor lefegyverzett ragyogó szépségével és pokoli nyugalmával. S tudtam mégis, hogy nem mozdulhatok el mellőle. Az órák múlásában azonban mindjobban rám nehezedett az az érzés, hogy menthetetlenül zuhanok alá, mert olyan ejtőernyőbe kapaszkodtam, amelyik nem akarja kibontani sátrát. Másnap, ugyanannál az asztalnál egy újság széléről letépett papiroson búcsúzott el : «Ha akar, jöjjön utánam Párisba . . .»

. . . A játékos most támad. Zöldszínű kis négyszöggel :

— Páris . . . Avenue des Champs Elysées . . . Hotel Claridge . . .

— Még ma sem tudom hogyan történhetett, de a sofförnek egyenesen ezt a címet adtam meg. A gyors hajtástól, vagy az ismétlődő véletlentől szédültem-e meg, pillanatokig tántorogtam. Le-föl keringttem elöttem minden, mintha ringlispilen ülnék. Ő várt reám az árkádok alatt. Mintha egy perccel előbb váltunk volna csak el, mosolyogva köszöntött : «Már azt hittem, meg sem talál ebben a rengetegben». És belémkarolt. Így értünk a majdnem néptelen kupolacsarnokba, ahol a meglepetések újabb örvényébe kerültem : «A szobája a harmadik emeleten van — suttogta — 272 . . .» és olyan ártatlan kedveskedés csendült ki hangjából, mintha csak azt mondta volna : «Ma szép időnk lesz . . .» Ettől a perctől kezdve már nem bujdosott előlem. Együtt ültünk minden nap az ebédnél, vacsoránál, sokszor reggelig a Lidó bár-pultja mellett. És még mindig semmi közelebbit nem tudtunk egymásról. Leány? . . . Asszony? . . . Elvált? . . . Özvegy? . . . Minden mozdulatával, az ostromló kérdések elől való ügyes kibujásaival

bűvész volt, aki csak kápráztat, de sohasem magyarázza meg mit hogyan, miért cselekszik. Keserűen kellett tapasztalnom, hogy a sorsom, az életem nem érdekli őt. Magáról pedig nem beszél. Azt viszont egyenesen megtiltotta, hogy kérdezősködjem utána. Titokzatos útjai voltak, sürgönyöket, expresslevelet kapott, melyeknek sűrűsége egyre idegesebbé tette, de hogy mit tartalmaznak, sohasem árulta el. Titokzatos útjaira pedig egyetlen egyszer sem engedte, hogy elkísérjem. Aztán . . . egyszer mégis ő hívott sétálni. Az Arc de Triomphe-nál hirtelen megállt. Valami parancsoló volt mozdulatában, nézésében. Ismét egy sürgönyt szorongatott a kezében és valakit barátságosan köszöntött, de hogy kit, azt már nem láthattam. Aztán minden bevezetés nélkül azt mondotta: «Mától kezdve egy percre sem mozdulhat el mellőlem. Vigyázzon minden mozdulatomra, mert ha akár én, akár maga elhibázunk egy lépést is, nem lát többé engem . . .» És először hagyta, hogy megcsókoljam a kezét. Mindketten éreztük, hogy ez a kézcsók a megtámadott fél első védekezése volt, amelyben ott dörömbölt egész felzaklatott énem, minden melegével . . .

. . . A játékos a gallér szabadon maradt szárnya után nyúl, hogy ráerőszakolja a másokra. Ujjai már egyáltalán nem mozognak. Újabb kártyalap fekszik előtte: Nizza . . . Hotel Negresco . . . Mintha úszó jéghegy közeledne feléje, élesednek ki az óriási fehér sarokpalota körvonalai, ablakaival a Promenade des Anglais 12 kilométer hosszú márványsétányára. Mályvaszínú selyemtapéta szobája falain . . . A Promenade-on Karnevál hömpölyög. Óriási bohócok kalimpálnak a menetben. Virágtól roskadó hintók és autók. Az egyikben ők ülnek ketten. Szorosan egymás mellett. Arcuk bőre egymást surolja már . . . Forróság permetez tekintetükből. Körülöttük élet, élet . . . élet! Tomboló jókedv . . . Tarka, kavargó örület . . . Szemükre, szájukra, ölükbe sziromeső hull . . . Szakad . . . Már záporban ömlik rájuk. Alattomos kígyóként tekerőzik nyakukra a szerpentin. Senki és semmi sincs már, csak ők ketten. S akkor a férfiben az indulat végsőkéig feszített húrja elpattant.

— Ne kínozzon! Nem bírom tovább . . .

A leány feje hátrahanyatlik, fanyar mosoly táncol szájaszélén, megérinti a férfi homlokát kezével s végtelen szomorúság kíséri hangját:

— Kár . . .

A kezéből fénykép hull ki, megperdül, mint a rájukhulló sziromlevél. A férfi utána akar kapni, de egy újabb sziromzáporral a tömeg lábai alá sodródik.

. . . A játékosnak már csak három kártyája van.

Tovább, tovább! . . . Venezia: Hotel Royal Danieli . . . Mint kivilágított tündérkastély emelkedik a Szent Márk-tér fölé a régi Palazzóból átalakított épület. Ablakaik — a férfié a harmadik, a leányé az első emeleten — a Grand Canale-ra nyílnak, amely ifjú szerelmeseket ringat a hátán. Már a napokat sem számolja. Csak

háromszor is átöltözik, ha a leány úgy kívánja, azt a nyakkendő-t viseli, amit együtt vettek s azt eszi, amit a leány rendel. Egy kissé megnyugtatja az a körülmény, hogy a sürgönyök és titokzatos levelek egyre jobban ritkultak, majd egészen elmaradtak.

— A loggiára rendeltem ma az uzsonnát. Narancssalátát és eper-fagylaltot. Ha akarja együtt uzsonnázhatunk.

A meghívásból a férfi csak annyit ért: együtt. Együtt! És...

A fagylalt olvad a tányérukon. A narancs beitta már a cukrot... A két fonott szék közel áll egymás mellett. Az egyik már üres... Vadszőlő levelek símulnak össze a folytott suttogással:

— Szeretlek!... Édes...

Két héttel később: Levantei Riviera. Rapalló! New-Casino... Naphosszakat barangolnak a magnolia és mirtus erdőkben. Csak estére térnek vissza a fellegvárba. Alig győznek válaszolni egymás kérdéseire. Újabb és újabb megbeszélni valójuk akad. S a séták folytatódnak vacsora után a karcsú viadukt-hídon keresztül a tengerpartra. Mintha ég és tenger között lebegnének, érzik mind a ketten s még szorosabban karolnak egymásba. Lábuk alatt a hold ver ezüstös utat.

— Látod — mutat egyik este a tenger felé a férfi. — Olyan, mintha a szálloda ablakából valaki ezüstöt csurgatna a tengerbe s mi most a patakjában gázolunk, hogy aranyat leljünk...

— Nem is aranyat, gyémántot! — válaszolja a leány. — Annál is drágábbat és szebbet... Mert most már biztos vagyok benne, hogy szeretsz s nem tudsz elszakadni tőlem... Jössz velem mindenhová, mert én így akarom, mert én is szeretlek. Határtalanul. Tudd meg hát végre, hogy ki vagyok...

... A játékos a levegőbe kap két kezével. Arca sápadtabb, mint máskor három áttáncolt éjszaka után. Nyakát szorítja a gallér... Levegőt, levegőt!... Kiáltana, de hangszálaiban nincs erő. Csak a bőrdönt éri el. Magához rántja s vad gyűlölettel tépi le az utolsó szállodai címkét. Aztán szétmorzsolja az ujjai között. Ökolbe szorul a keze, amelyikben a papírdarabkák zúzódnak. De nem tudja kinyitni, hogy elhajtsa. A bőrdöntetőről visszavigyorog a ragasztás helye:

— Istambul: Pera Palace... Tükörsíma a Márvány-tenger! Nem látod? Siess, elkésel, várnak rád... A Boszporusznál... Itt a mótorsónak, ugorj bele...

Fehér fodrokat hasít a propeller. Elöttük háromszáz méterre siklik a másik. Megelőzték őt.

— Több gázt! — parancsol rá a mótorosra.

Mindjárt elérik. Csak a kezét kell kinyújtania érte, hogy... S a víz tükréről kuncogó nevetés repeszt a füleibe. Ketten ülnek a csónakban a matrózon kívül. Egy férfi s a leány. Feje a férfi ölben pihen.

A többit már a gyorsvonat kerekei kattogják:

— Be-csap-tak... be-csap-tak... be-csap-tak...

Két öklével üti a bőröndtetőt a játékos, hogy bezúzza. A hatodik menetnél elzsibbad a keze. Valami éles szerszámot keres a tekintetével. Íróasztalán ott van a zsebkése, utazóruhájának zsebeiből kiszedett többi aprósággal. Öngyújtó, névjegy, kulcsok között. Pillanatra megfélemedezik mindenről, legyúri izgalmát s a névjegy után nyúl. Erről egészen megfélemedezett. Még Konstantinápolyban kapta. Kitől is? Igen. A hotelportás szaladt utána s utolsó pillanatban nyomta a kezébe az autónál. Akkor dühében, fölzaklatott állapotában, zsebregyúrte. Ki küldhette? . . . Ismeretlen írás. Karosszéria gyáros . . . Mit akarhat tőle? . . . Megfordítja a névjegyet. Megtántorodik s rázuhan íróasztalára. Szeme előtt összefut az ismerős írás: «Csacsinkó! Meglepetést tartogattam a számodra. Apuskát! Ő ült velem a csónakban s vele találkoztál Párisban az Arc de Triomphe-nál is . . . Tudom, kellemetlen és érthetetlen volt a játék amit üztem, de ennek így kellett történnie. Este a vacsoránál mindent megértesz. Várunk. Csókollak. Csókolunk . . .»

Akkorát ordít, hogy összerezzen a saját hangjától. Mintha ökölrel szíven vágta volna valaki.

— Most kell elolvasnom ezt a levelet? Én örült! Mindennek az a hülye portás az oka. Halló! — kapja föl a szobatelefon kagylóját. — Portás? Kapcsolja kérem Istambult, Pera Palace. Amilyen gyorsan csak tudja . . . Nem, nem. Lemegyek a telefonhoz. A bőröndjeimet vitesse az állomásra. Utazom . . .

S már ismét táncol s tovább dudolja a félbehagyott angol valcert. Az öltözködéssel pillanat alatt kész. Magára rántja felöltőjét. Kirohan a folyosóra. Aztán hirtelen megfordul a nyitvamaradt ajtó felé. Vissza a szobába. Az asztalon a behorpadt mellű bőrönd. Mellette a nyolcadik kártyalap, a levélke: «Hotel Savoy . . . Pálmakert . . . Feltétlenül . . . Lamda . . .»

Egy mozdulattal lesöpri a földre. Sugárzó arccal elindul. Valamibe belebotlik. Az elgurult inggomb. Mint a héja csap le rá. Zsebre vágja. Aztán végtelen nyugalommal az ajtóhoz lép s lecsavarja a villanyt.

TÜNŐDŐ.

*A legszebb fa is leveti
fürtös haját, a lombot*

*és csak az az eredeti,
ami már összeomlott.*

*Lásd, minden új, minden egész
csupán csak dac, hiúság,*

*hazug az erő, meg az ész
s zöld gyümölcs az ifjúság.*

*Nappallá tör az éjszaka,
vad hullám lágy körökké,*

*porrá a csont, a hús, csak a
jérgék élnek örökké.*

Kiss Tamás.

A MOHÁCSI VÉSZ HISTORIKUSAI.

Irta: Joó Tibor.

MINDEN nemzet történetében van néhány döntő esemény, amelyek a maguk drámaiságával különösképen felkeltik a történelemíró művészi alkotó kedvét s ünnepélyes emlékekként várnak rá az események egyhangú zajlásában. Mert a historikus nemcsak kutató tudós, hanem ábrázoló művész is, aki a mult egykori jelenségeit és az azokat létrehívó életet igyekszik a teremtő fantázia és a művészi megjelenítő erő segítségével megeleveníteni az utókor szemléletében. Az igazi historikus szellemeket idéz, nemcsak csontokat hord össze s titokzatos képességének különösen alkalmas próbái azok a régmúlt napok, vagy akárcsak órák, amelyeken a nemzet élete rendkívül heves lánggal csapott magasra, majd elhamvadott, amint a sorsa betelt.

Magyar történetünk legdöntőbb és legtragikusabb eseménye kétségtelesen az a csata, amely Mohács mezején zajlott le, immár négyszáztíz esztendeje. Nem volt multunknak mozzanata, amely elhatározóbb módon befolyásolta volna a rákövetkező idők alakulását. Mohács valóban «nemzeti nagylétünk nagy temetője»: az a hosszú sorvadás, amely mai állapotunkig vezetett, ott vette kezdetét a török ágyuk tüzeiben és füstjében, melyhez fogható füst — amint a kortársak hitték — nem takarta még el a napot. S a véres és sötét esemény tragikumát még fokozza az a ragyogó háttér, melyet pár évtizednyi távolból Mátyás uralmának tündöklése fest mögé. Három évtized elég volt, hogy a legnagyobb európai hatalom szinte ellentállás nélkül, esztelen kapkodással feküdjön a török lovak patái alá. Nemzet meg nem zuhanhatott, mert példátlan a belső összeomlásnak rohamossága, amellyel az akkori magyar nemzet semmisítette meg önmagát. A pusztulás ugyanis csak közvetve jött kívülről. Szulejmán szultán hadjáratát pár évtizeddel korábban játszva védte volna ki Mátyás birodalma. Időközben azonban egész ereje semmivé lett. A nemzet maga habzsolta fel Mátyás örökségét, a török kard csak a maradékot sujtotta le. Az ország erejét utolsó cseppig kimerítette az az áldatlan belső harc, amelyet a nemzet testének alkotói, a király, a főurak, egyházi és világi hatalmasok s a nemesség egymás ellen viseltek hatalomért, vagyonért, érvényesülésért. A nemzet mint ilyen felbomlott és csak az egyének éltek és tülekedtek a maguk érdekeiért.

A mohácsi vész története tehát a csata előtti évtizedek hitvány civódásaiban kezdődik s ezért első historikusa, *Burgio* báró, a pápa akkori budai nunciusa, ki azt a folyamatot, amely vaskövetkezetességgel vezetett Mohács-hoz, követjelentéseiben reánk örökítette. Ötven elegáns, kimért renaissance-prózában megírt levele a magyar ember legkétségbeejtőbb olvasmányai sorába tartozik. Mint egy pokoli bábjáték figurái handabandáznak előttünk az akkori Magyarország urai. Mindjárt első levelében kísérteties sorban vonulnak fel azok az emberek, akikről később azt írja, hogy «ha Magyarországot meg lehetne menteni három forinton ebből a nagy veszedelemből, amiben most van, nem hiszem, hogy akadna három ember, aki azt a három

forintot ideadná). A zűrzavaros állapotoknak első oka — kezdi beszámolóját a pápának — «a király nemtörődőmsége és hogy híjjával van minden uralkodói erénynek». Pedig jó képességekkel született, de a rossz nevelés, az udvarnál uralkodó léhaság őt is megrontotta. Ugyanez mondható a királynéről. Mindkettejük rossz szelleme nagybátyjuk, György brandenburgi őrgróf, kinek — olvassuk a nuncius levelében — «egyetlen foglalkozása, hogy egészen rendszeresen, majdnem mindennap táncol». Kivéve, mikor vadászik, vagy tornajátékot és álarcos felvonulást rendez. Főpapak és főméltóságok mint az önző hatalom és pénzvágy, meg az ezzel járó minden aljas emberi indulat megtestesülései jelennek meg a levelek lapjain, hogy az olvasónak hideg áll a szívébe és a keze ökölbe szorul. «Az emberek itt annyira gyűlölik egymást — olvassuk —, hogy nyugodtan elmondhatom: azalatt a két év alatt, mióta itt vagyok Budán, igaz barátokat még nem láttam a magyar király udvarában.» A köznemesség körében akadna még néhány tiszteséges ember, de anyagilag ezek is korrupt főurak kezében vannak, országgyűléseik tehát csak folytatásai azoknak a komédiáknak, amelyeket az egymással acsarkodó bárók és főpapak a királyi tanácsban kezdenek a kormányzás örve alatt a kifosztott ország maradék koncaiért. «Nem marad más hátra — fejeződik be a levél —, mint hogy pusztán Isten segítségével reménykedjünk.»

Meddő remény volt. — A levelek további során az események két ága fonódik össze, hogy aztán a végén végzetesen egyesülve fojtsák meg Magyarországot. Az egyik a belpolitikai élet szennyos küzdelmei, amelyek során — olvassuk — «mindenki azt teszi, amit akar, úgy hogy alig vagyunk biztonságban a saját házunkban . . . a király és királyné nem törődnek a kormányzással», az urak szövetségeket kötnek egymás ellen, s a királyt is belevonják ezekbe az aljas játékokba, az országgyűlések szinte havonta hozzák egymásnak ellentmondó határozataikat, a végvárok katonái otthagyják őrhelyeiket, mert eltartásukra nincsen pénz. Az az óriási gazdagság, amely Mátyás alatt felhalmozódott az országban, ma már nem az országé, nem a központi államhatalomé; a gyenge királyok kezéből kicsúszott, s néhány főpap és főúr ladaiban hever, honnan országos érdek, még a legnagyobb veszedelem napjaiban sem volt képes előcsalni. Ebbe a díztelen zűrzavarba riadnak bele Szulejmán hadi készülődéseinek első hírei. Burgio közli őket a pápával, s így folytatja: «Ezek azok a nem nagyon kellemes ujságok, amiket én innen Őszentségének jelenthetek; bizony szeretném, ha viszont legalább arról adhatnék hírt, hogy a magyarok is ugyanilyen lázasan készülődnek a védekezésre. De ha igazat akarok szólni, ezt éppen nem mondhatom, s meg kell vallanom és Őszentsége legyen elkészülve arra, hogy ez az ország nem képes magát megvédeni, hanem ki van szolgáltatva az ellenség kegyelmének és úgy fog kikerülni a háborúból, ahogyan az ellenségnek tetszik. Mert: el lehet-e képzelni azt, hogy Magyarország háborút viselhesen a török egész hatalma ellen, mikor a magyar király és az urak még arról sem tudnak gondoskodni, hogy a végeken szolgáló katonaság megkapja zsoldját? Őfelsége a király — olvassuk az iskolakönyvekben elcsépejt, de a szemtanu tollából friss borzalommal döbrentő tény — olyan súlyos anyagi helyzetben van, hogy gyakran még konyhája költségeit sem tudja fedezni, az urak viszálykodnak, a nemesség pártokra bomlott, de még ha mindnyájan összetartanának is, mit tehetnének a török ellen, mikor a legegyszerűbb hadifelszerelésük sincsen meg? Azt megtehetik — hangzik a rettenesteen beiga-

zolódt jóslat —, hogy egyszer megütköznek, de akkor vereséget is fognak szenvedni . . .»

A magyar udvar előbb békét szeretne kötni a törökkel, csak a pápa intelmeinek a hatására kezdenek a védekezés kérdésével foglalkozni. Először is úgy, hogy külföldről kérnek segítséget. A király szájából az a lehetetlen nyilatkozat hangzik el, hogy szívesen fegyvert fogna ő is, de nincs annyi pénze, hogy illendően felfegyverezhetné udvarát, hiszen «a mindennapi élémére is hol ettől, hol attól kell pénzt összekéregtetnie, sőt már oda jutott, hogy nem akad többé senki, aki neki hitelezne». A nunciusnak megvallja, hogy retteg alattvalóival hadba vonulni, mert életét félti tőlük, s el kell tőrnie, hogy a nuncius szemébe mondja, hogy ennek maga az oka, mivel nem törődik az ország dolgaival. «A királyi tanácsban egész napokat fecsérnek el azzal, hogy egymás ellen vádaskodjanak: az urak a királyt hibáztatják . . . a király az urakat vádolja . . . De arról, hogy miképen kellene a bajon segíteni, csak nagyon keveset, vagy éppen semmit sem beszélnek. Az államnak nincs semmije, a magánosok meg nem akarnak adni, engedelmesség alig van, az urak egymástól rettegnek, a király mindenkitől; semmi előkészület, semmi rend nincs s ami talán még rosszabb, vannak, akik nem is akarják, hogy az ország védekezzék.» Valóban, ez a szörnyű vád teljes mértékben igazolást nyer ama félv eseményei folyamán, míg a török Mohácsig érkezett. Mindenki megbénulva, lassan növekvő rémületben mered a közelgő veszedelem felé, s a tétován induló hadi készülődések úgy tűnnek fel, mint egy hipnotizált tántorgása a megsemmisülés felé. Mikor pedig az ütem meggyorsul, s a készületlen csekély had a biztos csatavesztés kilátásával, bár a győzelem reményében rémült hangossággal áztatva magát, szinte részegen a megütközést sürgeti, úgy tetszik, mintha a nemzet mielőbb túl akart volna esni az elkerülhetetlen végzet beteljesülésén. Burgio tartózkodó stílusán is úrrá lesz lassanként a lázas izgalom, amint újra és újra megismétli, hogy a pápa tekintse Magyarországot máris elveszettnek, s amint beszámol a hadra készülődő urak fejvesztett és kilátástalan kapkodásáról. Csak a király nyugodt. Szinte hátborzongató, hogy ez a szegény fiatalember, akire az a sors hárult, hogy a nemzet legsúlyosabb órájában viselje a felelősséget, ezekben a szörnyű időkben «mindennap délig alszik . . .» A veszedelmet, írja Burgio, nem veszi észre, ha valamitől fél, az alattvalói gyűlölete, amely egyre fokozódik gyámoltalan személye iránt. Csak közvetlenül az utolsó percben világosodik meg előtte helyzete és támad fel benne az uralkodó.

Ezt a jelenetet azonban már nem Burgio írja le, hanem *Brodarics* István, kancellár és szerémi püspök. Ez a jelenet ugyanis már a tolnai táborban történt, hová a pápai nuncius nem ment el, hanem Budán maradt és a csata után menekülő királynét kísérte. *Brodarics* azonban hadba vonult, részt is vett az ütközetben, s ama kevesek között volt, akik megmenekültek. A csata és az utolsó napok leírása az ő tollából maradt ránk.

Úgy látszik, a királyon akkor kezdett erőt venni a félelem, amikor a főurak nyomására, akik nála nélkül nem voltak hajlandók hadba szállani, kénytelen volt maga is a török elé indulni. Ez július 23-án történt. Amint vonul délfelé, egyre sűrűbben követik egymást a hírek a szultán győzedelmes előnyomulásáról. A király pedig egyre kétségbeesettebb hangon sürgeti az országnagyok bandériumait, amelyek végzetes lassúsággal gyülekeznek a kijelölt táborba, Tolnára. Közben a török már a Dráváig érkezik, seregnek kellene elébe mennie, hogy az átkelést megakadályozza. A parancsot azon-

ban hasztalan adják ki: az urak arra hivatkoznak, hogy kiváltságaik értelmében csak a király személyes vezetésével kötelesek harcolni. És ekkor megy végbe, úgy látszik, az a változás Lajosban, amely az utolsó napokra uralkodót formál belőle. A népes gyűlésben, ahol az urak kiváltságaikkal hozakodnak elő, egyszerre csak elfogja a keserűség és kitör. Brodarics így jegyzi fel a király szavait: «Látom, hogy mindenki csak az én személyemben keres magának kibúvót és mentséget. Személyesen jöttem el ebbe a nagy veszedelmebe, azért, hogy az ország megmentésére és a ti jóléteketekért a saját életemet a szerencse minden változásának kitegyem. Hogy tehát senki se találhasson az én személyemben mentséget a saját gyávaságára, s hogy engem semmivel se okolhassanak, a mindenható Isten segítségével holnap én magam személyesen fogok elmenni veletek oda, ahova mások nélkül nem menni akarnak». A jelenet egyszerre megváltoztatja a hangulatot. Ez a királyi gesztus olyan lelkesedést vált ki, hogy a király személye egyszerre tiszteltté válik, s a seregben feltámad a hősiesség lappangó szelleme, a bátor harcikedv, s vidáman indultak tovább, Mohács felé. A török sereg számáról és felszereltségéről ellentmondó hírek keringenek, s a magyarok nagy része, sajnos, azokat hiszi el, amelyek a győzelem reményével kecsegtetnek. Csak néhányan vannak, akik nem áltatják magukat, ezeket azonban — halálos fenyegetéssel — elhallgattatják a vakmerők, kik hevesen sürgetik a megütközést. «A katonák csodálatos, hallatlan és szinte végzetszerű lelkesedése», írja Brodarics, kikényszeríti a határozatot, hogy megtámadják a törököt, nem várva be az erdélyi s néhány más had megérkezését sem. De hogy milyen hangulat uralkodott ebben a tanácsban, megvilágítja az a jelenet, melyet Brodarics feljegyez. A kitűnő humanista, a tréfáskedvű fiatal váradi püspök, Perényi Ferenc ugyanekkor azt javasolja, hogy küldjék a kancellárt Rómába megkérendő a pápát, hogy a csata napját húszezer keresztény vértanu emléknapjává avassa. Ő maga néhány nap múlva e húszezer között volt. S a király, szegény, halálos szorongásban írja a csata előtt négy nappal utolsó levelét a szlavóniai urakhoz, hogy siessenek a táborba. E levél ránk maradt és ott láthatjuk a kész szövegbe az aláírás mellé utólag, az utolsó percben még belevetve a rémült három királyi szót: «cito, cito, cito», sebesen, sebesen. — Így érkezett el augusztus 29, Keresztelő Szent János fővételének napja, mely ebben az 1526. esztendőben szerdára esett.

A csata legrészletesebb és legpontosabb leírása a szemtanú Brodarics-tól maradt ránk, de egyenértékű forrásként tekinthető az is, amelyik *Istvánfi* Miklós nagy történelmi művében található. Istvánfi ugyanis 1535-ben született, magas méltóságokat viselt és még friss s hiteles emlékekből meríthette értesüléseit. Ő már hetven év távolából világosan megítélhette e vereség jelentőségét s így ő az első historikusunk, aki a történelem kritikáját megformálta róla, még pedig egy művészi körmondatban, melynél tökéletesebben azóta sem fejezte ki ezt a keserves ítéletet senki. «Ez az emlékezetes és gyászos mohácsi veszedelem, mely nemzetünk régi dicsőségét, a nemesség virágát, a katonaságot, s minden erőnket egyetlen gyászos csatában elveszté; s elkezdtük gyalázatunkkal a barbárok türhetetlen igáját s az idegen nemzetek szolgaságát viselni; úgy hogy a vakmerő és esztelen harc szerzőit, kik a legjobb és legkegyesebb királyt leölésre az ellenség elé vitték, s a hazát ennyi nyomorba s viszontagságba taszíták, méltán s jogosan terhelhetjük minden átokkal.» Istvánfi volt az is, aki elsőnek ismerte fel biztos tekintettel azokat az okokat, amelyek Mátyás birodalmát a mohácsi bukásig süllyesztették.

Történelmi műve ezekkel a méltóságteljes barokk mondatokkal kezdődik : «Magyarország, mióta a keresztyén vallást bevette, mindig legnemesebbnek s legvirágzóbbnak ismertetett és sokáig védte a kereszténységet a barbárok betörései ellen, mígnem minden ügyek éktelen elhanyagolása, a forrongó belzavarok s pártra szakadások által szabadsága s léte elvesztésének legnagyobb veszélyébe jutott. Mert midőn Mátyás, a legjelesebb s leghatalmasabb király . . . a maga korának csaknem virágában meghalván, az országot békében hagyá : Magyarország főrendei és a nemesség, csendet és nyugalmat élvezvén, testüket s lelküket annyira tespedni engedték, hogy csökkenvén a katonai szellem és vallásosság, mire ő az országot alapítá, csak saját kényelmek s fősvénységeknél éltek, s jólehet az ellenség a száraz s tenger felől fenyegetett, senki közülük a közüggyel nem gondolt, hanem tespedésben és tudatlanságban mindent történni engedtek, a királyi tekintélyt s tisztviselői állást nem a közügyek javára, hanem magánhasznukra zsákmányolták ki, s végre az állam jólétét a legrosszabbá változtatták».

Ez az a perspektíva, amelyben a magyar történelem a mohácsi vészt mindenkor szemlélte, ez az a felfogás, amelyben régi és modern történéseink változatlanul megegyeznek. Mindenik magyar historikus, aki csak ír a mohácsi időkről, a társadalmi állapotok általános romlottságában ismeri fel a végzetes csapás motivumait, eltérés csupán a tárgyalás kisebb vagy nagyobb részletessége tekintetében van, s az előadás hangjában. Horváth Mihály például szélesebb mesélő előadását katedrai erkölcsi megrovásokkal szakítgatja meg, a szűkszavú, tömör Szalay László csak az ábrázolásba beleszótt jelzőkkel juttatja kifejezésre fanyar megvetését.

Magának az ütközetnek a leírásába sem lehet újat vinni, már ami a tárgyat illeti. Brodarics és Istvánfi részletesen leírták, az ő adataikhoz mindössze néhány kisebb jelentőségű forrás nyújt pár részletet. A későbbi leírások nem lehetnek egyebek, mint képeiknek változatai. A legborzasztóbb változat talán mégis az a száraz, szakszerű tanulmány, amelyben a modern hadtörténetész, *Gyalokay* Jenő igyekszik a források kritikájával a csata minden egyes mozzanatát a legapróbb részletekig megállapítani. Ez a tanulmány eleve nem törekszik semmiféle hatásra, de önkéntelen, a tárgyban adott hatása csakis ahhoz hasonlítható, amit a gyermekre elhunyt szülője testének felboncolása gyakorolhat, amikor szeme elé tárja azokat a kóros körülményeket, amelyek elkerülhetetlenül vezettek a pusztuláshoz. *Gyalokay* kimutatja, hogy a magyar hadsereg egyszerűen öngyilkos lett Mohácsnál. — A csata legmegrázóbb, legművészibb leírása azonban Szalay Lászlónak, a magyar történelmi próza legnagyobb mesterének tollából került ki. Nála már az alakító művész teljes szándékossága és öntudatossága készíti elő azt a mélységes döbbenetet, amelyet az a másfél kis lap kivált. Már magában véve az a körülmény, hogy ez a másfél lap magyar történelme harmadik kötetének utolsó lapja, hozzájárul a hatás teljessé tételéhez. Az, hogy a szörnyű pusztulás leírásával véget ér a kötet, szimbólikus erővel hasít a szívünkbe : *finis Hungariae, vége Magyarországnak.*

Ezt a másfél lapot az előző napok, az előkészületek részletes, széles epikus tárgyalása előzi meg, annál nagyobb erővel sujt le aztán a csatának drámai tömör ábrázolása, mint a lassan feltornyosuló fellegekből kirobbanó villámlás.

«A reggeli nap legnyájasabb sugarait küldé a hadakra, midőn Báthory István (a nádor) az ifjú fejedelmet osztalékból osztalékba, sorról sorra vezette.

Mosolygó reménnyel arcukon fogadták a vitézek. A mult napok dacát felolvasztotta az öröm, hogy ma küzdeni, győzni fognak, mint az apák. Sokszor tévedt a magyar, gyáva nem volt soha. A király ő felsége — mondá a nádor — itt marad közöttünk, mindent, a halált is elvállalni a hazáért, a keresztyén vallásért, a ti nejeitekért és gyermekeitekért; és viszont ti is küzdeni fogtok érte, mint bátor férfiak, mint magyarok. Az ellenség, mellyel haladék nélkül szemben leszünk, ugyanaz, kit őseink annyi ízben megtiportak, kit már magunk is megvertünk, s mert ismerjük, száma nem rettent bennünket. A Mindenható is velünk leszen, mi nemcsak minnen magunkért, nemcsak a hazáért, hanem az őszves keresztyénségért lépünk a síkra. Hasonló szellemben szólott maga a király is, s miután ketten az egész csatateret belovagolták, helyeikre visszatértek . . .

«Különösnek tetszett, midőn az ellenség, kiről tudták, hogy a tőlük jobbra elnyúló dombok megett van felállítva, még mindig késett megütközni. De aznap reggel még csak az előcsapatok voltak ott összegyűlve.» Dél volt, mire a főserg a szultánnal megérkezett. A szultán délben lépett a magaslatra, «s csatarendben látta a magyar erőt». Hadi tanácsot tartott. Dandárait ő is csatarendbe állította. A parányi sereg, melyet maga előtt látott, magyar volt; a harcosok azoknak fiai, kik elődeit annyi ízben megrendítették. Imádkozott fennszóval, seregének színe előtt, Istentől erőt, oltalmat kérve. És fegyveresei levetették magokat lovaikról, homlokaikkal megérintették a földet, s lelkesedéssel meg nyergeikre szöktek.

«Három óra volt, midőn a mohácsi völgyben Balibég lovasai mutatkoztak. (Szalay itt nem említi, hogy csupán dárdáik hegye csillogott ki a napfényben a domb mögül.) Tomory gyanítván, hogy szándékuk a tábort kifosztani vagy a sereget megkerülni és hátsó soraira törni . . . Ráskaynak meg-hagyja, menjen . . . elejökbe . . . Sokáig értesítés nélkül maradtak a küldetés eredményéről, s már szó volt, hogy vissza kell menni a táborba, midőn alkonyat felé az ozmán deréksereg rögtön a dombokról, melyeket a mieink nemcsak hogy meg nem szállottak hajnalban, de még őrök nélkül is hagytak, leereszkednek. E pillanatban Tomory és vezértársa a királyhoz érkeznek s támadót fuvatnak. A sisakot ekkor tették Lajos fejére: sápadt volt, mint a halál. Az ágyúk elsüttetnek, s a magyar sereg oly erővel veté magát a törökre, hogy Ibrahim hadai visszadőltek az anatóliaiakra. Néhány magyar levante a dombok alján megállapodott Szolimánig ért, már halálos csapást mérve reá, midőn testőrei az ifjakat összevagdalták. S ime, rögtön kétfelé kanyarul a török homlokszat — így végeztetett a hadi tanácsban — s a hátul felállított ágyúk — legalább is négyszáz — a győzelem reményével török holttesteken előtörő magyar hadakra süttetnek. Az előosztálynak kivált jobbszárnya, hézagot látván valamennyi soraiban, visszavonult, hogy az utóhadakra támaszkodhassék, de ezeket Balibégnek Ráskay által nem akadályozhatott lovasai s Khoszrev a boszniai hadakkal már oldalt fogták. Midőn a török ágyúk, melyeket Tomory botorul gyanús kezekben vélt (német és olasz tüzérekében, kik a döntő pillanatban majd bizonyára átpártolnak, hitte), másodízben megszólamlottak, fénye, virága a seregnek elhúnyt. A lazul hátráló csapatokba a zárt sorokban újból előrohanó janicsárok csövei halált szórtak. Másfél óra mulva a magyar királynak húszezer embere holtan feküdt a síkon, vagy a nádasokba, a víz-erekbe veszett.»

Most névszerint felsorolja az elesett főpapokat, világi urakat és előkelő nemeseket, majd így folytatja: «Lajos királyt néhány udvarnokai, köztük

Zettricz Ulrik az ütközet zajából magukkal ragadták. Az éjnek beálltával mégeredt záporban a Budára vezető országútnak tartottak. A Cselepatakhoz értek. Zettricz szerencsésen feljutott a túlsó partra; a király nyomában volt, de lova a lejtőségről, melyre kapaszkodott, hanyatt esett, s Lajost az iszapba temette . . .»

Ezután már csak a dráma utójátéka van hátra, az a néhány nap, amely a csatavesztésre következett. Ezeknek egyik historikusa *Szerémi* György, a királyi udvar káplánja, ki a szállongó áhíreket is megörökítette, s ezek között azt, hogy a király nem veszett oda az ütközetbe, hanem a közeli Szekcső faluban Szapolyai György ölte meg három kardszúrással, miután előbb elkeseredésében szemére vetette léhaságát és azt, hogy ő vesztette el Magyarországot. Ez azonban csak mendemonda, mert a király holttestét novemberben megtalálták, s azon sebhelynek nyomát sem lelték. Erről az írott híradás maradt reánk, még pedig Sárffy Ferenc, győri várparancsnok jelentése, ki a királyné megbízásából a királyi holttest felkutatását teljesítette, Zettricz Ulrik társaságában. Ez az egyszerű, cicomátlan jelentés egyike a mohácsi vészre vonatkozó irodalom legmegindítóbb darabjainak. Világosan elárulja az izgalmat és megrendülést, ami e férfiak lelkét eltöltötte. Mikor a szerencsétlen ugrás helyére érkeznek, Zettricz beugrik az iszapba és úgy keresi a királyi hullát. De itt csak a fegyvereit találja urának. Majd ráakad ugyancsak odavesztett társának, az udvarmesternek tetemére. Végre egy közeli frissen hantolt sírra bukkanak. Zettricz pusztá kézzel kezdi kaparni a földet, míg a meztelen jobbláb előtűnik, akkor a kalapjában hozott vízzel lemossa; felismeri, «ez itten a király öfelsége, az én mindig legkegyelmesebb uram holtteste», kiált fel és sirva csókolgatja.

A Mohácsot követő napokról a legművészebb képet azonban *Jászay* Pál, Vörösmarty kortársa és hozzá hasonlóan a magyar romantika korának kitűnősége festi, komor és szenvedélyes színekkel. «Lélekszakadva, csaknem félőrülten érkezett másnap vecsernye után egy német szolga a budai várhoz. Mohácsról, az ütközetből jött. Rendkívül zavarodtában nem lelta a kapu nyitját. A királyné éppen Thurzóval beszélgetett. Szerémy György, az udvari káplán, társaival együtt kíváncsi szemmel kísérte a történeendőket. A szolgálával nem szólhattak, mert az idő már késő volt. Thurzót látták majd paripáján némán lecsüggesztett fővel sebesen vágatni ki a királyi várból. «Barátaim! — mondá Szerémy — ez nem jót jelent, — Thurzó önagsága különben mindig vig szokott lenni, — rosszul vagyunk.» Csend lőn, az éj beköszöntött, nyugodni ment minden. Szerémy az esztergomi érsek palotájába tért és Zsigmond deákkal a kincses szoba mellett választott éjjeli nyughelyet. A virrasztó István pohárnok volt. Éjfél kongott. «Keljetek fel! — rivallá a lépcsőkön felszaladó István — a törökök mind egy lábíg leverték a magyarokat.» A mély álomba merült Szerémyék felriadtak. Égő szövétnekkkel látták szaladozni az utcákon a német lakosokat, karjaikon feketés szekrényeket, kincsekkel megrakott ládákat cipelve, részint nyugotnak Logod felé, részint keletnek a dunai hajókra . . . Majd a királyné jött, lóháton, ki a várból, a logodi kapun. Ötven lovas kísérte. Szobaleányai kezében egy-egy égő fáklya...» Menekült. A magyar birodalom elveszett.

A török szultán tizenkét nap mulva bevonult Budára s miután Hunyady János fiának palotáját kirabolta, városát felégette, hazatért.

AZ ÖRÖK RÓMA VÉRKERINGÉSE A MA MŰVEIBEN...

Ostia, 1936 július 30.

IGAZI KÁNIKULAI napsugár égeti Róma ódon piroscserepes háztetőit. A forró napmelegben pillanatra lágy szellő ingatja meg a babérfák, pálmák, olajfák lombozatát... Ott állunk a Colosseum tetején és lenézünk a hőségben szinte izzó úttestre, amelyen autók száguldanak el, motorkerékpárok dübörögnek, vagy fogatok ügetnek el. Róma konzervatívabb város, mint Budapest és nemcsak a szankciókkal járó esetleges olajhiány adott polgárjogot a lófogatú járműveknek. Különösen az öblös két-kerekű kordék érdekesek. Formájuk, a lovak tarka díszítése éppen olyan, mint annak idején a régi rómaiaknál volt. Amikor ezt megjegyzem, a vezetőnk «Si-si»-vel helyesel... S amint a multon nézelődöm el s fülelem a kövek beszédét, megszólal s élénken magyarázza:

— Odanézzen, Signor... A Via dell'impero. Ez a mi alkotásunk.

Ezelőtt négy-öt évvel még zeg-zúgos, elvénhedt házsorok éktelenkedtek ezen a helyen. A Duce azonban, akinek láthatatlan alakja a legkisebb dolog mögött is megvillan, munkába állította a csákányt és ma itt áll az európai fővárosok egyik legszebb sugárútja a Colosseumtól a Palazzo Veneziaáig. Kiszabadította az antik műremekeket a sötét sikátorok börtönéből, levegőt adott nekik, hogy megcsodálhassa szabadabban az idegen szem. A Maxentius Bazilika, Forum Traianum, Nerva és Iulius Cesar szobra... Az utóbbinak a talapzatára odairta a győzelmes fascizmus: az örök imperátornak. A fascizmus büszkén és jogosan hivatkozik a multa, de ugyanilyen — vagy talán élénkebb — önérzet feszíti, amikor a maga alkotásaira mutat rá. Olasz barátaim, akiknek eldicsékedtem, hogy jártam a S. Pietro-ban, megcsodáltam Bernini oszlopsorának nagyszerűségét, a Pantheonban áldoztam a római multnak, vagy a Villa Borghese-ben az olasz festészet és képzőművészet, a rinascimento aranykora nyugozott le és a S. Pietro in Vincoliban félórág álltam Michelangelo Mózes-szobra előtt, meghallgatták áradozásomat, aztán megkérdezték: Hát a mi Rómánk?

Talán vakmerőség két-három heti időzés után Rómáról, az olasz szellemiségről véleményt mondani, de ahogy egyetlen marékba belefér a tengervíz minden alkatrészével, úgy egyetlen fogékony emberi lélek is érzékelheti azt a történelmet és jelentőséget, amely Róma köveiből kiárad. Talán nem is éppen azokból, amelyeket a guida érdekességeknek kiált ki, hanem azokból, amelyeket ő fedez fel. A maga számára és mások számára is.

Azok, akik minden szellemi mozgalomnak csak a furcsaságait, túlhajtásait kapják fel és nem bírják azt lényegében felfogni, sem pedig történeti szükségszerűségét megőrizni, csipkelődőn, enyhe humorral foglalkoztak a XX. század hajnalán jelentkező futurizmussal. A futurizmus erőszakot hirdet, dicsóít a háborút, anarchiát hoz a művészetbe, meg akarja semmisíteni a képtárakat, az antik műremekeket, hogy helyébe a maga sívár világát teremtsen meg — így borzadoztak a konzervatívok, a snobok, a fanyalgó széplelkek, a polgári kényelmüket féltő álpacifisták. Még nem is olyan régen közkeletű felfogás volt nálunk is ez a futurizmusról. A róla szóló beszámoló

nem képzőművészeti rovatban, hanem a színes riportok sorában, kromkik között kaptak helyet. Hiszen még ma is az üvegkalapot, vagy a megreformált «fascista menüt» emelik ki a Marinettivel folytatott s hiányosan ellenőrzött intervjúkban, pedig . . . Igenis, megfelelnek a futurizmus tulajdonképpeni lényegéről. Nem tudják, vagy ha hallják is, elfelejtik, hogy a futurizmus tulajdonképpen szellemi előfutárja volt a fascizmusnak, illetve elveit ennek szellemével hozta közös nevezőre Mussolini. A futurizmus hadat üzent a multnak, de nem olyan értelemben, ahogy ezt a haladástól félt konzervatívizmus gondolta. Ugyanezt az ellenséges szemléletet érezte a fascizmus is a multtal szemben. Meggyűlölte az egyhelyben való körforgást, a tehetetlenséget, a cselekvésnélküliséget, amely csak koldusságot, elmaradottságot, és másoktól jövő lenézést eredményez. Egy-egy túlhevés futurista talán első látában fel akarta gyujtani a múzeumokat, de ilyen esetleges bizarságokról nem lehet egy szellemi mozgalmat megítélni. Mussolini zsenije ösztönösen felismerte a futurizmusban a fascizmus szellemi előharcosát s meg is valósította ennek az elgondolásait. Igenis, le kell rombolni a multat, de csak azt belőle, ami felesleges lim-lom, ócskaság, kártékony, értéktelen s megakadályozza a ma levegőjének egészséges áramlását. De szükség van az antik Róma köveire, a képtárakra s múzeumokra, nemcsak azért, mert ezek idegenforgalmat jelentenek, hanem rajtuk át az örök Róma vérkeringése áramlik át a jelenbe. Csak legyen, aki ezt megérzi . . . S az Olaszországot újjáalkotó fascizmus megérezte ezt. Olaszország Európa múzeuma, de ne legyen *csak* a múzeuma. Romokat másutt is talál Ön — mondotta nekem egy fascista barátom. Egyiptom, Babilon kőcsodáit, a kiásott templomokat, a gulákat, a Memnon-szobrokat is fölkeresik és álmélkodással nézik a világ turistái. Úgy tekintik ezeket, mint egy lezárult, meghalt világ értékeit. Nos, a mi Rómánk nem Egyiptom és nem Babilon, ahol csak a régi idők rozsdás patinája vár a szemlélőre. Róma, amely a világ művelődésének kovásza, eleven életet él. A Colosseum, az Angyalvár, a S. Pietro s az «örök város» kiásott kövei élnek, lélekeznek. Ez az élet nem a holttetemek egyes részeinél az anyag továbbfejlődése, hanem maga az elevenség. Nem múzeum, nem temető, hanem maga az élet.

«Romokat talál másutt is», ez a mondás állandóan végigszongott fejemben, amikor Róma utcáin barangoltam. S amikor megtekintettem az Opera Balilla házát, az újonnan épült diákvárost, a Foro Mussolinit, a posta-épületet, az új utakat, közműveket, a modern Ostiát, amely a fascista éra alatt nőtt ki a talajból, megértettem, hogy a fascizmus jogosan hivatkozik a «harmadik» Rómára, amely az övé. Visszajövet a S. Pietrótól, elmondotta vezetőm, hogy a Borgo két sötét, nehéz illatú utcája is áldozatul esik a csákánynak. Így szabad tér nyílik majd és pompásabban bontakoznak ki a Szent Péter-tér grandiózus arányai . . . Ime, Rómának a kincse nemcsak «egy elomló rom», hanem a teremtő, alkotó dinamizmus, amit egy nagy ember zsenije és akarata égetett bele negyvenhárommillió ember lelkébe.

Még háborúelőtti középiskolás tankönyveinkben is ott kísértett az az elgondolás, amely leértékelte a római művészetet, elvitatta tőle az eredetiséget s mindazt, ami jó volt benne, azt a görög építőművészetből eltanultnak mutatta be. Ma már komoly szakkönyvben nem találkozunk ilyen állításokkal, de nem lehet elégszer hivatkozni arra, mekkora a különbözőség a római és a görög művészet között. Mennyire más volt az eredője mindakettőnek, milyen más gyökérből nőttek ki Hellas és az Imperium Romanum építészeti remekei. Felesleges és lehetetlen is ezen a helyen mindakettőnek jellemző

és egymástól merőben eltérő sajátosságaira rámutatni. Csupán arra az ösztönösen támadt érzésekre hivatkozom, amely az elébb támadt bennem, amikor felsétáltam a Colosseum lépcsőin . . . Ime, a nagyvonalúság, a grandiózitás és a legtisztább értelemben vett célszerűség. Nem kell magyarázni, hogy a százezer ember számára épült, az Imperium Romanum polgárainak, akik a skót hegyektől Afrikáig, Kis-Ázsiáig ott éltek mindenütt a római sas uralma alatt. A görög művészet a városok (polis) művészete volt, a római az *Urbs*-é, amelynek szelleme kiáradt termékenyítő erővel a négy égtájra, *urbi et orbi*. Ennek a művészetnek az éltető ereje változatlan maradt. A színházak, a thermák, a forumok, a Domus Aurea (Neró palotája, amelyet nemrégiben ásatott ki a fascizmus), az ókeresztény bazilikák, a középkor és a rinascimento építményei, a Mediciek, a Farnesek, a Borghesek kőben reánk maradt Rómája és a fascizmus tizenhárom év alatt emelt alkotásai: a Foro Mussolini, az Opera Balilla, a Postapalota, a Diákváros, a hajdani pontinusi mocsarak helyén emelt modern városok a római építőművészetnek máig töretlen vonalát hirdetik kétezer éven át. Azok az épületek, amelyek a fascista korszak dátumait hordozzák homlokukon, jogos leszármazottai annak, ami itt, római földön «*ab urbe condita*» reánk maradt márványba, kőbe vésve. A fascizmus a régi Róma jogfolytonosának érzi magát és a szemlélőnek valóban az a benyomása, hogy ez a láncolat meg sem szakadt. A Maxentius Bazilika falába négy mozaik térkép állítja meg a Via dell'Imperon járókeleket. Az elsőn Róma kis fehér pont és az akkor ismert világ köröskörül csupa fekete. A következőn, amely a második púnháború utáni Rómát ábrázolja, egyre növekszik a fehérség. Az Augustus császár korát mutató térképen még jobban előrenyomul a fehér szín és a negyediken, Traianus császár idejében, bekebelezi majdnem az egész térképet, Britanniat is. Megdöbbentő az esetleg ellenszenves nézőre, de mindenképpen lenyűgöző és hódító erejű ez a négy térkép, amelyeket a fascizmus ötödikkal készül megtoldani: az 1936 májusában kikiáltott új Imperium Romanum térképével . . .

Ilyen gondolatokkal álltam meg én is a Via dell'Imperon. S mi magyarok? A ránknehezédő germán túlsúlyban Róma jelentette nekünk az ablakot nyugat felé. Kezdetről fogva. Mátyás budai palotája, vagy a most részben kiásott esztergomi vár is olasz művészet alkotása. A magyar szellem az olasz és francia hatásokat mindig megértőn tudta a magyar sajátosságnak megfelelően átalakítani. Ezek a hatások most sem szakadtak meg és nem is szabad megszakadniok. Antonio Maraini említette, mikor félév előtt Budapesten járt, e sorok írójának, hogy mennyire megnyerték a tetszését az új Lipót-város épületei, amelyek a *Novocento* olasz építőművészetének hatását árulták el. A városmajori templom harangtornya, meg a lombardiai campanillákra emlékeztette . . . A Colosseumtól, ime, így jutottunk el Budapestig. Mussolininek egy mondása, hogy a fascizmus újjáalakította Itáliát és az igazság jegyében újjáalakítja Európát is. A derűs latin szellem, a belőle kiáradó nemes humánus jótékony hatását érezte a multban és hatásosabban fogja a jövőben is. Úgy érzem: egy új világbirodalom születésénél, jobban mondva újjászületésénél tanuskodtam most és soldómat, római babona szerint, beledobtam a *Fontana di Trevi* csobogó vizébe, hogy visszajöjjenek . . . Mert vissza kell jönnünk nekünk, egy tisztult európai szellemiségben hívőknek ide, amely föld valóra váltotta Dante vízióját és nem a «fájdalom tanyája» többé, hanem a «világ úrnője», vissza kell jönnünk ide, hogy megújulhassunk.

Mihály László.

TAVASZI ÉJ.

Irta: Gyorgyi Tomalevsky.

MOSTANÁBAN egyedül élek otthonomban csendességben elmélázva és az elmúlt időkre gondolva. Gyakran üldögélek az egyik fehérre meszelt szobában. A falon régóta kézbe sem vett hegedű lóg. Por lepi. Húrjai régen elhallgattak. Csak néha, mikor az ablakon át behatol az őszi szellő, az lengeti meg és távoli nyöszörgéshez hasonló furcsa hangot ad.

Ablakom előtt szőlőlugas áll. Elsárgult levelei egymás után hullogálnak a köves, tágas udvarra és a lombtalan vesszők időnként ablakomon kocogtatnak, min késett utas szokott.

Mostanában oly gyakran emlékezem egy leányra. De nemcsak emlékezem, úgy tűnik fel nekem, hogy egyszer ő is kopogtatni fog ajtómon, mint akkor, amikor halk léptekkel hozzám suhant.

Este van. A nagy piros nap már lehanyatlott a hegyek mögé, amelyek lassan elsötétedtek. Abban az órában búcsúzott el tőlem és a nagy, fehérre festett házba ment. Hosszasan álltam és néztem utána, míg csak el nem tűnt ablakából a világosság. «Jóéjszakát» — mondtam csendesen és visszatértem.

Házuk nagy falán most is keresem még néha a fényes ablakot, de ott sötét van.

Éjjélkor hűvösség áramlik rám. Hallgatózom. A szél benyomul ablakomon, s hangot csal ki az elnémult hegedűből, mintha láthatatlan ujjak érintenék...

Szvetlának hívták. A nagy házban laktak. Régen úgy tűnt fel nekem ez a majoros lakás, mint valami kastély, a benne rejtőző sok titokkal, amelynek lelke Szvetla volt. Ma olyan nekem ugyanez a ház, mint valami holt, lélektelen halom, mely óriási, megkövesedett szörnyetegen domborul, amelyből már régen elszállt a lélek.

Nem hagyott rám semmit a hegedűn kívül, amelyen valamikor fehér ujjacskái játszottak. Azon a helyen őrzöm, ahova ő felakasztotta és csak néha csókolom meg azt a helyet, ahol kis keze megérintette.

Amikor először jött az udvaromba, halványsárga szoknyácska volt rajta, Hogy miért is jött akkor? Igen, már emlékszem. Kis fehér kutya volt vele, mely a sarkában settenkedett. Én az ablaknál álltam és néztem; mily könnyedén hajladozott és hogy fordította szemét a bokrok felé, ahova a kutya elrejtőzött. Csendes, kérő hangon nevével szólította. Erre a kutya kidugta bozontos fejcskáját az ágak közül, majd ijedten újra visszahúzta. Ez párszor megismétlődött. Az udvar szinte átváltozott, mintha terebélyes tulipán virított volna benne. Akkor így tűnt fel nekem. A lányka végül is megfogta a pajkos kis

kutyát, felemelte és az ablakra nézett. Arcát félszeg mosoly és könnyű pír futotta át. Egy pillanat alatt megfordult, elfutott és elbujt a fal mögött.

Az este hosszasan álldogáltam ablakánál.

Másodszor akkor láttam a majoros kislányt, amikor a vakációra tértem haza. Még most is emlékszem. Szürke ruhában voltam, új széles kalapom volt, amelyet a kezemben vittem. Amikor a köves járdán házuk felé tartottam, az úton pillantottam meg őt. Nem ismerjük egymást, csak a nevét tudtam, amely mély nyomot hagyott szívemben. Mert én csak vendégül jöttem a városkába pár hétre, úgy gondoltam, szabad köszöntenem. Ő a fejével bólintott. Ugyanazzal a mosollyal mosolygott és azt hiszem, hogy szemével mindaddig kísért, míg csak a házamba nem értem.

Az anyját régóta ismertem, de senki mást nem a tanyában, melynek lakói nagyon megritkultak. Valami sötét bánat nehezedett a tanyára, mint ahogy a gazdáira ráült az elmúlt nehéz idők visszahangja. Nem ált módomban hogy felkeressem őket. Én szintén egyedül maradtam házamban. Amit örököltem, sok gonddal nem járt, azért magánosan éledgeltem csendességgel teli világomban elmerülve. A városkában az emberekkel ritkán találkoztam, mert itt csak a szünidőben tartózkodtam, hogy a tanév fáradalmát kipihenjem. Mindig volt valami, ami minden figyelmemet lekötötte és minden órámat elfoglalta: a könyveim. És csendes öröm sugárzott rám, mihelyt a hegyre hajló erdő felé néztem, mely furcsa változatos szépségével csalogatott. Orvosnak készültem, de a vakáció alatt más könyveket olvastam. Valamit kerestem, ami feleletet tudott volna adni az örök kérdésre és keblemet valami rejtett, ismeretlen rajongás töltötte el.

* * *

Elmúlt néhány év. Az egyetemet elvégeztem és a városkába maradtam betegek gyógyítani. Az emberi szenvedésekből sokat megtanultam. Láthatatlan tenger ez, melynek zszibongását csak akkor szüntem meg hallgatni, amikor bezárkóztam szobámba s a meggyújtott lámpa mellett tanulmányokat olvastam, melyekben tarka-barka, meg nem fejtett talányok sokasodtak. Voltak órák, amikor elmerengtem ilyen estéken. Elfelejtettem, vajjon kint nyár, vagy tavasz van, vagy tél, mely fehér némaságával mintha hideg kebelére szorította volna a világot. Ilyenkor a lelkem mindentől elszakadt és elragadtatás szárnyán röptül az ismeretlen felé, megfürdött az azúros ábrándok tengerében, s a nyugalom csendes óceánjában, ahol örök a lét, ahol még születésük előtt megvalósulnak a vágyak, ahol oly halk az öröm, mint a hajnalhasadása.

Ezekben az órákban elfelejtettem, hogy orvos vagyok és embereket gyógyítok. Mindent elfelejtettem körülöttem, mert mindennel egynek éreztem magamat, mert azt gondoltam, hogy lehettem egybe-

olvad a lombosodó erdők leheletével és szívem ritmusa a napsugár ritmusával dobban egybe.

Olvastam egy könyvet, mely azt mondja, hogy a harmatcseppben, mely reggel a rózsabokorban csillog, ugyanaz a bölcsesség van lefektetve, mint a tejút csillagívében, mely a Mindenséget körülövezi. Tetszett ez nekem és valami furcsa, megfoghatatlan örömben éltem. Ki tudja mennyi időt éltem volna így. Talán egész életemen át, ha nem lett volna ott lenn a majorház, amelyben a kis Szvetla lakott. Az ő műve volt, hogy ne tudjak zárt ajtók mögött otthon ülni és el ne űzhessem a múltó napok minden gondolatát, minden emlékét. Lelkem egy húrja megpendült, a többi némán hallgatott, s csak az ő hangja követt a néma éjszakában. Magam sem tudom miért, de gyakran azon kaptam magam, hogy a fehér tanya felé fordulva állok és azt a kócos kis fejet keresem, amelyből egyszer kertemben két szem csillogott felém.

Olykor felébredtem és csak ültem az ablaknál és lassan a fehér tanya felé néztem. Az égen az apró bárányfelhők közt gyorsan gördült tova a hold, s a fehér falon hosszú árnyékok imbolyogtak. Mit keresem volna künn az éj némaságában? Bizonyára homályos érzéseim visszhangja töltötte el lelkemet . . .

Egy beszéd után, melyet a városban a kultúregylet nevében tartottam, amelyen Szvetla és édesapja is ott volt, először hívtak meg a tanyára. Egy kis családi ünnepség ürügye volt jó erre. Felvettem sötét ruhámat, megfésülködtem és titkos meglepéssel indultam el. Először a tágas udvaron mentem át, s közeledtem a ház felé, amelynek fehérségét annyiszor néztem az éj sötétjében. Kedvesen fogadtak, s tágas szobába mentem, ahol már együtt volt a többi vendég, a majoros rokonai és barátai. Mikor beléptem, mindenki szeme felém fordult. Kissé megzavarodtam, de aztán magamhoz tértem és leültem az öreg gazda mellé. Ő az aratás, politika és a községi választás kérdéseivel szórakoztatott. Figyelmesen hallgattam és válaszoltam neki, de az egész időn át éreztem, hogy arcomat két szelíd szem tekintete dédelgeti. Mint egy bájos királynő, olyan volt Szvetla. Hozzám lépett és beszélni kezdett. Szemében egyszerre nemes bátorság és egy mosoly csillogott, mely lelkének örök mosolya volt :

— Szóval ön egésznap otthon ül? — kérdezte — néha az ablaknál látom, s úgy tűnik fel nekem, hogy sokat foglalkozik valamivel. Bizonyára van sok könyve, amelyekben igazi örömét leli, s melyek egész életét kitöltik. Úgy-e, így van? Én tudom, hogy vannak emberek, akik sokat gondolkodnak, de egyedül élnek gondolataikkal és tudásukkal.

Úgy beszélt, mint valami bölcs. Szeme a meglepédestől csillogott, szavának nem tudtam ellentállni, s mosolygása kellemesebbé vált, mint annak a mosolya, aki valakit meggyőz. És ott maradtunk félrehúzódva, külön a többiektől, elmerülve abban, hogy egymást ilyen különös módon felfedeztük.

Beszélgettünk. Kis szomszédnőm feltárta bensőmet, s betekintett abba. Nekem úgy tűnt fel, hogy többet tud rólam, mint bárki más. Szeme szelíden pillantott rám, mint a hű barát szeme: akivel hosszú idő óta nem találkoztunk. Az alatt a néhány óra alatt, amíg körülötünk zsbongott a zaj, s szemünk előtt táncoló párok forogtak, mi megéreztek, hogy széttáruultak köztünk az ajtók, amelyek az embe-
reket egymástól elválasztják s a tárt ajtókon át szemünk, s az örök ismerős lelkünk összetalálkozott...

* * *

Szvetla kezdett a házamba járni. Mindez természetesen önkénytelenül történt. A városban már majdnem az a hír terjedt el, hogy jegyben járunk. Hogy mit jelentett volna ő nekem, azt nem tudtam, csak sejtettem, milyen kellemes számomra az élet, s mintha a Gondviselés küldte volna őt utamba. Halk lépéseinek zaját ma is hallom a folyosón félhomályos esti órákban. Megigézve vártam. Ugy tűnik fel nekem, hogy most fog kopogni, ki fogja nyitni az ajtót és én meglátom majd ragyogó két szemét. Még ma is vannak régi hangok a süket szobában abból az időből, mikor megcsendültek kis kezén a vékony, ezüstös karperecek, de ajtómon most már senki sem kopog...

Akkor Szvetla még gyakran megfordult nálam. Beszélgettünk, könyvekben böngészgettünk, s a legjobb akkor volt, amikor hallgatunk, mert hallgatás közben valaki más beszélt nekünk. Hegedűm volt. Szvetla nem nagyon jól játszott, de néha próbálkozott, s a gyermekies, ártatlan melódiák szálltak a tavaszi éjben, s magukkal vitték az elmúlt napok minden összegyűlt bánatát. Aranyos fejceskjét ráhajtotta a hegedűre, drága fűrtjei vállára hullottak és vonójának könnyű érintésére mindig egyszerű dallamok születtek, telve ártatlan, gyermeki gyöngédséggel, amely vigasztalt mint a szerető ember dédelgetése. Mivel viszonzhatnám neki ezeket a kedves órákat — tanakodtam magamban. Semmi hozzáméltót nem találtam. Kutatgattam, gondolkodtam és még sem lettem meg azt, aminek értéke felérne annak az ártatlan dálnak értékével.

Tavaszi volt akkor. Kertemben a fák virágokkal voltak tele. A tavasz, miután szelek és zivatarok készítették elő útját, besuhant egy éjjel a kertembe. Süttogott valamit a fáknak, az alvó bokrokat felébresztette, az udvaron csendesen átvonult és a meredek lejtőn szendergő erdőbe suhant át.

Reggel, mikor az ablakot kinyitottam, meghökkentem. Az almafák virágba borultak s napsugártól elborítva félszegen mosolyogtak. A virágillattól átítatott levegő lehelete szobámba tódult. Szomjasan keblemben szívtam és alig tudtam visszatartani magamat, hogy ki ne rohanjak és meg ne öleljem a szemérmes hercegnőket. Valaki kiáltott az erdőből. Ez bizonyára a tavasz volt, mely ott bujkált és leste, hogy meglepődöm majd. A levegőben muzsikás hang remgett, az egész

világ víg dalra gyújtott és ezüst csengő csilingelt az erdőben, mintha számtalan kis szájacskó csiripelt volna. Ez a tavasz életemben sohasem ismétlődött meg. Egy tűnt mosolyhoz hasonlított.

* * *

Egy éjjel gyorsan és riadtan megkopogtatták ajtómat. Azt gondoltam, hogy a városból keres valaki beteg miatt, de maga a kopogtatás valami megmagyarázhatatlan riadalmat keltett bennem. Rögtön visszaemlékeztem, hogy három napja nem láttam a kislányt. Nem történt-e valami vele? Kinyitottam az ajtót. A majoros szolgálja állt kint ijedten, egész testében remegve.

— Mi történt? — kérdeztem.

— Siess uram, kis úrnőm rosszul van — felelte riadtan a vén szolgáló.

— Megyek — feleltem és a szobába rohantam. Gyorsan felöltöztem, vettem a táskámat és a major felé rohantam. Hangtalan volt az éj.

A közeli erdőből könnyű szellő fujdogált és magával hozta a kifeslett ibolyák leheletét és e riadt pillanatban én ezt megéreztem.

Amikor a szobába léptem, Szvetlát ágyban találtam. Apja gondterhelt arccal fogadott. Egy nőt találtam ott, aki azért jött, hogy a beteg körül segítsen.

A váratlan, súlyos megbetegedés mindenkit meglepett. Halványan, majdnem élettelenül feküdt a kislány. Érverése gyorsult, feje oldalt hanyatlott. Három nap óta volt már beteg. Azt gondolták, majd csak elmúlik magától, de óráról-órára súlyosbodott a baj és amikor elhatározták, hogy engem hívni fognak, akkorra már valami iszonyatos történt vele. Erővel felnyitottam a szemhéját. Tekintete befelé fordult, fényes szembogara mintha nem akarta volna már látni a világot.

Súlyos, váratlan betegség! Megvizsgáltam, de igazat szólva annyi volt, mintha semmit sem értettem volna. Ebben a pillanatban mintha egy borzasztó kéz minden tudást kitörült volna agyamból és árny furakodott volna a lány betegsége és tudományom közé. Szívem összeszorult a fájdalomtól s valami rossz előérzet szállta meg lelkem, mint hivatlan vendég.

A beteg ajka megmozdult, ismeretlen szavakat suttogott. Rajtam nyugtalanság vett erőt.

Ugy éreztem, hogy tehetetlen vagyok, nem tudok segíteni azon az egyetlenen, akit e világon mindennél jobban szerettem. Két év óta gyógyítottam, volt gyakorlatom, vállaltam mindent, amit hasznosnak találtam, de most agyam minden erőlködése sikertelen maradt. Láz lépett fel. A vér a lány egész testét lángbaborította. Keze görcsbe szorult és feje egyre csüggedten hullott hátra.

— Szvetla — szóltam —, nem hallod, amit mondok neked?

Hallgatott, s a pillanatok halkán, gyötrőn multak.

— Agyvérzés! — mint villám cikázott át agyamon. Megbénított ez a gondolat és megrázkódtatott, mint ahogy az égből aláuhanó mennydörgés megremegetti a földet.

Nem, nem szabad, hogy meghaljon! Meg fogok mindent tenni érte. Keresem a halált, hívni fogom a négy világtáj irányából és életemet fel fogom áldozni neki. És ha ezt nem kívánja, akkor meg fogok vele küzdeni. Párbajra fogom szólítani a halált szerelmemért! Igen! De nem lehet-e, hogy napom mégis kialszik? Akkor a tavasz elhagyja a földet, elrabolja a fától virágait, elszólitja a csalogányokat az erdőből, hogy messze, messze szálljanak innen. Akkor sivár, értelmetlen lesz az életem, akár csak a hegedű, melynek húrjai lepattantak, s mely így eldobott és hasznavehetetlen.

Nem! Ez lehetetlenség.

Azon az éjjelen és a következő napokon teljes tehetetlenségbe merültem! Hiába volt minden. A tudományomnál is hatalmasabb valami avatkozott bele a dologba. Nem ettem, s egy pillanatig sem aludtam. A beteg változatlanul ugyanabba az állapotban feküdt.

Újra sötétedett. Újra tavaszi éj borult szelíden a földre. Virágok illatát hordta magában. A csillagok kigyúltak és hosszú útra készülődtek. Semmi jel sem volt, hogy ott a tanyaházban nem hűny-e ki az élete annak, akiért ezerszer is feláldoztam volna az életemet. Nem tudtam, mitévő legyek. Agyamban, mint valami vérszomjas csorda, ezer gondolat száguldozott.

Felálltam a beteg mellől és elhagytam a majort. Szobámba mentem. Fejemben valami zúgott, mint harang visszhangja. Szívem teljes erejére ébredt. Kemény és bátor kéz hurcolt valahová. Úgy éreztem, hogy életem folyó, amelynek medre a megáradt víz számára szűknek bizonyult. Szilajul kiáradt, megfeszítette minden erejét és kész volt elomlani, mint erős záportól a gát.

Ezen a tavaszi éjen, mely örökké emlékezetes marad számomra, valami csodálatos történt. Hálás vagyok a Gondviselésnek, hogy ezzel megajándékozott. Hálás vagyok ezért az esztelenségért, mert láttam az emberi szív rémes erejét, mely különben szelid szófogadással dobog hosszú éveken át a kebelben. Megtanultam azt, ami semmiféle könyvben nem volt megírva, amit sokan nem hisznek, mert nagyon távol áll az értelemtől.

Köszönöm egy tavaszi éjnek, halk dallamának, ibolya leheletének. Minden évben lenyűgözve fogom fogadni a tavaszt.

Mihelyt szobámba értem, lámpát gyújtottam és körülnéztem.. Nem kerestem semmit. Az emeletes polcokon szép sorban álltak a könyveim, büszke, vastag, haszontalan kötetek.

Az asztalon szétszórva hevert sok üveg és gyógyszer. Mindegyik úgy tűnt fel nekem, mint bánatom szelid szemlélője. Nyíl suhant át lelkemen. Testemet ismeretlen düh rázta meg és örült indulat fogott el. Kitértam az ablakot, mikroszkópomat kidobtam. Széttört a köve-

ken és csörömpölő zaja fájdalmat és örömet keltett bennem egyszerre. Az asztalon levő üvegek, gyógyszerek és edények közül összemarkoltam annyit, amennyit bírtam. Minden élesen csörrent kinn az udvaron. Mintha a rombolás démona jött volna vendégül hajlékomba.

A szememet a könyvekkel teli nagy polcra vetettem. Ezek a kötetek, melyek ifjúságom annyi szép évét zárták magukba, most életem legválságosabb pillanatában összekushadtak, szótlantul, sejtelenesen és részvétlenül meredtek rám. Szívemet düh öntötte el. Az minden tudásnál többet tudott és többet minden írott könyvnél. Odarohantam a könyvekhez. Néhányat megragadtam és kidobtam az ablakon. Kiröpültek és tompa zajjal zuhantak le, mint sebzett éji madarak. Egy könyv sem maradt a szobámban.

— Tűz, tűz! — kiáltotta egy titokzatos hang. A gondolat tovább lánholt bennem. Kirohantam az udvarra és meggyújtottam keserű óráim emlékeit.

Könyörgő piros kezek remegtek fel udvaromban, s valami különös zaj, majdnem tisztán kivehető nyöszörgés sírt a tavaszi éj némaságában. Minden más hallgatott. A csillagok nyugodtan vonultak tova, mint a fénykaravánok. A bánatos tavasz elfojtotta leheletét s félve kandikált ki a fehér fák mögül.

Az öreg cselédem, Mária, kifutott a szobából és az udvaron keresztül átrohant, hogy hívjon. Mikor ott talált a tűznél, tágra nyílt, réveteg szemmel nézett rám:

— Doktor uram, mit csinált? Istenem, mért tette ezt? — és kezeit tördelve az égre nézett.

A kutyák ugattak. Valaki átment a kerten, de léptei elhaltak. Megnyugodott, hogy nem tűzvészről van szó. Körüljártam az égő könyvhalmot és kegyetlen élvezettel néztem a felszálló tűznyelveket. Hatalmasak voltak és mint zászlók úgy lobogtak. Tetszett nekem a tűz. Volt benne valami hatalmas és rettenetes. Ismeretlen tisztelettel kezdtem ránézni.

Tűz . . . megtisztító, szentséges tűz! Mit hozhatnék neked áldozatul, hogy szelíd lángod el ne aludjon, mert az ad értelmet életemnek. Minden balgá méltóságomat és tudásomat neked ajándékozom. Ajtóm fölé feliratot függesztek, amely a szegény, egyszerűlelkű embereket arra fogja felszólítani, hogy bizalommal lépjenek be hozzám. Nagy betűkkel írom ki oda: «Vendégfogadó azok részére, akiknek nincs menedéke az éjben».

Megéreztem, hogy az életemnek rozsdás kereke forogni kezd. Eddig mozdulatlanul állt. Acélos kezekkel neki feszültem és megmozdítottam.

Kevéssel azután visszatértem szobámba. Üresen meredt rám. Elfújtam a lámpát és mint esztelen futottam ki. Végig az udvaron ott lánholt elkeseredésem áldozattüze. Kinyitottam a kertajtót és rémülten futva indultam az erdőbe.

Mit kerestem ott? Magam sem tudtam. Hallottam szívem dobogását. Lélekzetem elakadt. A lejtős úton tovagördültek a kavicsok. Könnyű szél fújta a hajamat. Úgy rémlett, hogy a fehér nyírfák, mint élő lények bámulnak rám. A levegő illattól volt nehéz, mintha a tavasz járna előttem és ibolya leheletét hagyta volna maga mögött. Sietni kezdtem. A sötétben taláalomra követtem az ösvényt, átsurrantam a fák között és egyre úgy rémlett nekem, hogy ezer szem néz rám. Kis pázsitra értem, minden oldalról sudár bükkfákkal volt körülveve. Ott álltam meg, utam befejeződött, nem volt tovább hova menni. Álltam, mintha vártam volna valamit. Felvettem a szemem és láttam az égen a reszkető csillagokat.

Vártam, hogy valak szólítson, hogy történjen valami. Az a gondolat cikázott át agyamon, hogy imádkozzam. Hogyan? Egész életemben nem imádkoztam. Istenre gondoltam ugyan, de nem imádkoztam. Ebben a pillanatban megtértem, feltárult szemem, fölfelé néztem és Őt kerestem, hogy beszéltek Vele. Csak a csillagokat láttam, melyek szeliden pislákoltak az éj sötétjében. Magam sem vettem észre, hogy letérdeltem és beszélni kezdtem :

— Ime, itt állok szemed előtt — suttogtam. — Hallottam, hogy Szeretet a neved, hallgass meg engem. Levetem a földi hiúság utolsó ruháit is, amelyek félelemre és tiszteletre kényszerítik az egyszerű és szerény embereket, ha hozzám közelednek. A munkások és engedelmes lelkek barátja leszek, akik titokban hajtják végre akarodat. Ird fel a nevemet azok közé. Akadályozd meg egy élet elmúlását, amelyet magaménál jobban szeretek . . .

Körülöttem csend volt. A fák nem mozdították leveleiket. Hallgatták első beszélgetésemet az Úrral.

Imádkoztam. Nem gondoltam, hogy ezen az éjszakán még imádkozni fogok.

Ezen a tavaszi éjjelen elveszett kincset találtam és lelkembe rejtettem.

Távolból a felkelő nap melódiáját hallottam. A hajnal ott talált, ahol először estem térdre és megpillantottam azt, amit könyveimben hosszú, álmatlan éjszakákon át kerestem. A reggel hűvösségétől megborzongott a testem, de ezt a hideget én nem éreztem . . .

* * *

Mikor visszatértem, az öreg Mária fogadott és különösen nézett rám, de semmit sem szólt. A fehér királynők felém bólogattak az udvaron, amikor elmentem közöttük. Kis idő múlva Iván, a vén szolga lépett be.

— Jöjjön, doktor úr — mondta, de arca hirtelen megváltozott és csodálkozva nézett rám. A major felé indultam.

A szobában csend volt. Szvetla az ágyban feküdt. Hozzáléptem, megfogtam a kezét, másikkal homlokát cirógattam. Az már nem volt

oly forró, mint tegnap. Keble nem zihált oly nehezen és szaggatottan. Az élet visszatérő jelei tűntek fel szenvedő arcán.

Szvetla észrevette, hogy ott vagyok, csillagos szemeit tágra nyitotta, rám pillantott és azután megint lankadtan félredült a fáradtság könnyű felszabadulásával. Lehajoltam hozzá és gyenge két kezét ajkamhoz közelítettem. Amikor visszaindultam, láttam, hogy szempillája alól könnycsepp gördül le . . .

Elszállt a tavasz. Utána ment a nyár. Eljött az a nap is, amikor Szvetla elment. Mintha most volna, úgy emlékezem, hogy integetett nekem fehér kendőjével. Így kellett történni. Küldetését befejezte, s útja eltért az enyémtől.

Sárga ruha volt rajta, mint akkor, amikor először láttam. Mikor búcsúztam tőle, úgy tűnt fel nekem, jól emlékszem, mint a kertemben viruló nagy tulipán. A köves úton zörögtek a kocsik kerekei. Szvetla elment és nem tér vissza soha többé.

Nem rá akarok már emlékezni. Lelkemben csak egy emlék, egy tavaszi éj emléke maradt meg, amelyet egymásnak ajándékoztunk . . .

Most egyedül vagyok itthon csendbe merülve. Úgy rémlik nekem, mintha néha könnyű lépéseket hallanék a folyosón, vékony karperecek zörgését, de az ajtómon senki sem kopog, mint valamikor.

A városban az emberek már nem nézik oly csodálkozva az én egyszerű ruhámat. Mindenki tudja, mi történt és hogy minden menedék nélkül való embert befogadok.

A falon ott lóg a hegedű, senkinek a keze nem érinti. Senki sem játszik rajta. Csak amikor késő ősszel a szél besuhan az ablakon és megremegetteti húrjait, akkor szólal meg halkán, hogy aztán újra elnémuljon a koromsötétségben.

Dr. Dimo Boikliev fordítása.

A TÁVOL MEGCSALT.

*Néha futsz villamos felé lobogó hajjal,
ruhád szégyentelenül emeli és paskolja a szél,
szíved dobolón lüktet, lélekzeted meghal,
— végre eléred, itt a pillanat! —
s akkor, jaj, döbbsen riadsz: a távol megcsalt,
a villamos ellenkező síneken szalad.*

*Feléd is így futottam, keserű szó: szerelem,
már közel szikráztál, egészen itt, a szívemen,
a mozdulat parancsa is indulón ölelt,
— de jaj, sokszor csalnak a távlatok,
egyetlen pillanat! —
és magányosabb vagy,
mint a hegy sapkája: az orom.*

Nagy Méda.

A BERZSENYI-LEGENDA.

Irta: *Dr. Merényi Oszkár.*

A NAGY KÖLTŐNEK saját életük van a különböző nemzedékek lelkében. Érdekes, organikus élet, amelyet érdemes és szükséges figyelemmel kísérsni. A következőkben vázlatosan meg akarom formálni Berzsenyi alakját az idők változásaiban, amint lénye a különböző időkben árnyalatilag más és másképpen tükröződik vissza. Berzsenyi költői sorsáról akarok beszélni, amelyben kifejezésre jut költői és emberi hivatásának lényege és értelme is.

Berzsenyinek ezt a halálon túli földi életét, a Berzsenyi-legendát Vörösmarty Mihály indította útnak, amikor az Akadémiának emlékezetes ülésén azt javasolta, hogy Berzsenyi felett a gyászbeszédet Kölcsey Ferenc mondja el, az a Kölcsey Ferenc, aki a költő halála előtt 19 évvel oly halálosan megsértette az érzékeny Berzsenyit. Kölcsey gyászbeszédében megalkotja a Berzsenyi-legendát alapmotívumait. Nincsen itt már szó Horatius vagy Matthisson hatásáról, műfaji és nyelvi kifogásokról, csak a halhatatlan Berzsenyi ihleti a szónokot. Kiemeli beszédében Berzsenyi lelkének fenséges szárnyalását, amelyhez hasonlót csak a legnagyobb görög ódaköltőben, Pindarosban csodálhatni. És felfedezi benne a modern költő tragikus magányát, aki négy fal között, szomorú egyedülletben sirja el lelkét, holott népek élén és seregek élén kellene járnia. A halál, a szenvedés, a tapasztalat és a kiábrándulás így hozza közel egymáshoz nagy távolságokból ezt a két nagy lelket és összebékíti őket a halhatatlanságban.

Ehhez a Berzsenyi-legendához keveset ad a következő nemzedék. Inkább elvesz belőle. A 40-es években az irodalom és az élet, különösen a politikai élet oly közel kerül egymáshoz, hogy kísérletet kell tenni Berzsenyi népszerűsítésére is. Erre a feladatra Döbrentei Gábor vállalkotik, Berzsenyi egyik legbizalmasabb embere, barátja. Megjelenik Döbrentei Berzsenyi-kiadása 1842-ben. Döbrentei bizonyos tekintetben önkéntelenül is Goethe Eckermannjára emlékezteti az embert, ha kettőjük viszonyát nézzük. Nem lehet elvitatni tőle, hogy szerette Berzsenyit. De célját, azt, hogy a költőt a szélesebb irodalmi olvasóközönség körében népszerűsítse és korszerűsítse, nem érthette el. Bőszavú, művészietlen előadása, terjengős jegyzetei nem szereztek új híveket a nagy költő műveinek. De — bár ragaszkodott a költőhöz és bámulója volt — nem volt meg benne az Eckermannok másik nagy erénye, az alázatos hűség. Erőszakos szövegváltoztatásai még jobban csökkentették kiadásának hatását és jelentőségét. Bár mentségére kell felhoznunk, hogy ebben az időben a magyar szövegkiadás még elég kezdetleges fokon állott. A költők kézirat-szövegeit az irodalmi kiadók, szerkesztők megváltoztatták esztétikai és különösen nyelvészeti meggyőződésük szerint. A könyvkiadás eszköz volt a kiadás-szerkesztő igazságainak védelmére. De mégis sokat köszönhetünk Döbrentéinek. Feljegyezte kiadásában Berzsenyi kedves mondasait, társalgását, viselkedését barátaival szemben. Néhány párbeszédében élénken áll előttünk Berzsenyi, az ember. Kiadása pedig irodalmi szükség-szerűség volt. Döbrentei halfogásain kívül a kor sem kedvezett Berzsenyi Dánielnek. Az irodalmi ízlés mindinkább a népies-nemzeti irányba tolódott el. A klasszikus költő formái és költészete iránti ellenszenvnek legélesebben Erdélyi János adott kifejezést ismeretes bírálatában, mely a szabadságharc

előtt jelent meg. De Erdélyi az első, aki a kezdődő magyar filozófia hegeli szárnyain felemelkedett Berzsenyi prózai munkáinak gondolatvilágába s így szélesítette és mélyítette azt a távlatot, amelybe a költőt be kell állítani.

De később költészetének örök tartalma, különösen nagy magyarsága ismét közelebb hozta Berzsenyit a nemzet lelkéhez, igaz, hogy oly időben, amikor nem lehetett hangot adni az őszinte érzésnek és a szabad gondolatnak. 1860-ban emlékművet emeltek a költőnek Niklán, a temetőben, ahol a nagy halott örök álmát alussza. Egyházi szónoklaton kívül más beszédnek nem volt szabad elhangoznia. Székács József, a széplelkű papköltő imádságos fohásza azért megremegtetette a szíveket. S a gyászoló seregben ott volt báró Eötvös József is, egy jobb jövő reményével szívében. Jellemző a népfantáziára, hogy a néphagyomány szerint maga Kossuth Lajos is ott volt áruhában a niklai emlékünnepen. Nem ismerték fel, csak akkor, amikor elbúcsúzott és levette kalapját, feltakarva tragikus szépségű arcát. De az e körbeli Berzsenyikultuszból nemcsak a niklai emlékműre tellett. Az irodalmi nyelvharcok lecsillapodásával szükség volt arra, hogy az író műveit a Döbrentei-féle erőszakos változtatásoktól menten, lehetőleg a kéziratok szerint helyesbítve adják ki. Ezt a munkát Toldy Ferenc végezte el ismeretes kiadásában 1864-ben. Ez a kiadás már nem felel meg a mai igényeknek; Toldy fáradt, beteg volt, amikor a kiadáson dolgozott és sok szép tervét temette bele a megvalósulás reménye nélkül. Meghatódva nézegettem írásait az Akadémián, a Toldy-hagyatékban. Amit ő nem tudott megvalósítani, nekünk kötelességünk véghezvinni. Toldy igen közel jutott Berzsenyihez, mert romantikus ízlése már akkor meglátta Berzsenyiben a benne rejlő romantikus költőt. Szerette Berzsenyit, mert Vörösmarty volt a költő ideálja, s mély, vallomásszerű jegyzetekben hódolt Berzsenyi költői nagyságának.

A kiegyezés után, különösen a Petőfi-Arany költői ideál uralma korában nem csodálhatjuk, ha Berzsenyi alakja ismét kissé elhalványodik. A hazafit, a nyelvművelőt, a szunnyadó nemzet ébresztőjét és a magyar öntudat képviselőjét látják benne. Beolvasztják alakját a Kazinczy-korszak ünnepélyes távlatába. Talapzatot adnak neki, magasra emelik, de történeti alak lesz. A XIX. század utolsó évtizedeinek mások a kérdései, mások az ideáljai, mint Berzsenyinek. Mégis szép életrajzok jelennek meg róla, gondosan kiegyensúlyozva a költő vonásait, tompítva életének különégeit, kiterjeszkedve környezetének tragikus hatásaira. Szülőmegyéjének, Vas vármegyének halhatatlan érdeme, hogy szobrot emelnek Berzsenyinek 1896-ban Szombathelyen. Az ünnepség lelkes szónoka többek között így szólt Berzsenyiről: «Költeményei megteremtették azt a magasabbratörő életet, amelyre a nehéz megpróbáltatások által megviselt nemzet ébredett».

Ez a magasabbratörő optimizmus később megszűnt, s azért másképp érezte Berzsenyit bizonyos tekintetben az 1900—1920-as nemzedék. E kor mély pesszimizmusa, radikális felfogása Berzsenyiben a magyar végzet, a magyar tragikum jelképét látta. A kor egyik írója így kiált fel egyik niklai látogatása alkalmából: «Születünk szentnek, becsületesnek, küzdünk másokért s úgy jár a magyar kultúra napszámosa, mint Te, Berzsenyi Dániel: letörik, lelkét felaprózzák, törekvését félremagyarazzák: az örületbe hajszolják és amikor kimúlik, adnak neki egy sarkot a temetőben, amelyen egy szál virág hervadozik.» A kor egyik kritikusa pedig így jellemzi Berzsenyit: «Melankóliája mély, az emberi sorsról, reménytelenségéről való felfogása rendíthetetlen. Lelke át van itatva a halál tragikumával.»

Ez a túlzó, pesszimista nemzedék főleg a magyar tragikum, a halál s az önfelelt művészi mámor költőjét látja és érzi Berzsenyi költészetében. Ady volt az ideáljuk, s jól érzik a Berzsenyi költészete mélyén rejlő erőt, nyugtalanságot, s úgy élik át Berzsenyi költészetét, mint erők harcát, feltámadását és összeomlását. Lázás látomásnak érzik Berzsenyi költeményeit. Álarcos embert látnak a költőben, aki művészeete csonkaságával fizetett élete fájdalomaiért és fonákságaiért. De ők is csonkán fogták fel Berzsenyi alakját. Csak azt látták benne, ami modernségükhöz legközelebb állott.

Korunk kétségtelenül tökéletesítette Berzsenyi költészetének felfogását. A modern esztétika a művészet belülrőlvalóságát felismerve, igen nagyra értékeli Berzsenyi művészetét. Vannak, akik magyar Hölderlint látnak benne. A régebbi alapos kutatások felhasználásával, a modern tudomány sokoldalú módszereivel közelebb jutottunk megértéséhez. Ránk vár az a feladat, hogy Berzsenyit oly közel hozzuk a magyar közízléshez, amilyen közelséget ő már régen megérdemelt volna. De ránk vár az a feladat is, hogy megvilágítsuk fejlődését, szellemének gazdagságát és feltárjuk annak forrásait. Korunk tisztultabb irodalmi ízlése Berzsenyi művészi törekvéseiben saját művészi lelkét ismerte fel. A művészi takarékoság, amellyel Berzsenyi a nyelvvel bánik, a tökéletes kifejezés művészeete, amely oly gyakran sikerül neki, virágkora költészetének lírai bensősége és zenei szépsége igazi nagy lírikusaink közé emelik őt. De nemcsak a költő áll most hozzánk oly közel, hanem a gondolkodó is. Korunké az érdem, hogy felfedezte Berzsenyit, a nemzetgazdát is, a földművelő nép sorsáért, s ezen át a magyarság sorsáért aggódó lánglelkű magyart, aki mint a mezei szorgalom akadályairól írt munkájában kifejti, nem akart látni sötét tekintetű, kullogó, rongyos magyar jobbágyot, hanem emelt homlokú, dolgát értő, jómódú magyar gazdát, az ország építőjét, a magyarság megtartóját. Korunk, amely jobban érzi a nemzeti élet erkölcsi feltételeit, felfedezte Berzsenyi erkölcsi genie-jét, meglátta Berzsenyit, a moralista költőt és a filozófust is. Berzsenyi költői műveinek akadémiai kiadása, amelyet az Akadémia a kaposvári Berzsenyi Társaság együttműködésével ad ki, lesz végre Berzsenyi műveinek oly kiadása, amely a kor és a költő színvonalának megfelel.

Korunk egy művelt írója, Dante sorsáról beszélve, szól Dante bukásairól, sikertelenségéről s magányosságára és nagysága tényezőit látja bennük. Berzsenyi Dániel sem volt szerencsés ember. A nagyság, a szerencsétlenség és a magány poklát megjárta ő is. Kigúnyolták, támadták, lekicsinyelték, bántották eleget. De volt bátorsága ahhoz, hogy meg ne tagadja, el ne árulja önmagát. Életének második fele élete első felének igazolásában telik el. S annál nehezebb volt a sorsa, mert sokszor joggal érezte és érezhette magát száműzöttnek, akárcsak a nagy olasz költő. Száműzöttnek az irodalmi élet központjától, ifjúsága kedves vidékeiről, száműzöttnek az idő vidám sodrártól és néhány kedves barátjától.

De legendája, amelyet most felvázoltunk, bizonyítja, hogy a költő mindig közöttünk élt. Költészetének ritmusa beleolvadt a magyar élet ritmusába. Berzsenyi dicsősége emelkedőben van, s ez nemcsak a költőnek, hanem nemzetének s ennek a nemzedéknek is dicsősége. Berzsenyi-Múzeumot akarunk szervezni, kiadjuk műveit, szobrait állítjuk fel, ünnepeljük emlékét. S ennek a tudata szent örömmel tölti el lelkünket.

Mert jól tudjuk, hogy csak az, amit a halhatatlanságért teszünk, marad bennünk halhatatlan.

BUDAVÁR FELSZABADÍTÓ OSTROMA S A ROMBADÓLT ERŐDÖK SORSA.

Mussolini miniszterelnök fővédnöksége alatt s az olasz külügyminiszterium kezdeményezésével párját ritkító, monumentális könyvsorozat indult meg, amely részletesen feldolgozza, mit köszönhet Itálián kívül az egész világ az olasz szellem munkájának.

Az olasz génusz, amely Dantet és Petrarcát, Leonardó da Vincit és Michelangelót, Gallileit és Voltát, Marco Polót és Columbust, Macchiavlleit és Giambattista Vicot ajándékozta az emberiségnek, páratlan erőfeszítést tett az emberi fejlődés érdekében és világszerte halhatatlan műveket hagyott hatalmas kultúrmunkájának élő tanuiul. Ez a munkásság felöleli az emberi civilizáció egész roppant területét az építőművészek, festők, szobrászok és írók káprázatos alkotásaitól a felfedezők, a hittérítők és gyarmatosítók sokszor a vértanusággal megszentelt munkájáig. És ez évezredes munka történetének megírása maga is olyan monumentális művet hoz létre, amely teljesen beleillik a mai alkotásokban gazdag olasz szellem programjába.

A nagy mű eddig megjelent kötetei közt van egy, amelyben az olasz várépítők magyarországi alkotásainak történetét írja meg Leone Andrea Maggiorotti. Ebből a kötetből vesszük Buda ostromának érdekes leírását, tekintettel különösen Marsili grófnak, a kiváló hadimérnöknek tevékenységére, aki az ostromló sereg mérnökkarának főfelügyelője volt.

BUDA FELSZABADÍTÁSA, a kereszténység állandó vágya 1686-ban vált valóvá. Mikor rászánták magukat a nagy vállalkozásra, olyan lelkesedés lángolt fel a keresztény világban, akár csak a keresztes hadak idején, az ifjúság fegyvert ragadva tömegesen vonult hadba; két hadsereg alakult, az egyik negyvenezer főnyi Lotharingiai Károly vezérlete alatt, a másik, amely 21.000 embert számlált, Miksa Emanuel, bajor választófejedelem vezérletével. A reguláris csapatokhoz körülbelül 20.000 főnyi magyar önkéntes csatlakozott, akiket a két seregben osztottak el, ezenkívül még számos olasz, spanyol és francia önkéntes is beállt a küzdők közé, úgy hogy az egész keresztény haderő körülbelül 100.000 főre rúgott. A Lotharingiai herceg mellett volt Caprara Aeneas és Gondola Francesco tábornok egy-egy 800 főből álló gyalogezreddel, a Bajor választó mellett pedig Caraffa Antal gróf, Piccolomini herceg és Veterani Frigyes gróf tábornokok, valamennyi egy-egy 800 főből álló lovasezreddel. Ott volt még a Castelli, a Savoya és a Magni olasz ezred. Mint hadimérnökök a luccai Fontana János és Domokos, továbbá Marsili ezredes voltak beosztva a herceg mellé, a Bajor választó

mellett pedig Vecchi gróf vezette a mérnököket. A toscanai Rabatta Rudolf tábornok a császári vezérkar főnöke volt. Résztvett ezenkívül az expedícióban Savoyai Jenő herceg, számos olasz gróf és báró s különböző rendű és rangú egyházi férfiú s rendkívül nagy számban voltak a hadseregben olasz zsoldosok is.

A császári seregek parancsnoksága mindenekelőtt a Buda északi részén levő kisebb erősségeket akarta elfoglalni, s ha ezt a célt lehetőleg elérte, innen kezdeni a város ostromát, amelynek őrsége 10.000 főnyi válogatott vitéz volt, az ősz Abdurahman pasa, a legrettenthetetlenebb katona vezérlete alatt, aki elszánta rá magát, hogy utolsó csöpp vééréig védelmezni fogja a várat.

Marsili ezredes, alighogy ezt a hadmozdulatot megkezdték, összeállította és elküldötte a császárnak a budai ostrom tervét («Proposta di attacco di Buda»), amely jelenleg a karlsruhei könyvtárban van s amely a város legalaposabb ismeretén nyugodott s hozzácsatolt tervéhez egy térképet is, amely ezideig igen nagy történelmi és katonai jelentősége ellenére kiadatlan maradt. Ebben Marsili azt javasolta, hogy sánctonallal tökéletesen körül kell zárni a várpiachoz vezető összes kapukat, arra kell törekednie, hogy ágyúkkal és aknákkal réseket törjenek, a mozsarakkal általános bombázásba kezdeni, hogy felgyujtsák a nagyobbbrészt zsuppal fődött házakat, azután megindítani az általános rohamot. Ehhez a tervhez külön «Magyarázatot» is fűzött a császár vezére, amelyben minden irányban részletes felvilágosítással szolgált.

A főparancsnokság alaposan tanulmányozta és megvitatta ezt a tervet és mikor a hozzájárulás határozatba ment, kinevezték Marsilit «az erődítési művek főfelügyelőjévé» a város ostromához. Erre ő a legapróbb részletekig tökéletesítette a tervet s igen értékes jegyzetekkel kiegészítette egy ellenesges szökevény felvilágosításai alapján.

Július közepén a császáriak körülzárták Budát. Előljárt az akkor alig húsz éves Savoyai Jenő herceg 20.000 emberrel s az volt a feladata, hogy Pestet szállja meg, és ő csakugyan meg is rohanta és elfoglalta a várost; a Lotharingiai herceg Óbuda ellen vonult, a Bajor választó pedig a Szent Gellért-hegyet vette körül.

Marsili ezredestől, aki aknász ezredével a Lotharingiai herceg seregénél volt, értékes jegyzetek maradtak fel az ostromműveletek fokozatos fejlődéséről, amelyek nagyobbbrészt abban a mederben haladtak, amelyben ő ostromtervében lefektette, és pedig először elfoglalták az alsó várost, azután három rohamot intéztek, egyet délen a castellum ellen a Bajor választó hadműveletei alapján, egyet a vár körfalainak északkeleti sarokbástyája ellen, egyet az északnyugati lejtő ellen, ahol az esztergomi rondella volt.

Az alsóváros ellen megfelelő erősségű útegeket állítottak fel, mint Marsilinak egy a Vatikáni könyvtárban található térképe mutatja. Ez baloldaltól tünteti fel az itt eszközölt ostromműveletek előhaladását. Így hamarost rést ütöttek a falon, amelyet a császáriak birtokukba is vettek, mire a Lotharingiai herceg kiadta a parancsot, hogy sürgősen nyomuljanak elő a sánccokkal a fellegvár ellen, amelyet már erősen bombáztak. Párhuzamos sánckok egész sorával közeledtek a bástyafalnak ahhoz a részéhez, amely az északnyugati sarkon levő esztergomi rondella és a keleti oldal közepe táján nyíló kapu közt volt. Tizennégy mozsárból úteget állítottak össze, hogy előretolt helyzetben törje a város belsejét.

Június 23-án, Marsili (aki a szemtanuk előadása szerint igazi lelke volt az ostromnak); mialatt körszemlét tartott, megsebesült, egy ágyúgolyó összetépte a balkarját, de azért már két hét múlva újra részt vehetett a hadműveletekben, különösen a haditanács döntésében, amelyet Rabatta gróf, a vezérkar főnöke hívott össze.

Az ütegek hatalmas tüzeléssel több helyen rést nyitottak a falon s ezzel alkalmat adtak a június 13-iki ostromra, de ez a roham, bár nagy bravúrral hajtották végre, nem sikerült, a keresztények visszaverettek és 1400 embert vesztek s ezek közt 200 halottat s köztük a fiatal Piccolomini herceget; a balsiker oka különböző védőművek létezése volt, amelyek a falon belül sorozatosan követték egymást, amelyek elháríthatatlan akadályt állítottak az ostromlók elé. Ezek a védőművek lényegében mély sáncárcok sorozatából állottak, amelyek beléjük ásott palánkfal-mellvéddel voltak megerősítve, így tehát a császáriak, miután a résen át benyomultak, igen erőteljes, muskétásokkal jól megrakott védőművel találtak magukat szemben.

A Bajor választó, aki a Szent Gellért-hegy lábánál ütött táborn, a maga részéről egyenesen a déli nagy rondella, az úgynevezett olasz rondella ellen futóárkokkal kezdte meg az akciót és július 13-án este a futóárkok elérték a külső sáncot, amelyben a törökök félkör alakú palánkot emeltek, amelyet hamar elfoglaltak. Ez alatt a roham alatt, július 20-án a tüzérségnek néhány lövege a törökök löporraktáira esett, amelyek a várkastély középső részén voltak elhelyezve. Ez robbanást idézett elő és számos épületet levegőbe röpített.

Ezután az ostrom már könnyebben haladhatott előre. Ebben az ostromban különös hírnevet szerzett a nizzai Fra Raffaele Gabrielli, eredeti gyújtógépek feltalálója, amelyek igen hatásosak voltak a fa védőművek ellen, amelyeket a törökök serény kézzel emeltek anélkül azonban, hogy a nagy rondella elfoglalását megakadályozhatták volna.

A bajorok által végrehajtott hadműveleteket igen világosan illusztrálja a budapesti Nemzeti Múzeum birtokában levő rajz, amely minden bizonnyal a bajorokat kísérő Vecchi gróf olasz hadimérnök kezétől származik. Ez a rajz igen nagy jelentőségű, egyrészt mert pontosan megmutatja a különböző hadműveletek és a várkastély maradványainak helyzetét, másrészt, mert a legapróbb részletességgel feltünteti a két hadviselő fél viszonylagos elhelyezkedését. A rajzhoz magyarázat is van fűzve, amely nem kíván semmi kommentárt.

A Lotharingiai herceg nem szűnt meg tovább folytatni a földmunkákat és Marsili tanácsát követve, általános rohamra készítette elő csapatait. Caraffa gróf és Savoyai Jenő herceg azt a feladatot kapták, hogy biztosítsák Pest felől az ostromlókat egy ellenséges hadtest támadása ellen, amely kísérletet tett a város megrohanására, a többi csapatot július 27-én rohamra vitték az esztergomi rondella ellen, amelyet el is foglaltak. Ennél a rohamnál többen megsebesültek, köztük Marsili ezredes is. Az akció folytatásaképpen a Bajor választó és a Lotharingiai herceg újabb általános rohamra határozták magukat s ezt augusztus 3-án hajtották végre, s ennek folyamán a bajorok elfoglaltak két zwingert... vagy feljárót a castellum Dunára néző keleti részén. Ebben a hadműveletben Jenő herceg sebesült meg.

Ezeknek a térhódításoknak ellenére, amelyek a keresztények súlyos veszteségeivel jártak, a hadvezetés nem volt megalégedve az eredmények-

kel, annál kevésbé, mert augusztus közepe táján Soliman nagyvezér körülbelül 15.000 emberrel Buda közvetlen közelébe jutott és kísérletet tett, hogy embereit bejuttassa a városba, de nem sikerült neki, mert Caraffa gróf altábornagy derekasan megakadályozta. Ezeknek a hadműveleteknek egyikében foglyul ejtették és rabságba hurcolták Santini márkai máltai lovagot. A török hadsereg közeledése mégis felvillanyozta az ostromlott lelkét és ezek most faművekkel igyekeztek megerősíteni a védelmet, különösen a folyó felé, de Fra Gabrielli, a magyarok Tüzes Gábora felgyújtotta azokat. A vitéz szerzetesnek gyújtótálmányaiért a Vulkan melléknevet is adták. Soliman ekkor meglepetésszerűen próbált áttörni a bajorokon, de Caprara megfutamította, sőt megtévesztve a védőket, sikerült Sartori őrnagy rohamával az István-tornyot is elfoglalnia, ezzel az ostromlók a castellumban is megvetették lábukat. De bármennyire szorongatták is őket, az ostromlottak vonakodtak megadni magukat, mert egyre bíztak a segítségben, amelyet Caprara közben egyre messzebb nyomott vissza.

A keresztények helyzete, akiknek így két ellenség ellen kellett küzdeniök, egyikkel szemben, másikkal a hátuk mögött, nem lett volna soká tartható s nagy szerencsájük volt, hogy idejében megérkezett a segítő sereg Piccolomini Eneas Silvius herceg vezetésével. Ekkor új rohamot akartak megkísérlni. A Lotharingiai herceg megbízta Vecchi gróf hadimérnököt, hogy tegye meg az előkészületeket a sáncárkon való átkelésre az erősség nyugati oldalán. Vecchi ismételt is padlózattal hidaltatta át a sáncárkot és a padlót nyers bőrökkel fedette be, de az ostromlottak minduntalan szétrombolták a hidat. Erre a Lotharingiai herceg úgy döntött, hogy az Esztergomi Rondella felől tör előre. De ez a szeptember 2-iki ostrom is meghiúsult, mert, mint Marsili írja, a törökök löporral telt zsákokkal szörnyű vérengzést vittek véghez a császári csapatokban és mert a réssel szemben egyre új meg új palánkok állottak muskétásokkal megrakva.

Erre Marsilinak az a gondolata támadt, hogy a rések mögött levő terepet dolgozza meg; erős üteget állított fel tehát az úgynevezett Svéd-hegy csúcsán, — azért hívták így, mert a svédországi németek táboroztak itt, — amellyel tűz alá vette a török állásokat. Az üteget azonban jól elrejtette az ellenség elől, hogy meglepetésnek ki ne tegye magát. Innen aztán új akció indult ki. Marsili így mondja el a dolgot:

— A Lotharingiai herceg két órával előbb hívatott és közölte velem, hogy aggályai vannak, mert két ember szélességű fronttal be kell hatolni egy gyakorlótér belsejébe, amelyen fegyveres csapat áll és minden reménye abban a tizenhat ágyúból álló ütegben van, amelyet az úgynevezett Svéd-hegyen állítottam föl s amelyről az ellenség még nem tud semmit s nem is tudhat a roham pillanatáig, amikor majd megkezdí a tüzelést hátbakapva és megtörve az ellenséget a már leírt állásból. Csakugyan így is történt, az ellenség ettől az új és váratlan tüztől megzavarodva, nem állott ellen a rohamnak, amelyet d Asti Romano báró vezetett. A törökök látva, hogy elnyomják őket, szokásuk szerint eszeveszett futásnak eredtek a Castellum felé s a teret a győztes császáriak kezében hagyták, akik kardélre hányták a menekülőket.

Igy került Buda a császáriak hatalmába. A várparancsnok pasa önyilkos lett, mielőtt fogságba került volna, a török csapatok megadták magukat. A keresztények veszteségei nem voltak nagyok. A magyar főváros felszabadításának híre kimondhatatlan örömet keltett úgy Németországban,

mint Itáliában. XI. Ince pápa elrendelte, hogy szeptember 2-ikát, a győzelem napját szenteljék Szent István magyar király ünneplésének s a diadal emlékére érmet veretett, amelynek egyik oldalán az ő arcképe, a másikon pedig Buda látképe ékeskedett ezzel a büszke felírással: «Gloriosa dicta sunt de te Civitas!»

Az 1868-iki ostrom után teljesen romokban heverték Buda védelmi művei, a falak nagyjából le voltak rombolva, a délkeleti sarokbástya, az Esztergomi Rondella s különösen az Olasz Rondella és az István-torony mind pusztá romhalmaz volt.

A császár megbízásából Marsili megállapította az erősség helyreállításához szükséges munkálatokat, kizárólag csak Budára korlátozva, mert Pestről sohasem volt szó. Ebből a célból be is mutatott egy tanulmányt, amelynek másolata megvan Bolognában Marsili kéziratai közt, amelyek ezt a címet viselik: Másolatok és fogalmazványok azokhoz a művekhez, amelyeket Marsili gróf, az ostrom mérnökkari főfelügyelője Ő Császári Felsege katonai szolgálatára javasolni és elvégezni óhajt... Ezek közt az iratok közt van először egy «Terv Buda újjáépítésére», azután egy másik terv ezzel a címmel: «Véleményes javaslat Buda helyreállítását illetőleg». Más szóval az első tervben javaslatot tesz azokra az erődítési munkálatokra, amelyek elkerülhetetlenül szükségesek, hogy az erősséget összhangba hozzák az akkor érvényben levő haditudomány követelményeivel, a másokban egyszerűen arra szorítkozik, hogy a lehető legtakarékosabb módon tanulmányozza a meglévő művek helyreállítását.

Az első hatalmas arányú tervnek kiviteléhez hiányzott a legfontosabb eszköz: a pénz. Marsili tehát, mint a helyzettel számoló férfiú, opportunusnak tartotta, hogy összeállítson egy kiegészítő javaslatot is, hogy legalább megfelelő módon felhasználhassák a létező védőműveket.

De még ezt a lezállított tervet sem valósították meg. De azért a szóban forgó javaslatok nem veszttek kárba, mert alapjául szolgáltak a folytatódó tanulmányoknak.

Tényleg az történt, hogy Buda és Pest a felszabadítás után úgyszólván elvesztette katonai jelentőségét.

Ami Pestet illeti, az ostrom következtében nyomorúságos állapotba jutott, a régi várfal pusztulásnak indult. A nyugati bástyákat még maguk a törökök lerombolták, a falak körül magánházakat építettek, sőt azokhoz kapcsoltak és beléjük is eresztettek épületeket, amint ez részben még most is látható. Egy rövid faldarabot, amely még szabadon maradt, 1872-ben romboltak le.

Közben azonban úgy az államnak, mint a városnak volt gondja Buda várára. A régi budai várkastély romjai helyére Mária Terézia királynő, megemlékezve a magyarok segítségére, amelynek trónja megmentését köszönhette, Hildebrand Lukácsal (1668—1754) új királyi palotát terveztetett. Ez a genuai születésű építész, aki tanulmányait is ott végezte, katonai mérnök volt Itáliában osztrák szolgálatban. Savoyai Jenő herceg később Bécsbe hívatta, hogy számára villákat és palotákat építsen.

Ami pedig az erődítési műveket illeti, azokat a Marsili-féle javaslatok útmutatása nyomán állították helyre, a meglévő bástyafalakat kijavították és még néhány újat is toldottak hozzájuk, így rendbehozták a falakat és az árkokat, kitatarozták az omlásokat és a repedéseket. Alighanem akkor

készültek azok a földalatti helyiségek is, amelyek most is megvannak s amelyeket Marsili sugalmazott tervezetében. A következő századokban azonban Marsilinak minden tervét mellőzték, sőt a főváros építészeti fejlődése érdekében, amely elé a falak súlyos akadályt gördítettek, azok egy részét beépítették a hozzájuk kapcsolt épületekbe főképen a felsővárosban, részben pedig végkép lebontották.

FOLYAM

*Azt mondják, baj, hogy büszke dáliák
nyílnak partodról gyémánszemű napba,
hogy könnyes, fényes kincsét dűsan adja
örvénnel tarka nagy harmóniád.*

*Szorogatnak, de bőven szétzilált
áldásod végül zúgva tart a partnak
s átengedi magát, hogy elragadjad
a bús, sovány, omladozó világ.*

*Terülj el gyémántos, smaragd füvedben,
tűz-csiholó, termő vizedbe lebben
a fény, az árny: áradt iránya hit.*

*Hadd merüljön meg benned minden élet,
boruljon rád minden kaldsz a megérett
maggal neveld a fény virágait.*

Marconnay Tibor.

NEM HÓDITOTTAM MEG A VILÁGOT.

*Velem is úgy volt egyszer,
hogy minden az enyém lesz.
Halló, ifjúság! Halló, élet!
Mámorosan robotgaltam.*

*Északra? Délre? Mindegy,
csak menni, szállni, égni.
Halló, te szöke! Halló, barna!
A csók, a csók röptsen.*

*Fáklya voltam, vagy csillag,
nem tépelődtem, égtem.
Enyém a világ, halló, halló!
Meghódítani mentem.*

*De háborúba vittek,
az ágyú földre vágott.
Halló, Úristen! Halló, élni!
Rokkantan nyöszörögtem.*

*Negyvenötéves lettem,
most már nem jöhet semmi.
Halló, élek még? Halló, igen?
Isten veletek, álmok.*

Majthényi György.

JÓSLÁSOK MAGYARORSZÁGRÓL.

Ady Endre tanulmányai, jegyzetei magyar sorskérdésekről.

I.

Ez a könyv érthetően keltett zajos feltűnést a sajtóban. Nemcsak a válogatás naturalista gesztusa miatt. Eddig Adyt a költőt tartottuk számon, a prózairó csak egy-két szerényke füzetben, mintegy pótlásként élt számkra s ha akadt is, aki őt a kötetlen beszéd nagymesterének vallotta, a költővel egyenrangúnak, Ady egyéb műveiből édeskevés szivárgott át a köztudatba. Most *Féja* Géza s az Athenaeum jóvoltából megjelenik a politikus Ady, közel húsz ív terjedelmű, tekintélyes formájú kiadásban. Ez pedig körülbelül azt jelenti, hogy Ady küzdelmes pályája, legalább részben, újra kezdődik. A költőt, megjelenésekor, forró rajongás és tüntető tiltakozás fogadta: sok időbe mult, míg a kérdés higgadtabb mederbe került, Ady értékei megvilágosodtak, s a két végét, a túlmagasztalás és a kárhoztatás, mely egyformán a nagy költőt jelezte benne s kétszólamúlag hirdette nevét, lassanként irodalomtörténeti ízű értékeléssé tisztult. Azóta az idők is megváltoztak, más problémák merültek fel, újabb nemzedékek jöttek, melyek már a maguk portékájával is el voltak foglalva, s kezdett Ady, a költő, a fiatalság lelkében is dinamit-mentes anyaggá válni. Másként vagyunk a politikus Adyval.

A sajtó egy része épúgy istenítve állt a kötet mellé, mint ahogy egykor a vadonatúj költőt fogadta; mások riadva vagy tamaskodva helyezkedtek vele szembe. Hol itt az igazság? Egyelőre jegyezzük meg, hogy egy kérdésnek a letelején vagyunk.

II.

Ady magyarságszemlélete Tisza István, «a bihari isten» Magyarországtól István király országáig szálldos vissza. Mily hálás terület e felbéges parittyázónak! Mennyi kérdés, mennyi probléma! Amit Ady csak e válogatott kötetben megbolygat, feldolgozva egész könyvsorozatot adna. Mindig aggasztó, mikor egy Ady-fajta zseni rövid cikkekben egy sereg nagy ember nevét halmozza, olyanokét, akiknek ismerete egyenként is tartós tanulmányt kíván. Érezzük, hogy bármennyi erő van is váteszi sugárzású szavaiban, már képtelen volna hosszasan megállani egy-egy nagyobb stációnál, ahol a valóság számvetése kötelez. Köztudomású dolog, egyébként írásaiból is kiérezhető, hogy Ady, iskoláit elvégezve, soha történelmi s egyéb munkákat behatóbban nem tanulmányozott. A nagy emberek sűrű emlegetésére, magyar és idegen «messiások» összehasonlítására az bátorította, hogy ösztönösen megérezte minden nagyság közös vonását, a tragikumot. Innét e politikai cikkeknek merőben lírai hangja. Életes költő volt s nem a tanulmányok embere. Anyaga kisnemesi fütöttségéből, a magyar messiásokkal való rokonságerzetének hevéből, családi tisztos hagyományokból, iskolai emlékekből s ujságokból adódik. Szinte ott érezzük mögötte multon és jelenen borongó társaságát is, egy egészen heterogén csoportot, művészek, tudósok,

publicisták elégedetlen társaságát. Ady elementáris erővel visszhangozta mindazt, ami ezekben az időkben körülötte zszibongott. A magyar nép kétszeresen politikus nép, helyzete tette azzá. Aki nálunk lapot nem olvas, vagy gyermek, vagy gyanus különc, s a politikáért Adynak nem kellett a szomszédba mennie, közvetlen közelében nyüzsgött az. Minden költőnk politikus költő is, ha a javából való tehetség. A különbség csak annyi, hogy Ady az egész ezeréves magyar politika összefoglalásának hivatását érezte «felszánt poeta-ceruzájában». S itt van, itt ébred első kétségünk e rendkívüli póz iránt. Kérdés, megbírja-e a politika természete azt a szertelen hangot, mely Ady költészetében oly tragikus fenséggel zendül? Ady legtöbbször csak általánosít, túloz, annyira impresszionista, reális igazságra vergődni nem tud, túllő a célon vagy azon innen marad, önkívületében vagy letargiájában. Hol a személyi gyűlölet forrósága pusztítja szavai hitelét, hol a mérhetetlen lendület röpi túl a valóság lehetőségein.

A végtelenség, Ady költészetének lelke csap fel prózájának lángbaforult szerűjéből is. Ő ott is a mindenségbe dörgi századok óta felgyülemlt keserveinket, az ország «vad, vegyes bánatát», az ezeréves magyar sérelmi politikát. De ami költeményeiben megkap, itt reális ígének nagyon kevés, költőibb formájától, tömény-erejétől megfosztva, csak saját maga visszhangjának, versei előgyakorlatának tetszik, konkrét tanulságnak pedig szinte semmi. Mert akárhogy variálja is Ady a mondanivalóját, akárhogy váltsa is az alkalom aprópénzeire a maga központi nemzetszemléletét, mindvégig a magyar Ugar, a turáni átok szól soraiból. Lassanként aztán kifogy a nagyok, a messiások, a vértanuk sorsának unos-untig való emlegetéséből s mindinkább érezzük az ismétlődést, más-más változatban, vagy a nagy szavak hitelének hiányát. Ady egynek veszi magát népével s önmagának époly ostorozója, mint fájának. Ez adja még igaztalan túlzásainak is becsületét : legjobb sorai-ban valóban a magyarság eleven lelkiismerete beszél. A hivatottakra gondolva, általuk époly magasra emeli népét, mint önmaga szertelenített alak-ját. Ady a legszerencsétlenebb, a legigazabb : fajtájának képe is e két végtelenben váltakozik. De hol van ezen túl Ady gyakorlati politikája, melyre már reálisabb közlési formája is köteleznék? Ami fenyegetés, vád írók, politikusok részéről, származásuk, társadalmi rendjük, vallásuk szerint századok folyamán annyiszor fellobogott, mind hangot talál cikkeiben. De mentől alább száll az általánosítások, a hagyományos szölamok skáláin a felelősség részletkérdései felé, annál inkább köd homályosítja tekintetét. Szinte ki-kivillan belőle a kérdés : mi lenne, ha varázsszóra megváltoznék minden? Ha a paraszt, a nagybirtok az ő elgondolása szerint szabadulna fel? Kinek kezébe kerülne? Vajjon az ő igazi hívei közt osztódnék fel a föld hatványozottabban gyümölcsözni, vagy csak a körforgás kezdődne újra, új elégedetlenekkel? Ady, révedéseinek, sejtéseinek e hangulatfokán nekibúsult sóhajjal adja meg magát a magyar élet dilemmás végzetének. Mindez, Ady érzés- és gondolatvilágának politikai útja egészebb, őszintébb s főként művészibb képet mutat néhány remekbekészült politikai versében ; prózájában, bár képzelete itt is meg-megvillantja pegazus-származását — kétszeresen megriaszt vagy molyra készlet.

III.

Azt mondják sokan, hogy ez az Ady-könyv tele van homállyal. Mások meg szimbolizmusról beszélnek, mely mögött — az avatottak, a rokonlelkűek

nyelvén — világos igazságok tárulnak. Én azt hiszem, az adys szimbolizmus itt csak egy fajtája a prózai tapogatózásnak. Legjobb költeményeiben mindig egyéni, új nyelve van, egészen különböző az ő átlagos politikai verseinek tételes modorától, a hétköznapi szocializmus szólamaitól. Ez a hang, Ady kölcsönkapott forradalmi frazeológiája cikkei nagy részében is feltűnik; ilyen hangon, egy-két jellegzetes Ady-kifejezést nem számítva, sokan írtak abban az időben. Legszebb tanulmányán (Petőfi nem alkuszik) s néhány szerencsés fogantatású egyéni Ady-jegyzeten kívül az emlegetett «homályt» Adynak nemcsak vérmérséklete, hanem az egyetemes áttekintés, a mindenek fölött való bíraskodás szinte betegességig hajszolt vágy-álmához képest kevés politikai tanultsága is élénken magyarázza. Mélyebb ismeretek hiányában az ő nagy problémái rendszerint igen szűk keretek közé szorúlnak, vagy cikkekre forgácsolódnak szét, melyeknek közös logikája is lépten-nyomon más hangsúlyt kap, más értelem felé tolik el; innét egy sereg csonka, lírai befejezésre kényszerült írása. Így aztán e higanymozgalmasságú tanulmányok s méginkább jegyzettörédek fölött könnyen terjeng a köd, ügyes kibúvó gyanánt. Ady többnyire csak gordiusi csomókat vagdos szét s konkrétabb summa híján aztán legalább valami hangulatfélét ad, természetesen sokféle-kép magyarázhatót, ha már reális tényeket nem adhat a turáni átok, a nagy parlag prózai változatai helyett.

Modora sem szerencsésebb átlagpolitikai verseinek modoránál. Egyik fő eszköze a szatíra volna, csak a szatírt is túlon túl gyakran ne éreznők benne. E szatirikus szatírság a komolytalan élcelődés régióiban lebegteti Ady tétova szavát. Csak egy rövid cikkét említem, alig két lap az egész, melyben évtizedek színházi és egyéb kultúráját sommázza, megjósolja azt is, hogy Európa Kairója lesz országunk maholnap. Hiszen való, amit anno 1905-ben jövendölt: «Az ánglius, a berlini, a francia, ki pár napot itt lumpol, egy komolyabb estéjén esetleg jó Wagner-előadást is élvezhet az európai Kairóban». Első pillanatra talán, beugorva, bűvös jósnak érezzük őt. De inkább bosszankodunk az akasztófahumornak a mondvacsinált kajánságán. Nem lettünk «egy kicsit ázsiaibbak» az afrikai Kairónál, sem Balkánnak és Amerikának vegyülése, s gonoszkodó kedvünk lehiggad e jóslással szemben. Az idegenforgalom nemzetközi gazdasági siker, mulatni minden európai országba jár-nak, Párizs — Ady végzetes szavait használva — idegeneiből él. S ha mi esetleg csak néhány jó Wagner-előadásig vittük, máris szép, pedig többre is vittük; Ibsent, Shakespearet, hogy csak e két világnagyságot említsen, adjuk időnként annyira s hozzájuk méltón, mint tulajdon hazájukban. Persze ezt a problémát is nézhetjük Petőfi Okatootáia-jának szemüvegén, de ez első-sorban a költőnek s nem a politikusnak alkalmas hangneme. Ady pedig túlnyomóan költő volt, nagy költő, s ami politikum a vérében lobogott, verseiben kapott igazibb, egyetemesebb, művészebb formát. Más a politikus költő s más a költő-politikus s a legritkábban jelentkezik egyugyanazon alkotóművészen. Adynál az egyik csupán a másiknak gyöngé visszfénye.

IV.

A kötet előszava: «Ady Endre végrendelete», érdekesen tükrözi Ady-politika világát. Ha Féja Géza a század elején nyilatkozik Adyról, bizonyára a költő legtüzesebb hívei közt tesz mellette vallomást. Szép és elmélyedő tanulmányából egy hiányzik még: a kritikai hang, mely az Ady-versekkel

kapcsolatban már minden komolyabb esztétikusunk, irodalomtörténetírónk ítéletében érezhető. Féja az első szó jogán ezúttal szuperlativuszokban beszél; ő még a szöveg közvetlen benyomásaitól lelkes, már pedig itt ugyancsak nyugtalan habokon hánykódunk, közel két évtized sokszor parttalan, kiszámíthatatlan háborgású vizein. Őt még nagyrészt a felfedezés láza remeg-teti, az oldott kévék összefogóját, aki ime, a szétszórt újságcikkekből energikusan válogatva, rendezgetve, kissé önkényesen állítja össze a politikus, a nemzetnevelő Ady portréját. Csupa átszellemültség, amit ír, hol szárnyalóan légüres, hol ötvösmesterien kalapált, de gyakran megkapó, gondolatokat ébresztő kijelentéseivel. Később majd elválik, milyen mértékben kell e bevezető tanulmányban s az Ady-szövegben az értéket a jóhiszemű sallangtól elválasztanunk.

Addig is köszönet Féja Géának, Ady egyik legforróbb lelkű úttörőjének. Ezzel a könyvvel olyan kérdést indított útjára, mely a napi érdeklődésen túl még sokáig foglalkoztatni fogja mindazokat, akik a nagy modernnek s a magyarságnak egymáshoz való viszonyát korunk égető problémái közé sorolják.

Vajthó László.

Jankovics Marcell: Hangok a távolból. (*Franklin kiadás.*) A Hangok a távolból tulajdonképpen sorrendbe szedett útirajzok. Az utazások valóságos kereteit azonban meseszerű, sokhelyütt valószínűtlen történések töltik ki. A fantázia, amely ott dolgozik az író élményei mögött, egyszerűbe megváltoztatja a valóság formáit, tényeit s a maga szertelensége számára szorít helyet. Meg kell valtanunk azonban, hogy ezek a történetek valószínűtlenségük ellenére is érdekesek s így megmagyarázzák az író nagy népszerűségét a volt koronázó városban fekvő szűkebb pátriájában. A képelet világában oly otthonosan mozog Jankovics Marcell, hogy történetei a hihetetlen fordulatok ellenére is megtelnek a valóságos élet színeivel és hangulataival s ezáltal az olvasó meggyőződése ellenére elhíhetőkkelé válnak. Természetesen ehhez már külön tehetség kell, határtalan meggyőző erő s a képzelt historiába való teljes beleélés.

A novellák történetének közép-pontjában mindenütt az író én-je áll. Megható ez a szubjektív hangulat, amellyel Jankovics történeteibe bekapcsolódik. A mult hagyományai-ban gyökerező etikai felfogás s egy

békés világra való emlékezés ver-gődik halálrasedzeten riasztó jelen-ségek s valóságok középette. Az író megretten minden olyan eseménytől, amely a világháború borzalmaira emlékeztet vagy egy új világháború eshetőségeit hordja végtelen ma-gában. Két szerető szívet tör össze, gyenge asszonyt tesz gyilkossá. mert a szeretett férj mérges, egész csa-patokat védhetetlenül elpusztító gáz-találmányát akarja értékesíteni. (*A bűnügy.*) A háború lett az író vég-zetes élménye, úgyszólván minden novellájának témája innen indul el és sajátoságos körforgással oda tér vissza.

Az a magyarság, amely ezekben az európai horizontú novellákban fel-fénylik, fájó, szent s büszke magyar-ság... én is magyar vagyok, mutat-kozik be a két franciának a vonaton s fájdalmas tiltakozás szakad ki belőle amazok tájékozatlanságának hal-latára. (*Défense de jumer.*) Fran-çais? Nem. Magyar, mondja kérdően Afrikában, a pálmafák alatt. (*Fél-lábú emberek.*) Mintha ismerné Ma-gyarsországot? Én ne ismerném, mondja a kalotaszegi gyökértelen árva testvér Bécsben. (*A hangok temetője.*) Igen, nem sírtam, mert magyar vagyok..., mondja a gye-

rek, akit elüt az autó. (*Le soldat inconnu.*)

A fantázia formáló keze alatt mindig eltorzul a valóságos élet. A belőle mert élmény úgy igazi s maradandó, ha az író élethű fotográfiát készít róla. (*Egy napra.*) Saját-ságos, hogy Jankovics filozófikus hangokat éppen a valóság magyarázatára üt meg, ellenben nem gondolkodik sokat ott, ahol a képzelet formálja az anyagot. Irodalmának a fantázia szinte kizárólagos éltető eleme. Az idegen táj csupán egy keret, ahol története lejátsszódik.

Mindez azonban természetszerűleg nem zárja ki azt, hogy egyes írásaiban az élet legmélyére szálljon s tökéleteset alkosson. Különös mélyszántó novellája a *Credo* című, amelyben az orosz földről kiűzött oroszok tragikumát példazza egy szerencsétlen kettős szerelem történetében.

Jankovics stílusa plasztikus, a témából consonáló, kissé lírikus színezetű elbeszélő hang. A dült betűvel szedett szavak újítása ellentétben a tudományos irodalommal — bántó s zavaró. Az írásmű minden ember lelkében más és más hatást vált ki, az író ne figyelmeztessen s ne gyámkodjon az olvasó ítélete felett.

A címlap nem szép és semmitmondó. *Marék Antal.*

Vajthó László: Két költőnemzedék arca. Kortársaink-sorozat. Budapest, Studium kiadása.

Aranytól Adyig és Adytól, Ady pályakezdésétől napjainkig. Két nemzedék, két szembenálló életérzés, ízlés és emberi magatartás. Az első immáron történelemmé kristályosodott. A második egyik felével élő jelen, másik felével lassan történelmi távlatba kerülő közelmúlt. A múlt század nyolcvanas éveitől a századforduló utáinig — Vajthó első nemzedékének kora — apáinknak, nagyapáinknak

még életformája volt; tőlünk azonban már távolabbáll, mint a tizen-nyolcadik század; emberei és jellemző alkotásai ismeretlenebbek előttünk, mint Kazinczy és művei. A századvégről inkább érzéseink és ítéleteink vannak, mint ismereteink. A harminc évvel ezelőtti irodalmi újítás és a vele kapcsolatos irodalmi harcok napjainkig megakadályozták ennek a kor-nak igazi felmérését. Egyik oldalról a szubjektív elítélés, másik oldalról pedig az érzelmi közelállás valóságos kék fátyolt borított a történelmi megismerés elé. A második nemzedéknek még élő és ható kortársai élnek közöttünk: félmúlt és jelen. Egyik felét már-már történelemmé patinásodó ízlés- és stílusállomásként kezdjük érezni, másik fele azonban szerves alakító része a mának.

Vajthó László nyolcvanoldalas kis füzetében a két nemzedék líráját és lírájának főképviselelőin keresztül a generációs jegyeket elemzi. Elsősorban a vers és a versnyújtotta eredmények érdeklik, de ezeken keresztül a szembenállás emberi, műveltségi és stílusbeli ütközőpontjait domborítja ki. — *A lélek még derűs a századvég idején, azután a XX. századra lassankint elkomorul.* — A tanulmány kiinduláspontját jelzi ez a mondat. A századvég nemzedéke kételkedés nélküli, nyugodt optimizmus jegyében él; viszont az új század költőinél a magabizó nyugalom szálai egyszerre megszakadnak. Az elsőnek magyarságán kívül alig van problémája; a második elé a kérdéseknek valóságos zürzavarai tornyosulnak. Ami a másodiknak egyik legfontosabb meghatározójegye — Vajthó részletesen elemzi ezt — hogy széles európai tájékozottság nélkül számára a költő el sem képzelhető. Még az olyan egyéniségnek is, mint Ady Endrének — aki jórészt ujságokból szerezte ismereteit — remek ösztöne van arra, hogy megérezze az alaposan nem tanulmá-

nyozott alkotások és irányok lényegét. Ady ösztönével európaivá tudott lenni Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Harsányi Kálmán, vagy Juhász Gyula olvasottsága nélkül is. A modern líra nagy műfordítási eredményei is erre az európai tájékozottságra utalnak.

Vajthó tanulmánya a költők egymásutáni tárgyalásában, a részletek megértéséből rajzolja meg a két nemzedék jellemző vonásait. A részletrajzokban azonban nem esik munkája mozaikokra. Vizsgálatai kapcsán a mozaikok történelmi folyamatot ábrázolnak. Vajthó helyes érzékkel vázolja elénk a lényegében egymástól legtávolabb álló egyéniségek összefüggéseit is. Füzetének legtanulságosabb oldalai minden bizonylan azok, midőn a századvégi líra legrugalmasabb költőjének, Vargha Gyulának, a modern lírával való együttfejlődését kimutatja. Az újítók visszahatnak a régiekre, akik ezzel a befogadással — ha ez a befogadás talán nem is volt tudatos — minden világnézeti különbözős ellenére is szerves részeseivé válnak az új stílusnak.

Tolnai Gábor.

Bibó Lajos: Nines irgalom! (Regény. (Budapest, 1935. Franklin.)

Egy nyár története ez a regény. A fejlődő élet legizgalmasabb szakasza, melyben szinte már eldőlt, mennyit ér majd az élet egész folyamán maga az ember. Életszakasz, melyen mindenki átesik s melyről mégis kevesen tudják, pontosan mikor vette kezdetét, mikor lett a gyerekből fiú. S azt is csak sejtik, mikor lett vége, hogy férfivé érjen benne a fiú. Nagy és szent misztérium játék ez, azért olyan érthetetlen. Ezért készlet minden kamaszélet szemlélete megállásra és nem egyszer meghökkenent. Igen, szerző tudja jól, milyen féltő gondot, szeretetet érdemel meg a nagyszünideje előtt álló tizennégy-

éves fiú, aki már nem «őfelsége a gyermek» többé és nem a Jézuska hozza neki a karácsonyfát és akinek csak meg kell hallania egyszer az apró csinytevés után a fájdalmas anyai felkiáltást: Ó, miért is születtek? Sokszor vétkesnek bélyegzett, de olyan természetes, egyetlen kicsi mondat. Nem több és nem más, mint a gombnyomás, mire az egész, csodálatos motorszerkezet megindul. S mihelyt mozgásba jön, egyszerre döbbenünk rá mindannyian, akik ennek a Gyurinak a regényét olvassuk, mennyire azonosak a természet fejlődés rendjének a kibontakozási lehetőségei, az életkeretek, sorsok, az indítékok és a mozzanatok. Minden kamaszéletben kell lennie egy Zsófinak, aki egyszer óvónő, másszor gimnazistalány, de aki az élet titokzatos berendezése szerint már előre elkészült, akinek tehát már vannak fogalmai a titokról. Nem egy-két esztendő itt a különbség, de a felmérhetetlen világ. S a lélek milyen óriási, háborgó hullámzását és áradását tudja ez a különbség okozni. A mi szemünkben fanyar, hósi kis gesztusok, gögös kihívó tekintetek, majd zavart, csak futtában elkapott nézések, egy-egy alkalommal a képezetet is felülmúló erő kifejtések és nagy-nagy elszánások, melyek egyszerre valahonnan a lélek mélyéről feltörnek. Talán öröklött adottságok ezek, vagy a tizenégy év alatt történt öntudatlan eszmélkedések eredményei — hiszen éppen ez az, amit olyan kevéssé lehet megmagyarázni. Csak a tény az elvitázhatalan és az, hogy majdnem minden, az elkövetkező egész élet ennek a Zsófinak a kezében van. Mert ha tiszta lélek és erős ember a Zsófi, akkor a Gyurik felhőtlen gyermekszemmel kezdik el a nyár végén az ötödik osztályt és a meglepetésnek szánt, első hosszúnadrág láttán sírva fakadnak: Anyám! Én nem akarok felnőtt lenni!

Bibó Lajosnak e regényével sok érdeme van. Érdeme elsősorban ennek a súlyos témának a választása. Nemcsak a magyar, de a világirodalom is meglehetősen szegény a felnötteknek szánt gyermekirodalomban. A bontakozó lélek nagy ismerete és ugyanakkor művészet is kell az ilyen mű megírásához. Csak Dickensnek és Mark Twaineknek sikerül a hangot és a formát, amiben a mesét lefolytathassák, megtalálni. Különös nehézsége van magának a kamaszfolyamatnak művészi megragadásában. Egyetlen kicsi jelet, sőt jelző kisiklathatja a mondanivalót nyugodt menetéből. Bibó Lajos megtalálta a hangot és a formát és még csak véletlenül sem kísérli meg, hogy erkölcsi tanulságot vonjon le, mert tudja, hogy a ki nem mondott, de megélt igazság a legnagyobb igazság. De érdeme a szerzőnek a kamaszélet teljes ismerete. Az író legjobban a pedagógus igazolhatja, aki az ötödik osztály kezdésekor nem ismer rá kedves tanítványára. Mi minden történik egy nyáron, nem külsőségekben, nem a felületen, de bent a lélekben — ennek mesteri érzékeltetője a szerző. S a könyv higgadt, szép magyar nyelvről sem szabad megfeledkeznünk. Ezekkel az érdemekkel szemben az olvasónak csupán egyetlen apró kifogása lehet s ez az, hogy nem kellett volna ennyi, éppen csak a keresztnevéen említett alakot felvonultatnia, mert ezek a nevek kitöltetlenül maradnak és az ember nem tudja, hova tegye őket.

Dénes Tibor.

Kemény János: Kutyakomédia.
(Budapest, 1935. Révai.)

Ha volnának is szerves hibái, tévedései, kétes problémamegoldásai a kis regénynek, valami minden körülmények között megmentené és élvezetes olvasmánnyá emelné — s ez a nyelv. Ez az a nyelv, ami étellel

teljessé tesz embert, akinek jellemét adja, kis marosi falut, melynek jelenségeit feltárja és főképen emlékeket idéz ez a nyelv, ősi, szinte öntudatlan tudatalattiságokat. Egy föld emlékeit idézi, a multját, büszke történelmét, amelynek során ezer rémisztgető idegenség tájtétköz, viharos tengerében az elmoshatatlan, lélekszerint megvihatatlan sziget tudott maradni, sőt minél inkább dült e föld körül, néha felette is a vihar, annál megközelíthetlenebb egészé formálódott. Úgy egészé, hogy aki idegen a magyar Erdély falvaiba vetődött, ösztönös vágy hajtotta arra, hogy kivetkőzve magával hozott szokásaiból, egyé váljék ezzel az egészszel, részese legyen ennek a sorsnak, ennek a nyelv-közösségnek, de a háborút megjárt, vagy a városban katonáskodó legény is a falu határába érve tüstént elfelejt minden furcsa, idegen szólásmondást, amire a messzi világban rájárt a szája. A szellem volt az egységes; a lélek, ez védte ezt a nyelvet minden idegen rontástól és legfőbb eredménye az volt, hogy ami fejlődés az évszázadok alatt végbement, azt belső törvényszerűségek, belül támadt és bentható erők ösztönözték. Az igazi útja ez lehet a nyelvfejlődésnek, ezért olyan szeplőtelenül tiszta a magyar szó a Maros mentén

Kemény János ezt a hasonlíthatatlanul tiszta, nemesen egyszerű nyelvet szólaltatja meg könyvében s ami szépség, íz és illat csak nyelvben lehet, abból semmi sem sikkad el a tolla alatt. Könyve ezért mindenkör értéket jelent, de érték a mondani valóért, a gondolataiért is

Igazában politikum, amiről a regény szól, politikum, amiért vér folyt, aminek kátyujába népek botlottak bele, amiért eszmények váltak ködképpé s ami mindenképpen milliók végzetét hordotta magában, — balvégzetét, vagy tündöklését. — S e véres politikum az író derűs bölcseségének

a tükrében olyan játékosan egyszerű, valósággal bohókás móka, mint valami vihar a vizespohárban Fölényes példázat ezzel ez a regény, hogy vég-eredményben gyerekjáték a mikroszkóp alatt minden történelem, amíg a vélt igazságokhoz vér nem tapad és az embertelenség szennye. — Aki ezt a kis regényt elolvassa, sokáig nem tudja elfelejteni és szívesen megbocsát azért a csekélyke kezdeti hibáért, hogy az író most még nem elég rendszerességgel gereblyézi össze és rakja asztagba a mese-életet.

Dénes Tibor.

Szentkuthy Miklós: Az egyetlen metafora felé. (Budapest, Egyetemi nyomda. 1935).

Szentkuthy Miklós új könyvének legbelsőbb kérdése az, hogy: mennyiben lehet irodalmi stílus az indiszkrécio. A kettő tulajdonképpen egy és összetartozik. A könyv azt a történetet mondja el aforisztikusan, ami szobán, sétán, munkán, íráson belül játszódik le: a műhelyben, ott, ahol nincsenek befejezett és kialakított mondatok, formák, gondolatok és képek, csak papírdarabkákra felvetett ötször aláhúzott és megkérdőjelezett szavak, vagy csak betűk, (Joyce elhatározása, hogy könyvet ír a W-ról), kis újságszélrongyocskákra firkantott, rendesen hallatlanul kifejező és grafológiai példatárba való vonalkítőrészek. Ez a műhely: értelmetlenség mindenki számára, aki idegen; az egyedüli igazi otthon a teremtő számára, aki itt saját teremtményei között él. Ahogy pedig mindez megjelenik mélyen leleplező, más szóval: indiszkrét. Ha az ember a művész ismerőse, meglátogathatja öltözőjében és végignézhetheti az hogyan parókkázza fel magát, hogyan festi ki magát és hogyan ragaszt álszakállt. De vajjon lehet-e a festék, a puder, az álszakáll — stílus? Szabad-e leleplezni? — be szabad-e avatni a nézőt?

Tartozik az ember örök illúzióknak azzal, hogy hallgat arról, mi történik akkor, ha ír?

«Az egyetlen metafora felé» műhely-könyv és indiszkrét. Nem minden túl, hanem mindenben innen történik és beavat abba, hogy mik az író legszemélyesebb fantáziái, neurózisai, örületei, idegességei, hisztériái, hóbortjai és idioszinkráziái. Bírálni a könyvet nem lehet. A kritikus tehetetlen, mert itt nem arról van szó, hogy mi sikerült és mi nem, hanem arról, ki mennyit és mit bír el belőle.

A személyes benyomás ez: nyugtalanít és továbbgondolásra serkent, kényszerít arra, hogy az ember végiggondoljon valamit, jó sport, mert pompás értelmi gimnasztika, asszociációi meglepnek és kielégítenek, tudja tartani a tempót és színvonalat, ezért többé-kevésbé harmónikus, a «nemkész», sőt a «kezdet», az «ötlet», a «mi lesz belőle» abba hagyott és kidolgozatlan téma tovább él az emberben és valahogyan kidolgozódik. Műlattanó néhány történet, ahol a szereplők királyok és királynők és hercegnők, mert itt semmi más nincs, csak esemény, ez pedig tudatosan romantikus giccs. Szentkuthy talán kitűnő detektív-regényeket tudna írni. Olyan szélsőségesen összetett és bonyolult és annyira csak idegéletet él, hogy az absztraktan primitív és ügyefogyottan naiv, raffináltan átlátszó világ szórakoztathatja. Nála pedig végeredményben csak az az egyedüli becsvágy: jól szórakozik-e afölött, amit ír?

Nagy regényével, a «Prae»-vel összevetve, itt határozottan tapasztalható az, ami ott hiányzott: az intenzivitás: A regényben az értelmetlenség és indokolatlanság nyugodtan odaállt az értelem és indokolt-ság mellé és azt mondta: én is itt vagyok. Ez a vakmerőség kihívott és győzött. Most komolyabb dologról van szó. Kiderült, hogy az értelmet-

lenség és indokolatlanság csak, ha szabad így mondani : egy neme a dolgok megfejtésének. Vagyis itt már arról van szó, hogy mi az, ami ebben a világban a kézzelfogható értelmetlenség és indokolatlanság végső értelme és oka. Vajjon tényleg értelmetlen, vagy tényleg értelmes. Végeredményben mindegy, mert mindig műhelyről van szó, az egész intern ügy, senki sem érti, talán nem is akarja érteni, csak izgatja, hogy ugyan mi történhetik itt! És itt Szentkuthy számára megnyílik a detektívregény mellett a másik távlat : a metafizika. Ez a két lehetőség benne szorosan összetartozik. Éppen olyan közel áll Swedenborghoz, mint Wallacehoz.

Nem nagyközönség-író. Az obligát regényolvasó bosszankodva teszi le, csak az, akiben már elég sok a hátsó gondolat, ébred valami homályos gyanú, hogy kár nem érteni. A «Prae»-nek sem volt sikere, ennek a könyvnek még kevésbé lesz. De úgy látszik, itt az a kérdés is ki van kapcsolva.

Hamvas Béla.

Sándor Kálmán: Ártatlanok.
Regény. (Kosmos kiadás.)

Nagyon tehetséges, fiatal író első regénye. Napilapokban szétszórt novellái különös, egyéni hangjával, emancipált emberlátásukkal nyugtalanságot keltettek bennem, s ugyanez a nyugtalanság fogott el regénye olvasásakor is. Mozaik-szerűen rakosgatja egymás mellé vagy egy tucatnyi ember életének töredékeit, lélekzetfójtó, feszült helyzetekben villantja elének ezeknek az életeknek legmélyebb titkait, hajszoltan olvassuk, hogy végre teljes egészében láthassuk az összerakott képet, és amikor a négyszázoldalas könyv utolsó oldalán megkapjuk, még mindig kérdések ágaskodnak elének.

Ártatlanok, mondja az író, és mi

úgy érezzük, hogy ezzel azt akarja mondani : felelőtlenek, mert valahol az elődökben károsan befolyásolt idegrendszerük és fantáziájuk fokozottan reagál az életjelenségeire, önfegyelmük hiányos, világos tehát, hogy ártatlanok abban, ha lesiklanak a normális útról. Az író nem mondja ezt ki, csak rávilágít az alakjaira, amint egymás mellé sodródnak az élet káoszában, és idegrendszerük ziláltságában kapkodva, bizonytalan-kodva, majd mániákus elszántsággal küszködnek önmagukkal, az élet parancsaival és kitenyészített rögeszméikkel. Életre és boldogtalanságra ítétek ezek az alakok, tanulás, kultúra nem segít a bajukon, a zseniális kémikus, az orvos, az enyvfőző, vagy a süketnéma lány egyformán a végzet kezében vannak, horzsolódnak, mint a taláalomra egymáshoz kovácsolt láncszemek, nemcsak önmaguk életét, hanem a százédaikét is pusztítják, menekülni szeretnének egymástól : nem lehet, a lánc még tart. Amíg mind el nem pusztulnak.

Ez a könyv már több, mint ígélet : vallomás és ítélet e szétomló világ szétomló lelkeiről. Megírásához nemcsak bátorság kellett, hanem tehetség és fölkészültség is. Sándor Kálmán sok jelét adja hivatottságának, de éppen ezért kell arról a hiányérzésről is beszélnünk, amelyet első könyve bennünk keltett. Hamsun «Utolsó fejezet» című regényére kell emlékeztetnünk az író. Ebben a regényben is a félresiklott lelkek igen szép kollekciójával találkozunk. De ahogyan Hamsun ezeket az ujonnan épült szanatóriumban gyűjti s ahogyan ezek itt, a szanatóriummal együtt elpusztulnak, azzal valóságos szimbólummá magasztosítja regényét. Ezzel szemben Sándor Kálmán regényének alakjai nincsenek belefogva a világrendbe, valahogy kívül állanak rajta, s mindaz, ami a regény négy-

száz oldalán történik, részlet marad, a világkép egy elferdült töredéke. A mozaik kövei egészévé rakódtak ugyan össze, de ennyi az egész. Mintha maga a mozaik csak a műterem számára készült volna, az a része maradt el, amellyel a világ gondolatainak katedrálisába beépíthető volna.

Ennek ellenére is annyi kiváló írói képesség világít reánk e könyv lapjairól, hogy azokban elegendő biztosítékot kapunk Sándor Kálmán pályájának sikeres folytatására.

Majthényi György.

Ursula Parrott: Szerelmes nemzedékek. (Athenaeum.)

(Ursula Parrot nemzedékeinek kétségkívül kevés egyéb dolguk van ebben a világban, minthogy szerelmesek legyenek. Az orvos azért csak praktizál, a polgármesternek készülő férfi polgármesternek készül, a szerelmi csalódáson átesett leány megöregszik és a táncosnő — ha az író nő már nagyon rákényszerült — táncol is, de mindezekben is minden felül: mindenki szerelmes. Azaz hogy — azaz hogy még ezt sem hisszük el nekik egészen, az író nő minden igyekezete és bőkezűsége ellenére sem. Különösen akkor nem, amikor az egész könyvet elolvassván, becsukjuk és körülbelül mindörökre félretesszük).

Valaki az 1800-as évek derekán Bostonban felépített két szép kis házat, amelyeket hosszú kert s a kert közepén lugas választ el csupán egymástól. A történetnek — igen kevés kivétellel — végig ez a két ház a színhelye s lakói a hősei három nemzedékén át.

Az egyik házban egy mesebeli jószágú és hűségű ír özvegyasszony szárnyai alatt nevelkedik két angyali rokongyermek-testvér, a másikban egy kezdettől fogva lejtőn tántorgó, jobb sorsból lecsúszott férfinak a

leánya küzd részeges apja mellett szerencsétlen szerelmének emlékeivel. A kétgyermekes házban vadonátúj rendelő várja a doktorrá avatott fiút; hugát ugyanezen a napon éri kiheverhetetlen szerelmi csapás: megtudja, hogy a fiatalember, akit szeret, papnak készül. A két boldogtalan szomszéd-leány közel kerül egymáshoz; s amikor a váltóhamisításba is belebogozódott italos apának a hamisítás fölfedezésekor — némileg meglepően — nevének becsülete jut eszébe s egy revolverlövessel segít magán, leányát feleségül veszi a fiatal orvos. Hogy az elárvult ház s a történet üresen ne maradjon, a házat megveszi a fiatal orvosnak egy ugyan-csak fiatal barátja — az, aki polgármesternek készül. Az ő és vöröshajú unokanővérének kettőse képviseli a regényben — nemzedékekről, korfestsérről lévén szó — a múlt századbeli törvénytelen «nagy» szerelmet — tizenöt évig, hetenkint kétszer, a szerelmi szempontokból és mindenképpen tisztos szomszédház letagadhatatlan asszisztálásával. A történetet nem túlsok gyermeknek a születése, nagyobb részét váratlan házasságok, végszóra belépő halálozások, kibékülések és megnyugvások, általában temérdek meglepően egyszerű és kitűnően «klappoló» esemény viszi előre a harmadik nemzedék kettősének történetéig, amely a regénynek leg-erősebben előrenyomuló és legrosszabb része.

Az első két részben találkozunk néhány olyan enyhületes bájú bekezdéssel, amely időnkint komolyan megtévesztheti az érzelmesebb olvasót. A harmadiknál ennek aztán már igazán szele sem marad. Nyakig vagyunk Amerikában, de az unalomig rossz, úgynevezett társadalmi filmek és az Ursula Parrottok Amerikájában. Soha annyi autózetestét, revünek, bárnak hézagöltő emlegetését és a szexualitásnak feleslege-

sebb és elképesztőbb imoralitását, mint itt. És soha annyi brandyt! Amennyiszer és amennyit ebben a regényben férfiak és nők brandyból összeisznak, magánfoglalkozásnak is untig elég lenne, regénybeli szereplés nélkül.

Ursula Parrott látszólag a legkönnyedébb biztonsággal állítja össze a történet egymáshoz illő darabjait. Mindenén túl érdekes figyelni kizárólagosan képszerű dolgozómódját, amely egészen azonos a felvagdalt filmszalag-kockák összeragasztásának módjával. Nem értesültünk idejében valamiről a történet folyamán? Valamelyik szereplő megelőzte a saját iramát? Nosza hamar egy kis ragasztót: «Carol, mialatt megfürdött és öltözni kezdett, egy kicsit elgondolkozott magán és Jeff dolgán, aki hosszú idő óta szerepel életében, ha meggondolja». Ennyi a ragasztó és most jön Jeff és története, csak úgy közbevetőleg. A regény eseményeinek legalább a feléről így értesülünk, utólag ötleszerűen és közvetve. Logikailag vagy lélektanilag, magából-adottan fejlődő valamiféle folyamatról szó sincs sehol, csupán az események elég jól rendezett csoportokbaosztásáról a cél érdekében s ez a cél nem több egy regény elfogadható befejezésénél. Természetesen happy-end vár ránk, némi enyhítő körülménnyel; egy megnyomorodott férfi török bele a családi életbe s egy véletlen gyermek készül megszületni, mindez persze megint csak nagyértelmű drapériákkal ünnepiesítetten.

A regény egyébként a bosszantóan felületes vagy hamis részekről eltekintve eléggé mozgalmas olvasmány. Ha valóban film lenne belőle, — ami könnyen megtörténhetik — talán megnézzük.

Molnár Kata.

Nyíri és rétközi parasztesék.
Közlő: *Ortutay Gyula*. Illusztrálta: *Buday György*. A Szegedi Fialatok

Művészeti Kollégiumának 16. kiadványa. Kner-ny., Gyoma. 264 l.

Háromszoros ajándék ez a könyv. Bár az olvasó talán rögtön a mesékhez kap, jó megállni pár pillanatra *Ortutay Gyula* bevezető tanulmányánál. Bizonyos, hogy *Ortutay* nem először nyilatkozik a mesegyűjtés elveiről és módszeréről s e tekintetben különösen figyelemreméltók a *Magyar Szemle* 1935. évi áprilisi számában írt sorai, mégis úgy érezzük, hogy most érte el munkája értékének azt a tudatosságát, amelyre minden magyar ember büszke lehet. Történelmünk a népi kultúrát tekintve szakadatlan lombozás volt. S az évszázadok óta hullott avar egyre kéteesebbé tette az alóla feltárt leletek hitelességét. *Erdélyi János* nagy népköltési gyűjteménye épp a «hitelességi» szempont ilyen merev alkalmazása miatt is, keveset számított az elmélet embere előtt. *Ortutay* érdeme az, hogy nem ú. n. hitelesen régi anyagot kutat s nem ez üti rá eredményeire az «eredetiség» bélyegét, hanem a magyar mese világának valósága. Ez a valóság merőben technikai külsőségeken kívül, amelyekre természetesen nem mulaszt el utalni (pl. milyen egyes motívumok eredetének kérdése, kifejezésbeli ismétlődések stb.), *lelki strukturában* adódik. A népi *lelkiség* csodálatos kivirágzásai ezek a mesék. Hihetetlen képzelőerő mellé olykor az erkölcsi világrendben való olyan mélységes tényisztelet kapcsolódik, amely amannál még elképesztőbb volna, ha legalább a magyar nép becsületértéséről nem lenne fogalmunk. S ha e mélyértelmű parabolák, mert valóban azokkal állunk szemben, a mesemondás hevében lidércfényben mutatkoznak meg, bőséges kárpótlás ennek káprázata a tanulságért.

A harmadik ajándék *Buday György* negyvenöt eredeti fametszete. *Buday*, kétségtelen, az első között is

a legelsők közé tartozik. Művészetének megelevenítő ereje itt is fáradhatatlannak bizonyul s nagyban hozzájárul a magyar mesék sikeréhez.

Dr. Clauser Mihály.

Zsolt Béla : A dunaparti nő. Nova kiadása, 1936.

Zsolt Béla polgárai — kiskereskedők, fogtechnikusok, szépségkirálynők és kávéházi vendégek — mélyen és félreismerhetetlenül viselik lelkükben, gesztusaikban, egész belső és külső magatartásukban származásuk sárga foltját. Zsidók, elhatározottan, szinte már programmszerűen azok, akik a sajátmagukra erőszakolt, hivatással vállalt gettóból nézik a világot, innen következtetnek, innen akarnak szabadulni hiábavaló erőlködéssel és ide térnek vissza, bűnbánóan, makacs göggel. Éles vonallal választják el magukat környezetüktől és sebekkel, örömmel együtt soha sem mások, mint zsidók, a választott nép öntudatával és a kisebbség türelmetlen gyanakvásával. Minden, ami a gettón kívülesik : idegen föld, idegen emberek, idegen szokások. És legtöbbször az viszi őket belső összeütközésbe, ha megkísértik ezt az idegen világot. Mert valamennyien szomszajosan, alkalmazkodó vágyakkal kívánkoznak a nagyobb egységbe, ha vállalkozásuk fonákságát és értelmetlenségét érzik is. Legtöbbször sovány eredményekkel elégszenek meg : egy keresztény, méltatlan «szaufbruder»-ral, mint a Kinos-ügy doktor Hellje, egy nagy és hirtelen végetérő, értelmetlen szerelmi vonzódással, mint a Bellegarde fiatal textílese. Végeredményben azonban élni csak saját körükön belül, ebben a belső gettóban tudnak.

Zsidók a hősei a «Dunaparti nő»-nek is. Ugyanezekkel a sebekkel, gyengeséggel és szigorúsággal. Korlátoltak és szenvedélyesek, álmodók és ostobák, kegyetlenek és elesettek.

Szinte a nagy zsidó családi hagyományok visszáját mutatják, a köteleket, amely szorít inkább, mint összetart, megaláz inkább, mint föl-emel. És egyre jogosít csak : a sárga folt eltörölhetetlen jelére. Ez a gazdag ügyvéd-család szigorú, egyetlen következetességgel zsidó már. Bent él a Lipótvárosban, állandó kapcsolatban a várossal, de egy pillanatra sem él valóban köztük. Elzárkózottságukban van valami középkorias, szinte külön viseletet hordanak, külön titkos ritusokat követnek és külön, szűk birodalom irgalmatlan szabályai szerint élnek. Ez a család semmiféleképpen nem asszimilálódik, merev minden idegen hatással szemben. Zsidó patriciusok, előkelő tartózkodással. Nincs bennük semmi *Zsolt Béla* megszokott polgáraitól. Nem könnyedek, nem simulók, nem felelőtlenek, nem vágyódók. Sohasem láznak fajtájuk igája ellen, sohasem akarják kivonni magukat vérük hatalma alól. Nem érzik problémának, kínzó kérdésnek kapcsolatukat a kívülálló világgal szemben. Zsidók mint egy ősi, feddhetetlen hagyományú lengyel rabbicalád és épp anynyira áthatolhatatlanok, megközelíthetetlenek is. Elsősorban az anya ilyen, az öreg Bauerné, aki hajthatatlan konoksággal képviseli az ellenállást minden újjal szemben. Amikor megjelenik, szinte a junker nagyaszonnyok hagyományaival, zárt érzésvilágával : hangsúlyozottan jelenti a különállást és szinte érezteti, hogy itt más a klíma, más a növényzet, itt más éghajlati törvények uralkodnak szinte. A maga kerek, tökéletes egészében szinte *Zsolt Béla* regényének alap gondolata, annyira egyértelműen és néha már egyoldalúsággal hirdeti ennek a regénynek elhatározóan kisebbségi jellegét. A fiatal Bauer sokban ezeket a családi hagyományokat szenvedti : áldozata anyja programmszerű zsidósá-

gának és azonfelül testi kisebbségi érzésének. Ő a tehetetlen, félresiklott szemil, teddide-teddoda fölösleges valaki, akivel anyja sorsa ellen lázad, akit a haragvó hatalmak felé mutat. Így nő fel ez a fiatalember, mindig bizonytalanságban és mindig kitaszítva, a család életében és saját, egyéni életében egyaránt.

Ez a család nem kerülhet a környezettel összeütközésbe, annyira légmentesen elzárt, annyira biztosan és áttörhetetlenül körülbástyázott. Nincs előtte az idegennek semmi vonzóereje. Üzleti életében zsidókkal érintkezik, zsidókkal barátkozik a családon kívül és ha befogad valakit, nyomtalanul szabadul, sebek és fájdalmak nélkül a kapcsolatból. Itt még a cseléd is zsidó, az utolsó alkalmazott is, s a család végeredményben határozott vallási érzések nélkül, egyedül a fajtai hagyományokat követve él, sajátmagának és egy közömbös közösségnek. Ez a háborítatlan, nyugodt és mindössze belső villámlásoktól fenyegetett élet azonban semmiesetre sem megállapodott. Mindaz, ami pillanatokra veszélynek látszik, elenyésző: elenyésző az anya gögje, elenyésző a fiú bizonytalansága, elenyészők a bomlás jelei. S nem sokat jelent maga Helén sem, a «dunaparti nő», ez a sekély, önző és korlátolt teremtés a proletár, a keveredő zsidók közül. Nem ő hozza a konfliktust, legfőlegbenn megrázkódtatja kicsit a család merevségét, elmégesíti a fiú helyzetét.

A csapást erre az állóvízre Arthur hozza, a fiú, akinek az a szerepe, mint a vizet megháborító angyalnak. Arthur, aki Helén és a fiatal Bauer fiaként a történeten végig születőben van, aki a maga jelentkezéseivel belebesikolt az anyán keresztül a fiatal Bauer furcsa, sebzett életének elbeszélésébe, Arthur a szabadító, a várvavárt messiás, az egyetlen kivezető út abból a csapdából, ahová a csa-

ládót és a fiatal Bauert a léleknélküli, vallástalan zsidó merevség és a tétova céltalanság vetette. Arthur azért jön, hogy értelmet adjon életüknek. Az Arthurokért élnek ezek a zsidók, élnek a Bauer-család többi máisai. Arthur a megoldás és a szabadulás, aki őhelyettük, saját gögös tehetlenségük helyett mutat majd más, biztató tájékoztatást nekik. Ezért várja a fiatal Bauer olyan szorongva, annyira a kétségbeesés partján a Helén szobájából érkező vajudó kiáltásokat. Félelme és aggodalma nem az apa szokásos és érthető szorongása, benne nem az fél és retteg, aki a saját életére, saját céltalanságára keres orvosságot, hanem aki a népét félti, aki a népéért aggódik. Minden ilyen Arthur az ígért messiás lehet és amikor a fiatal Bauer körül összefonódik a családi élet zárkózott céltalanságának érzése és a fenyegetett fajta halálfélelme, akkor, abban a félelemben, saját összeomlásának és megaláztatásának tetőpontján és a kilátástalan, fenyegető jövő fölötti mérhetetlen félelmében fogan meg Arthur, aki majd kivezeti őket a szorongatás völgyéből az ígért igazi, boldogító partjára. Ebben a félelemben kerül aztán először igazi, nem kényszerű testi kapcsolatba Helénnel. Ők ketten akkor ugyanazt a kétségbeesést érzik s ugyanazzal a szomjúsággal kívánják az élet felé bocsátott Arthurban a szabadítót. Így fonódik egybe a fiatal Bauerban, a szkeptikus, csökevény zsidóban, aki napról napra jobban és fojtogatóbban érzi képtelenségét, a sajátmaga megmentésének és népe megszabadításának érzése.

Amikor ezt beismeri a fiatal Bauer, akkor már mély és jelentős vallásos szolgálatot is tett; amikor a megszokott zsidó kispolgár helyi bajaival és örömeivel erre az alázatos gondolatra jut, akkor *Zsolt* Béla is eddigi írói pályájának talán legmagasabb

pontjára jut el. Ez a könyv, ezzel a mély és kitörölhetetlen vallásos gondolattal, a messiás-várás hitével sajátosan zsidó munka, talán az első igazi, lényegében zsidó magyar regény és belső koncepciójának nagyvonalúságában, komolyságában méltó párja egy Schalom Asch könyveinek. Határozottan, szinte fojtóan csap ki belőle az elemi zsidóság, egy kátyuba, véres belső összeütközésbe került nép fájdalma és reménysége. Tudatosan és kibúvó nélküli becsületességgel vállalja ezzel *Zsolt* Béla a kisebbségi regényíró szerepét.

Thurzó Gábor.

Takáts Gyula: Kút. Versek. Pannon Múzsza Könyvtára. Kaposvári szabadegetem kiadása. 1935.

A háború utáni regionalista irodalmi alakulások legfrissebb hullámvérése ez a könyv; úgy látszik, szervezkedik a dunántúli irodalom s szervezkedéseiben «nem írói állásfoglalások hirdete, nem irodalmi jobb vagy baloldal szolgálata a célja, hanem (— akár a kibontakozó erdélyi irodalomnak a kezdeti időkben —) tisztán irodalom».

S valóban Takáts Gyula versei a tiszta irodalom világából valók. Mint a huszas generáció tíz-tizenkét értékes tagjának egyike, a költészetet a maga eredeti méltóságában fogja fel: nem ír már tételverseket, még csak tételeket sem óhajt illusztrálni velük, nem szegődik általuk valamely «meggyőződés» zsoldjába, nem hirdet, nem jósol, mert jól tudja, hogy illetlenség világnézetek bábjait lírai versek selyemgubójába bugyolálni, vagy csontos meggyőződések tetemére rímek üvegpikeles estélyi ruháját adni.

Nemzedékéből Weöres Sándorral mutat rokon vonást. Misztikus természetérzésük, groteszkkeresésük, humoruk egy töről fakadtnak tűnik. Weöres túl van már az öncélú gro-

teszkség fokán; úgy tetszik, Takáts e ponton — talán több joggal — hosszasan időzik. De néha nyakatekert, szinte hasonlatperszifláló hasonlataival túllő a célon (magasba madárként röppent csúcs vércse pillantással les rám:) s itt-ott még ki-kibukkannak az expresszionizmus elkésett fényjelei. (A tél a kék állén, mint koldus, lyukas fogára bagót keres!) Azonban, amint a kiragadott példák is bizonyítják, birtokában van az elhitézés művészetének még ilyen nyakatekertségek esetében is. Százszázalékosan élvezhető ellenben, ha megmarad finomgroteszknak, pantomim-humorúnak, mint például ebben a versszakában:

*A lila kolostor rom-hegyén
egy víg nótát hegedül Szent Jakab,
s a virágruhás gyümölcsfapárok
rá tavaszi táncot ringanak.*

(Májusi kórus)

vagy ebben a négy sorában:

*A csillag-sarkantyúk
még messze hegedülnek.*

*Kinn a macska száján
egy cserebogár ropog...*

Iszonyodó versei vagy verssorai legrégebb gyermekkori felriadásainkra emlékeztetnek s a vércseppek s a kútból előkerülő szöszhaj hangulati tartozékai Arany némely balladái sorát juttatják eszünkbe. Ihleteinek jókora százaléka *borzalom-ihlet*, melyre jellemző a Reggeli szendergés három sora:

*Az udvarlépcsőn konyhakést reszelnek.
Utolsót rikolt a sarkantyús kakas,
s a fűvön táncol kinyájában fejellen...*

vagy a Magány következő két sora:

*...hálóm, ha fulladt bivaly szarvára
akad,
kibontják szépen a jószívű halak.*

Ezekből az elemekből tevődik össze alaptermészete: érdekes, nyugtalan egyéniség, tele szorongással, cinizmussal, ki változatosságát egyéni néha merészen és kissé felületesen alkotott versmondatok jó tájmagyar-ságával érzékelteti.

Kötetének többi darabja lokál-patrióta, helynév-ihletésű vers. Ez a kevésbé erős oldala költészetének.

Legérdekesebb és legjobb verseivel (Balatonparton, Készülődés favágásra, Sohasem hallott zenék, Faluvég, Reggeli szenderegés, Kút, Májusi kórus a tájról, Alkonyóra, Lápiremeteszoltár, Magány, a «Zrinyihez») feltétlenül megérdemli, hogy a legtehetségesebb fiatal költők sorában emlegessék.

Jékely Zoltán.

Kemény Simon: Ördögök, tündérek. Athenaeum kiadása.

A költő novellája merő líra még ott is, ahol túlságosan naturalisztikus színekkel akarja eltüntetni lírája pasztel színeit. A pofon című novellában a hölgy a Dob-utca piszkában, a Keleti nyüzsgésében s a Klauzál-tér nyomorult kóroi alatt bolyong szerelmesével. Odébb azonban e kiábrándító tájon bolygó szerelmes férfi pofont ad a lakása ajtaján becsöngető koldusnak, ugyanakkor — ő, lírai megoldás — azt hazudja bent az asszonynak, hogy ő kapott pofont a kéregetőtől, mire az asszony sokáig megtagadott csókjaival vigasztalja.

Miért van szüksége a költőnek arra, hogy a líra mezejéről átkanyarodjon a próza tarlójára? Kemény Simon az impresszionista költő jó érzékkel nyúl a gyermek első művészi élménye, a mese felé. Ördögök, tündérek a kötete címe s ebben a költő szépséges s szívhezszóló szavakban önti a felnőtteknek szánt meséit. Az alakok nem is ördögök és tündérek, mint inkább emberek, közelebből, modern emberek. Csele-

kedeteikből nem ismerjük fel könnyen őket, mert a költő görbe tükröt tart elibük. Ennek a tükörnek görbületét a költő örökké naiv szíve homorította. A költő csak ott őszinte, amikor a művészetről s művészekről ír. Itt kap a prózája szárnyakat, itt mélyed el bölcselkedő íróvá, itt válik a szava egészen őszintévé. Egyéb helyeken prózája a humoreszk felé mutat eltolódást s nagyon sokszor azt hisszük, hogy Karinthy nevét találjuk a novella alatt. (Igy nő a dicsőség. Egy arcképrendelés története.)

Az Ördögök, tündérek szerelmi történetkéi mögött sohasem feszül tragédia, szereplőit nem fenyegeti közvetlenül veszedelem. Az író inkább játszik a témával anélkül, hogy komolyan venné. Az ok talán az, hogy a líra kétségtelenül szebb és reménytelibb világából pillanatnyilag átjutott a próza kiábrándultabb világába.

Kemény Simon a Nyugatosok zárt csoportjába tartozott. Mély zengésű lírája most is itt muzsikál a próza komor sorai között. A költő nem tudta megtagadni önmagát, énjét nem tudta függetleníteni az apró események hangulataitól s egy távolibb cél távlatába beállítani. Akár Péterről ír, akár Pálról, mindig megbotlunk az író szubjektív véleményébe. Így marad a téma csak játék a számára. Megveti az életet, hiába valónak tartja célját és értelmét. Nincs türelme egy regény vagy akár egy novella tágasságába elmenekülni a témával. Ha novellájában bogozni kezdi témája szálait, disszonáns akorddal menekül előle s még a hidat is felrobbantja maga mögött, nehogy vissza kelljen térnie az elindulás kilométerkövéhez. Mindenesetre túlságosan szubjektív megoldás ez. Vitzni lehet róla, de megtagadni soha. A költő hangszerén minden húr, az öröm hozsannája után máris a szomo-

rúság szorongását énekeli. A próza az más. A próza inkább maga az élet, mint a líra. Kemény Simon, a költő, ezért nem menekülhet tulajdonképpen a mese valószínűtlenségétől a próza valóságot határoló keretei közé.

Marék Antal.

Alaksza Ambrus: A vándor visszanez. Versek. A Vörösmarty irodalmi társaság kiadása. Újpest.

Komoly, rokonszenves költőarc bontakozik ki ezekből a versekből; egy arc, melyen határozottan felismerhetők az elhivatottság jegyei. Ő maga így fejezi ki ezt:

«Mert az Isten lassanként bekerít sővénnnyel és rám égeti bárányai jelét».

S valóban egy pár versében — különösen a kötet vége felé — maradéknélkül eléri az öntudatlanul vagy öntudatosan maga elé tűzött költői ideált. Mai költő; benne él korában mondanivalójára és kifejezőeszközeire nézve. A háború utáni költőnemzedékhez tartozik; ez meglátszik kiábrándultságán s azon, hogy új horizontok örömet csöndben, halk szóval tudja ünnepelni s ezt az örömet leginkább önmaga költői fejlődésében találja meg. Helyi színezet érződik egyik-másik versén: a pest-környéki élet színei. Szűnyog-sziget. Külső-váci-út, illanó Duna vize, sínek sárga kocsija, robotos munkásélet; egykedvű vasutasok beszélnek sorsát és lámpát lóbálva jelzik útját a végtelen felé. — Kemény, érces szavak férfias lírájára törekszik s leg szebb, legérettebb verseiben meg is valósítja ezt: Változatok az Á-húron. Rám égeti bárányai jelét, a Tükör-ciklus egy pár versében, továbbá: Ó, áldott étek a neved. Legtöbbször rímtelen, szabad formát használ, dallamos, rímes verse aránylag kevés van, úgylátszik jobban megfelel egyéniségének az előbbi, szebb verseit

ebben a formában írta. Bár meg lehet, fejlődésének későbbi szakaszában eljut a rimhez és dallamhoz is, mint a kötet végén lévő versek mutatják.

Nála is, mint legtöbb költőkartársában a mondanivaló nem spon-tán nyilatkozik meg, hanem másodlagosan. Sok versében elhomályosító szavak mögé rejtőzik a költői tartalom és érzés s mesterkéltén, mindenáron eredetit, jellemzőt, sablontól eltérőt adni akarón hangzik a vers. Jelzőin, kifejezési módján olykor meglátszik a divatos jelszavak hatása, nem eléggé adja még önmagát, beolvad a mai — bár legjobb költők — tömegébe.

Azonban ezen a téren is dicséretre méltó haladás észlelhető könyvében, friss, egyéni, egyszerű hang felé törekszik ő is, mint minden költői tehetség. Hisszük, hogy a verseiből most ránk tekintő költői arc még világitóbb, még tükrözhetőbb vonásokat fog ezután mutatni s megkülönböztetett értéke lesz újabb líránknak.

Debreczeni Lili.

Cholnoky Jenő: Égen, Földön. (*Franklin Társulat.*)

Gondokkal foltozott napjaink tarkaságában, ezernyi tennivalónk között, könnyen feledkezünk meg arról a földrajzi útravalóról, amelyet az iskolákból hoztunk magunkkal. Kisiklik tudatunkból a világmindenségbe való tartozásunk érzése és a természeti jelenségeket már csak közvetlen szükségleteink szempontjából figyeljük. Az ilyen könyv, mint Cholnokyé, igen alkalmas arra, hogy érdeklődésünket visszavezesse a tudománynak arra a körére, amelynek hullámgyűrűi más tudománykörökkel érintkezve, mind szélesebb távlatokat ad szemléletünknek és szerves egységbe foglalja ismereteinket.

Jól megválogatott, különálló cikkeket foglalt kötetbe ezúttal a kiváló

tudós. Tudásának gazdagságát, előadásának frissességét merőben fölösleges újra fölfedezni, csupán azért említjük meg, mert közvetlenségével ezeket a tudományos cikkeket pompás olvasmányokká avatja s ezáltal a laikus közönség számára is élvezhetőkké válnak. A fölvetett téma sokfélesége csak még érdekesebbé teszi az illusztrációkkal és fényképekkel is bőven ellátott kötetet.

M. Gy.

Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. 1780—1830. (A Magyar Tudományos Akadémia kiadása.)

Hogyan lett Budapest az ország fővárosa? Érdekes probléma és az irodalomtörténet egyik legszebb fejezete. Sok tény bizonyítja, hogy a magyar életben az irodalom milyen fontos szerepet játszik, de Budapest fővárossá emelése talán a legkézzelfoghatóbb. Minden fontosabb hivatal Pozsonyban székel még, amikor megtörténik az első elhatározó lépés: az egyetemet Budára helyezi Mária Terézia. A kormányzások csak később, II. József rendeletére kerülnek ide. Még ezt megelőzve akar Bessenyei tudományos társaságot alakítani Budán és ettől az időtől kezdve sok író és irodalompártoló főúr elméjét foglalkoztatja a gondolat, hogy Budát és Pestet irodalmi központtá tegyék.

Waldapfel könyve annak az ötven évnek a története, amelyben ez a gondolat lassan valósággá érik. Az egyetem Pestre helyezésével kezdődik és az Akadémia megalakulásával fejeződik be ez a folyamat. Sorra veszi a különböző kormányintézkedéseket, amelyek előbbre segítették az eszmét, ismerteti az intézmények történetét, foglalkozik a nyomdák és könyvkereskedők szerepével, rámutat az írók és néhány kiváló egyéniség fontosságára. (Pl. Ráday Gedeon gróf működésére új fény derül.) Feljegyzti a gátló

körülményeket is: a cenzura működését, a közönség megszerzésének nehézségeit.

Fáradhatatlan buzgalommal szedgette össze az adatokat. Az e téren végezett munka valószínűleg még azok számára is értékessé lesz, akik ezzel a korszakkal különlegesen foglalkoztak. Nemcsak a kor irodalmát kutatta át, nemcsak a folyóiratokat böngészte végig, nemcsak az eddigi tudományos kutatás eredményeit tartotta számon, hanem gyűjteményeink kézirat- és oklevéltárában is kutatott.

Waldapfel már másirányú (Ballassa, Katona József) kutatásaival is bebizonyította, hogy az eredményes filológiai munkássághoz nélkülözhetetlen képességek birtokában vannak. Adatait kellő kritikával vizsgálja. Ebben a könyvében nem kellett tévedéseket kiigazítania, inkább az árnyokat kellett a valósághoz mérnie. Nem túloz, nincsenek kedvencei, akiket előtérbe helyez, de nincsenek olyan alakjai sem, akiről le akarja tépni a nimbuszt. Okos, higgadt józansága megóvja mindkét végletől. Stílusának legfőbb törekvése a világosság. Nincs benne retorika, sőt nincs egyetlen díszítő jelzője sem. Mégsem unalmas a könyv, mert adatai mindig érdekesek és újszerűek.

A legtisztább filológiai módszert használja. Egy-egy tény fontosságát nem azzal jelzi, hogy elmondja miért fontos, hanem felsorakoztatja azokat az adatokat, amelyek rámutatnak jelentőségére. Ez az adatbőség rávilágít Waldapfel gyengéire is. Nem tud lemondani kutatásainak gyümölcséről. Nem választja szét a lényeges a kevésbé fontostól, hanem szép szorgalmasan felsorol mindent, amit összegyűjtött. Ugyancsak az adatbőség lehet az oka annak is, hogy a fától sokszor nem lehet látni az erdőt. Elkezd tárgyalni egy-egy dolgot, felvet valamilyen szempontot, de valamilyen újabb adat elvonja a figyelt-

mét, hogy további újabb tények miatt, amelyek bőven ömlenek elő, aztán sohase térhessen vissza oda, ahonnan elindult. Az eredményt az olvasónak kell levonnia, ítéletet nem szeret alkotni. Ez az óvatosság talán színtelenebbé teszi a könyvet, de megbízhatóbbá is. Amikor az ember leteszi a hosszú értekezést, az az érzés tölti el, hogy a szerző nemcsak a feldolgozott anyagot ismeri alaposan, hanem önmagát is. Amire vállalkozik, azt elvégzi becsületesen, oda pedig nem lép, ahol a lába alatt ingadozni érzi a talajt. Irigylésreméltó tulajdonság. *Fábián István.*

Forbáth László: A megújhodott Mongólia. (Franklin Társulat.)

A mindig forrongó Távolság Kelet egyik titokzatos országának legújabb arcát rajzolja meg ebben a könyvben Geleta József elbeszélései nyomán Forbáth László. Ő ad hangot, színt azoknak az élményeknek, amelyeknek hőse Geleta volt, aki menekültében az orosz hadifogságból Mongóliába került, ahol nemcsak a népet ismerte meg — oroszokat, kínaiakat, mongólokat —, hanem az országot magát is, magas pozícióba jutott, villamosműveket rendezett be, táviróvezetékeket javított, színházat épített, hiszen tíz évet töltött ott és a nemzeti kormány meghitt embere volt. Kolostorokba jutott be, lámatemplomokba, ahova rajta kívül külföldi nemigen tette még be a lábát, izelítőt kapott a hirhedt Ungern Sternberg báró rémuralmáról és megcáfolhatta Ossendowski «pontos» adatait. Ritka érdekességű fényképfelvételek igazolják útjait és mondanivalója felöleli mindazokat a vonatkozásokat, amelyek a japánok veszélyes terjeszkedés folytán különös érdeklődésre tarthatnak számot napjainkban, mert előrevetik annak árnyékát: mint készül Ázsia az emberi művelődés élére törni. Mélyen

elgondolkoztató jelenségek tűnnek elénk, hiszen tudjuk, hogy Ázsiában sokszor emelkedett legmagasabbra a műveltség és a civilizáció, a megújhodás folyamata pedig mindenütt megindult már, s ma már olyan lépéseket láthatunk, amelyek arra valának, hogy a Föld feletti politikai hatalmat is Ázsia fogja az idők folyamán magához ragadni. *M. Gy.*

Popovits József: Hare egy falat kenyérért. Temesvár, 1935.

Ma egyre többször kerül a szemünk elé a meghökkentő és gondolkodtató tétel: nincs igazi történelem, nincs, mert nem lehet objektív történelem. Annyi arca van minden eseménynek és életmegnyilvánulásnak, ahány korban és ahányan nézik. Az a velencei festmény egy-egy örökkévalónak jelezhető történés, mely minden irányban szembenéz az emberrel. De hiszen az ember is ilyen ezerarcú. Az ember, például akit tolla tesz emlékezetessé az időben s ahogy a szép szavakat és gondolatokat összeválogatja. A regényíró ember, aki-ben az egyik a stílus művészet, a másik százada divatos eszméinek megszólaltatóját látta. A költő ember friss népi lélekgyökerek és addig nem hallott szavak megtalálója. S ime most a kenyértelenség és munkátlan-ság meddő napjaiban akad egy szemlélő — ifjú irodalomtörténetíró —, aki a regényíróban és a költőben a szociális apostolt akarja megkeresni. Irodalomtörténeti igazolását keresi tehát a mi, a betevő falatért folytatott harcunknak. S az író és a költő most is szembenéz a lelkes szemlélővel, aki Eötvös Józsefben a magyar jobbágyok atyját veszi észre, Petőfi-ben népünk apostolát, Szabolcska Mihályban a koldusok és árvák pártfogóját, Ady Endrében a magyar zsellérek prófétáját, Sik Sándorban a szociális és erkölcsi megújhodás költőjét, Harsányi Lajosban a ma-

gyar nyárspolgár ébresztőjét, Kassák Lajosban a szociális szakszervezet házi lantosát, Mécs Lászlóban a magyar munkanélküliek trubadurját és Kocsis Lászlóban a magyar munkásifjak költőjét látja. S aki ezt a talán nem egészen kiérett, de sok szeretettel megírt könyvet ma olvassa, igazat kell a szerzőnek adnia. A nagy író és a költő annyira egyetemes, hogy a mindennapi kenyér harcosa is bennefoglaltatik. Popovits Józsefet Aradi Zsolt mélyértelmű előszava vezeti be az irodalomba. D. T.

Kozocsa Sándor: Az 1934-ik év irodalomtörténeti munkássága. Budapest, Pallas. 1935. 65 (1) 1. 8r.

Ez az évről-évre megjelenő füzet egy-egy esztendő irodalmi seregszemléje. Aki összeállítja, az is irodalmi feladatot vállal, tehát megérdemli, hogy az irodalom megemlékezzék róla. Hogy egy ilyen óriási területet felölelő összeállítás teljességén esett csorbákat kár fölemlítenünk. azt főlegesen külön is hangsúlyoznunk. Lényeges az, hogy a szerző, illetőleg az összeállító *lelkiismeretességéről* meg vagyunk győződve.

Ha pedig az adatok mögé nézünk, akkor megállapíthatjuk, hogy az 1934-ik esztendőben milyen élénk az emlékezés Ady Endre, Arany János, Babits Mihály, Batsányi János, Besenyei, Gárdonyi, Gyóni Géza, Janus Pannonius, Jókai, Móra Ferenc, Márai Sándor, Széchenyi István, Tisza István és Tóth Árpád személyére és műveire. A mult nagyjai közül azonban Madách Imre aratta a legnagyobb sikert. Ch. Sanger és Goga Octavian fordításán kívül vagy száz cikk kapcsolódik Madáchhoz és remekművéhez. Az irodalomtörténészek közül Farkas Gyula, a hatvan éves Császár Elemér és a nagy szintézisét lezáró Pintér Jenő állottak az érdeklődés középpontjában.

Kozocsa szorgalmas gyűjtése így

az élő magyar irodalom egyik legfőbb bizonyítéka mind a jelenre, mind a jövőre. —ry.

Magyar könyvkiadó külföldi kultúrpropagandája.

Boldogult Klebelsberg Kunó gróf hervadhatatlan érdemű tevékenysége óta már egészen átment a magyar köztudatba annak az igazsága, hogy Magyarország fennmaradását és továbbbi boldogulását ebben a mai közép-európai zürzavarban és válságban elsősorban is kulturális fölénye biztosíthatja. Öntudattal kell kulturális multunkra, alkotásainkra és alkotóképességünkre tekintenünk, és ami ugyancsak elengedhetetlenül fontos: meg kell ismertetnünk szellemi életünkkel, értékeinkkel és érdemeinkkel, ezzel a sajátos és egyedülállóan érdekes magyar lélekkel a külföldet, elsősorban is az úgynevezett művelt nyugatot. Hivatalos köreink is mindent elkövetnek, hogy ezen a téren minél hathatósabb működést fejtsenek ki, de ebben a felvilágosító munkakörben igazán eredményes propagandát legelsősorban mégis inkább a magánkezdeményezések fejthetnek ki.

Mifelénk különben is mindig fennáll a veszély, hogy a feldobott és felkapott jelszavak tényleg csak jelszavakká merevülnek, amelyek mögött a tényleges alkotó munka sokszor elsekélyesedik. Kulturális propaganda: szép és igaz szó, de hogyan kell azt megvalósítani, miképpen lehet felvirágoztatni? Erre a kérdésre ad választ, mintegy útbaigazítást immár hosszabb ideje egy magyar könyvkiadó cég, a Vajna György és Társa, amely már évek óta rátért magyar tárgyú, magyar témájú könyvek idegennyelvű kiadására. Hogy ez a vállalkozásuk egyben jó üzlet is számukra, annak csak örülnünk kell, mert megnyugtató és vigasztaló tudat, ha a magyar kérdés, magyar élet

és kultúra már a szó szoros értelmében vett «egész világ» érdeklődését mozgatja meg. Európa mellett Japán és a két Amerikán keresztül alig van földrész, ahova nem jutnának el ezek a Vajna-kiadványok, a magyar kultúrának igazi követői, és hogy mind újabb rendelések futnak be távoli városokból, országokból, az bizonyítja, hogy teljesítik is hivatásukat. Hatalmas könyvcsomó fekszik itt előttem, német, francia, angol nyelven. A jelszóból tényleg tetté és gyakorlattá vált kultúrpropaganda. Egyformán nagyjelentőségűek ezek a kötetek, akár irodalmi igényeket nem támaszto idegenvezetőnek készültek, akár pedig elsőrendű irodalmi értéket képviselnek írójuknál, tartalmuknál és izléses, művészi kiállításuknál fogva.

A többnyelvű, lekszikális értékű *Cicerone*, a francia *La Hongrie d'hier et d'aujourd'hui* mellett kellemesen tűnik fel hazánk nagy barátjának, gyakori budapesti látogatásaiból sokak által személyesen is jól ismert *Grace Humphrey* asszonynak angolok számára készült írása: *Come with me through Budapest*. Ez már írásművészet, ez a lebilincselő, kedves, csevegő stílus, ahogy szeretettel és mosolyogva vezeti az idegent egész Budapesten keresztül, lelkes rajongásával a magyarok iránt. Aki ezt a könyvet elolvassa, az megszereti a Duna királynőjét, amelyről csak jót tud az író mondani. Kedves elfogultságában már egészen addig megy, hogy kijelenti: Budapest a gyönyörű terek és szobrok városa. Adjon a jó Isten nekünk sok ilyen elfogult barátot!

Az ismertető, idegenvezető könyvnek egészen eredeti és szellemes, jól sikerült megoldása *Juhász Antal* műve: *5 Jungens ziehn ins Ungarland*. Négy német és egy osztrák fiú elindulnak a szünidőben, hogy lelátogassanak Magyarországra. Csodálkozó, kíváncsi gyerekszemük min-

dent meglát, észrevesz, kérdezősködnek, hallgatóznak, lassanként megismerik a magyar történelem főbb mozzanatait, az ország, a főváros és a vidék szépségeit, közelébe jutnak a magyar léleknek és benyomásokkal, ismeretekkel gazdagon, elszomordott szívvel hagyják el a vendégszerető, kedves népet. Külföldi ifjúság kezébe nem is lehetne ügyesebb, okosabb könyvet adni Magyarországról. Semmi nagyképűség, tudálékoság, unalmas felsorolás. Csupa élet, humor, fiatalos báj és mindezen felül: irodalmi érték. Nem csoda, ha már eddig is igen nagy könyvsikert jelentett.

Cicerone, de már lelki vezető *Stein Pálma* könyve is: *Fly my swallow*... Mielőtt a külföldi elmegy cigányzenét hallgatni, valóban kezébe kellene nyomni a kis kötetet, hogy olvassa át. Kétszeresen érzi majd át a magyar dalnak, a magyar zenének minden mélységét és szépségét, de egyben hall valamit a népdalok történetéről is, a kuruc időktől kezdve a mai napig.

És *Cicerone* ez a másik, német és angol nyelven egyaránt megjelent, rendkívül izléses kiállítású kötet is, *Gundel Károly magyar szakácskönyve*. Hiszen konyhaművészetünk is a magyar kultúrának egyik legsajátosabb terméke és erősen vitatható, hogy mi gyakorol a külföldi átlag-vendégre nagyobb hatást: múzeumaink-e, avagy *Gundel Károly* és a többi szakácsművész konyhája.

Lederer Sára: Made in Hungary c. munkája a könyvkiadás izléses, színpompás remeke. A népművészetnek rövid, nagyon szemléltető összefoglalása, jól választott illusztrációkkal, tömör, de mégis élvezetes összefoglalásban. Méltó párja *Viski Károly* műve: *Hungarian Peasant Customs*. A magyar etnográfiaának ez egyik legnagyobb szakértője a legszebb magyar népszokásokat, népünnepeket

írja le. Ez a könyv már nem Cicerone: ez már művészet és irodalom. Ami pedig a szép képekkel illusztrált szöveget illeti: a magyar olvasó is sok érdekeset és ismeretlent tanulhat belőle.

Szorgalmas és alapos munka *Takács László* testes könyve: *Der Ungar in der Welt*. Lexikális alapossággal gyűjtötte össze a szerző a magyar karrierék, tehetségek belföldi és külföldi sikereit és eredményeit, hogy megmutassa a nagyvilágnak: a maroknyi magyar nemzet irodalomban, művészetben, tudományban, technikában, sportban, politikában semmivel sem áll mögötte a legnagyobb népeknek.

A tisztán irodalmi kiadványok közül említést érdemel elsősorban is az *Ember Tragédiája*, amelyet a kiadó *Mohácsi Jenő* fordításában jelentetett meg németül, *Meltzer H. Károly* és *Vajda Pál* fordításában pedig angolul. Különösen ez utóbbi igen szép kiállítású kötet. Madáchról külön tanulmányt is adtak ki *Voinovich Géza* és *Mohácsi Jenő* tollából: *Madách und die Tragödie des Menschen*. Arany János Toldi-trilógiájának első része is németül jelent meg *Engel Gusztáv* fordításában.

E szűkre szabott, talán unalmasan is ható felsorolás mögött végeredményében igen jelentőségteljes és fontos kultúrmunka áll. Aki a magyar szellemi élet minden megmozdulását figyelemmel szeretné kísérni, nem térhet pusztá hallgatással napirendre e fölött az örvendetes jelenség fölött, amelynek hatásai elsősorban nem idehaza, hanem a határokon túl, német, francia, de mindenekelőtt angol nyelvterületeken érezhetők.

Neller Máttyás,

Bárdosi Németh János: Zsellérek. Magyar Téka kiadása, Szeged, 1935.

Bárdosi Németh János, akit mint közvetlen, eszmékben mélyen járó és színes skálájú lírikust ismerünk, most regénnyel lépett ki a könyvpiacra. A regény, mint a címe is beszédesen hirdeti, parasztregény. A magyar föld feleletre váró kérdéseit vázolja elének az író. Újabban divatos, mondhatnánk kötelező lett a parasztregény. A hasonló tárgyú regényekben végigvonuló irányzatosság, politikum lépten-nyomon felveti a fejét Bárdosi Németh parasztregényében, szerencsére azonban mindezen művészi gyönyörködést esetleg felborítható momentumokon kívül akad más is, ami a szerző kétségtelen művészetéről tanuskodik. Emberi szív és vér melegségét érezzük a regény hideg szólamai mögött, az írónak a szívét, aki Dunántúli vidékről származott s a regényben szereplő Vasi falu leírásában gyermekkorának emlékeit színesíti és kristályosítja ki tiszta művészeté. Élet, elevenség van a regényben, az emberek, a falu házikói, fák, erdő, mező, patak csodás együttesbe olvadnak össze. A falu még a pesti proletár otthonba is elkíséri a nagyvárosba felsodródott, kinyílt szemű parasztlegényt és nem engedi, hogy felszívja sivár szürke egyvelegébe a pesti proletárnegyed. Ez a Nagy Balázs eleven alak, érezzük, hogy minden falunak jutott egy belőle s éppen ezért sűrített mivoltában nem egyszer az író szócsövének hat. Bárdosi Németh regényének nem is ez az értéke, hanem az a dunántúli kolorit, zamatos magyar nyelv, amelynek föltétlen birtokosa s ezután emelkedést várunk tőle szépprózai munkáiban is.

Mihály László.

MICHAIL SOLOCHOW: A CSENDES DON.

Mikor Tolsztoj a Kozákok c. elbeszélésében lerögzítette kaukázusi élményeit, valahogy az «outsider» szemével nézte azt az ősegerszerűségű, se nem jó, se nem rossz, félbarbár emberfaját, mely a Dnyepr-től a Terekig és a «csendes Don» mentén tanyáival és parányi falvaival benépesíti a dél-orosz szteppét. Tolsztoj Olenin-je orosz «nemesi tiszt» volt, európai műveltségű ember, aki ennek a népnek csak a nyelvét értette, lelkét azonban nem. Az európai szem, a tolsztoji beidegződöttség nem érzékelhet ezen a terepen elfogulatlanul. Zárt és megmerevedett erkölcsisége, sokrétű előítéletei akaratlanul is összehasonlításokra kényszerítik. S így sohasem férközhetnek közel ahhoz a világhoz, mely beérhetetlenül fiatalabb a mienknél s amelyben nincs társadalmi szerkezet, nincs bűn és erény és morális kötöttség. Vagy legalább is: ha van, másképpen van, mint nálunk. Friss és ismeretlen ütemű élet viharzik e beláthatatlan népmencedében s aki idegen erre vetődne, jól teszi, ha őrizkedik minden bonyodalomtól és konfliktustól.

Gogoly, maga is kozákvadék, már biztosabb lábbal mozog ezen a talajon. Bulyba Tárász, a kozákhetham nem etnológiai csodabogár, melyet az író spirituszban konzervál, gombostűre tűz, aztán elhelyez a gyűjteményében múzeumi ritkaságul. Azok a szörnyűségek, melyekkel Bulyba hordája rettegetté válik, ebben a kisorosz költőben csak a XIX. század kultúráltabb emberét borzongatják, de nem idegenek és érthetetlenek. Sőt: bizonyos tekintetben valóságos hőstettek. Ahhoz, hogy a művész valamely népiség mindenképpen bonyolult életének csodáit érzékeltethesse, elengedhetetlenül szükséges, hogy sejtjei ugyanabból a törzsből hasadtak legyen.

Michail Solochow, A csendes Don szerzője, ahhoz az újarcú költőnemzedékhez tartozik, melyet térben és időben a világháború és a bolsevizmus választ el Európától s a «tegnap» — javarészt emigrációba kényszerült — orosz íróitól. Ez a válaszfal azonban nem annyira művészi, mint inkább politikai. Az irodalmat nem szakította ketté a forradalom. Hagyományaiiban egészen Tolsztojig nyúlik vissza, aki ennek az új kollektív szemléletű iránynak mestere és előfutára. A megváltozott világ irodalma természetesen új embertípusokat keres, de a vezérszólama — a kollektívum mint regényhős — régi. Más kérdés azután, lehet-e kollektívumot önmagában véve valamilyen nem-stilizáló műfajba — aminő pl. a regény — behelyezni «egyéni» sorsok és jellemek ábrázolása nélkül. Még a kollektív regények mesterművében, a Háború és béké-ben is csupán egyéni sorsokon át tükrözödhetik az egyetemes tragédia.

A csendes Don-ban, amely az utóbbi évek egyik jelentős orosz könyvsikere, kétségkívül megállapítható a szerző kollektív — vagy ha úgy tesszük: szocialista — szemlélete; de alkotás- és ábrázolásmódjában régi és jólbevált utakat követ. Tekintetét a naturalista-realista beállítottság irányítja. A valóságon nem enyhít és nem eszményít. Még akkor sem, ha a népről van szó. Nem rajongó, mint Tolsztoj. A faluval szemben inkább a zola-i attitude-öt alkalmazza.

A regény meséje, mely a világháborút megelőző évekbe vezet vissza, néhány kozákcsalád történetének szálaiból fonódik egységes kompozícióvá. Egyéni életsorsok egyéni formálódása ez. De mindúntalan érezzük a szerző tipizáló törekvését: ami itt történik, nem véletlen eset, hanem bizonyos körülmények között az egész népre egyetemesen jellemző lehet.

Már az «ouverture»-je is megdöbbenően tragikus. Az egyik kozák muzulman asszonyt hozott az utolsó török hadjáratból; ezt a szerencsétlent boszorkánnyá bélyegzi a falu s mint a veszett kutyát kegyetlenül agyonverik. Ez a sötét felhő lebeg azután a falu felett: viharral fenyeget s elviselhetetlenül fojtóvá sűríti a levegőt. Az ártatlanul elpusztított asszony vére az emberek fejére hull s az átok megsokasodik az utódokon. Itt mindenki boldogtalan. Mintha senki sem lelné meg azt az utat, amelyet számára az élet törvénye kiszabott: kábán és tétován tántorognak az elvétett ösvényeken s ha egymásba botlanak, az ököl dönt közöttük.

Házasságtörés, vérfertőzés, apagyilkosság, erőszak: ezek a főmotívumok. Asztahov Sztepán a házassága napján «kegyetlenül elverte a feleségét. Hidegvérrel és tudatosan oda ütött, ahol az emberek nem láthatták: mellére, hasára, hátára. Ettől fogva kikapós menyecskehez kezdett járni...» Mikor később fegyvergyakorlatra vonul, a megvert asszony Meljehov Grigorij szerelmében keres vigasztalást. Grigorijt azonban nősülésre kényszeríti az apja. A jómódú Korsunov Natalját kell elvennie. S az apai parancs ebben a törzsi, patriarchalis rendben nem tűr ellenszegülést. A fiatal férj nem tudja felejteni Akszinját, Sztepán feleségét; Natalját hamarosan hazakergeti s megszökik a faluból. Akszinja természetesen velemegy. Lesztnickij kozáktábornok birtokán húzódnak meg, ahol Grigorij, a szabad, dölyfös kozák cseléd lesz, kocsis. Natalja, az elhagyott asszony összeomlik ebben a tragédiában. Öngyilkos lesz. Ezt a vad harakirit így írja le Solochow: «... csupasz testére illesztette a kasza hegyét. Térden csúszva jutott a lépcsőig, a kasza tompa végét egy lépcsőfoknak támasztotta és kezét a feje fölé kulcsolva, mind erősebben dőlt a kaszába... Tisztán hallotta az eleven hús szörnyű ropogását, a fokozódó, tébolyító fájdalom összezsapott fölötte, mardosó lángok égették mellét, nyakát, behatoltak a fülébe, mint ezernyi, persegő tűnek a szűrása...» A szörnyű kísérlet nem végződik halállal. A fiatalasszony lassan felépül s férje szüleihez költözik, akik megszeretik s szívesen látnák, ha fiuk visszaédesednék a hitese feleségéhez. Erre mind kevesebb a remény. Akszinjának gyermeke születik s Grigorij ragaszkodik a gyermekéhez. Az idillnek kényszerű körülmények vetnek véget. Grigorij sorozásra kerül. Bevonul s ezredével az osztrák határ közelében táborozik. A világháború kitörésének előestéjén.

1914 augusztusának első napjaiban Grigorij ezrede tűzvonalba jut. Egyik véres ütközet a másikat éri, a kozákok harcolnak, pusztulnak, sebesülnek. Grigorij kitünteti magát, altiszt és György-lovag lesz. De csakhamar maga is megsebesül. Kórházba viszik, majd szabadságot kap. Első útja Akszinjához vezet, a Lesztnickij-birtokra. Itt arról értesül, hogy közben a gyermeke vörhenyben elpusztult, Akszinja pedig a fiatal Lesztnickij Jevgenij kozákhadnagy szeretője lett. Bosszút áll mindkettőjükön. A hadnagyot kicsalja a mezőre s majdnem agyonveri, az asszonyt megkorbácsolja. Azután megtér a falujába, szüleihez s a szerző sejteti, hogy összebékül feleségével...

Az itt elmondott történetecske csak lehántott, a gyümölcs minden

izes húsától megtisztogatott magva a regénynek. E néhányon kívül még számtalan, étellel élő szereplő sorsa teljesedik ki előttünk. A Mitjkák, Pjetrók, Lizák, Száskák, Szergejek, Darják külön s egymással mégis összefonódó regénye. S valamennyi az élet tökéletes fényében ragyog. Mind ember és egyéni ember. A szerző csodálatos meglátó és alakító képességgel gyúrja ebből a véres és durva anyagból plasztikus-eleven szobrait. Minden szó valahogy forrón, «in statu nascenti» fakad az ajkukon s ebben a felbűvölt életben megsúlyosodik a legparányibb mozdulat, a legjelentéktelenebb esemény. S Solochow, aki Gogolyhoz hasonlóan maga is kozákeredetű, nem álmélkodik és nem botránkozik meg hősein; bár érezzük, hogy felettük áll és magasabb szempontból nézi őket. Nyers és kegyetlenül szókimondó. De megvan benne az elhallgatásnak és a sejtetésnek az a képessége, mely a művészi hatást és érdekességet hihetetlenül felfokozza.

Szomorú könyv. Mint az orosz regények legtöbbje. Még a humorában is van valami félelmetes De nem Dosztojevskij vagy Csehov szomorúsága ez. Inkább a flaubert-i pesszimizmus, mely reménytelennek és megoldhatatlannak érzi az életet.

Szakáts László.

Jules Renard naplója. (*A Nouvelle Revue Française kiadása 1936.*)

Majdnem pontosan ötven évvel ez előtt kezdte írni naplóját Jules Renard, egy sohasem túlságosan népszerű és ma már csaknem teljesen elfeledett francia író, aki talán ennek a nyilvánosság elé soha nem szánt, tisztán valami belső kényszerből, önmaga számára, mintegy napi belső számvetésnek készült magánfeljegyzés révén jut be a halhatatlanságba. A Poil de Carotte-ot, amely klasszikus példája az öngúnytól patanáig feszült visszaemlékezésnek. Pulbot illusztráló zsenije gyermekkönyvvé léptette elő, pedig a leghatározottabban felnőttek számára írt gyermektörténet, megfosztotta igazi jelentőségétől ez a bizonytalan lebegés érett és zsenge olvasók két tábora közt. Az Écornifleur maró polgári szatirája a megfigyelés aprólékos pontosságával s az értelmi differenciáltság túlfinomult árnyalataival csak a legválasztékosabb közönségre számíthatott. Ez a könyv, amely sok évvel a szerző halála után, mint egy kiváltságos szellem késett igazolása jelenik meg, ismét nem lesz tömegolvasmány. Ugyan melyik átlag-

olvasó kapható arra, hogy nyolc és félszáz apró betűkkel sűrűn tele nyomtatott, nagy oldalt végigolvasson, mikor ebben a szövegben szinte soronkint változik a tárgy, a hangulat, a szellem, csak a lélek láthatatlan szála ugyanaz, amelyre az ötleteknek, a felvillanó érzéseknek, a gondolatszilánkoknak vagy történetminiatűröknek, esetleg elvetélt regényembrióknak ezek a gyöngyei, szeszélyesen csiszolt, furcsa fénytörésekkel villódzó ékkövei szinte a végtelenségig fel vannak fűzve.

Mert Jules Renard naplója egészen más, mint a megszokott, rendszeren az élet meséivé kerekíthető eseményeit figyelemmel kísérő és sokszor egyenesen ilyen elbeszélő szándékkal meg rögzítő feljegyzések. «Megszoktam — írja a Napló egyik lapján Jules Renard — hogy felírok mindent, ami fejemben megfordult. Röptében jegyzem le a gondolatot, még ha rossz szándékú vagy bűnös is. Nyilvánvaló, hogy ezek a följegyzések nem adják mindig azt az embert, aki igazán vagyok. Nem lehetünk felelősek agyunk furcsaságaiért. Csak elűzhetjük azt, ami immoralis vagy nem logikus, de nem akadályozhatjuk meg,

hogy fel ne bukkanjon bennünk.» Ez a nagy közvetlenség és határtalan őszinteség főjellemvonása, érdekessége és egyben páratlan értéke is Jules Renard Naplójának. Ennek a naplónak kusza, egymást minden összefüggés nélkül követő feljegyzéseiből egy hatalmas és ugyancsak rendezett szellem roppant távlataiba pillanthatunk be. Sőt megsejthetjük a távlatok mögött a szellem homályba kapaszkodó gyökereit, a csirában maradt, elfojtott ösztönöket, a tisztán öntudatba nem került emlékek gazdag televényét. Pszichoanalitikus számára el sem képzelhető érdekesebb anyag, mint ennek a Naplónak megdöbbentően bátor és kendőzetlen önvallomásai.

Meg kell éreznünk belőle, hogy Jules Renard, aki a szimbolizmus virágzása idején szinte hivalkodón híve az aprólékos naturalizmusnak és mindenestre túltesz Zolán naturalizmusának feltékenyen őrzött, abszolút tisztaságában, akit műveiből sokszor cinikus szabadgondolkodónak ismerünk meg, nem ment egészen a vallási nyugtalanságoktól s megérzéseinek finom gyöngédségében sokszor a spiritalizmusig mélyül. Néha egészen elkápráztatón lucidus, olykor döbbenetes mély meglátások vannak a Naplóban. Renard kegyetlenül objektív önmagával és másokkal szemben. Csupa kétséggel nézi saját irodalmi alkotását. Retteg a meddőségtől. «Undorodom minden könyvemtől — írja egy helyen. — Nem csinállok semmit . . . Talán vannak, akik sajnálnak, mások csodálnak, én unom magam és ásitok . . . Azt hiszem, nincs eléggé hatalmamban az élet. Idő előtt halok meg, vagy megadom magam és álmoktól bódult iszákos válik belőlem . . .»

Általában nagyon érdekes Renard esztétikája. Mert kritikája léptenyomon felvillan és mezítlenre vetközteti előttünk az egykorú s alap-

jában meglehetősen szűk irodalmi kört. Minden irodalomról az a véleménye, hogy kissé elnyújtott. Ennek a véleményének megfelel saját tömönlatokban beszélő, szinte gondolatjelényekre szaggatott stílusa. Irótársairól nem nyilatkozik mindig a leghízelgőbben. Csipős, fullánkoss megjegyzéseiben finom destillált méreg rejtőzik. Hugót csaknem fentartás nélkül csodálja, de lesajnálja Lamartine fölösleges szóáradatát. Balzac az egyetlen író szerinte, akinek joga van rosszul írni. Rostand ragyogó csilgága nem kápráztatja el túlságosan. Ítéletei azonban legtöbbször világosan és döbbenetesen találók. Őszinte barátságot érez Tristan Bernard iránt. Élénk baráti szálak fűzik Marcel Schwobhoz is. Ezek azonban nem egyszer megszakadnak, ami nem is csodálható, ha meggondoljuk, mekkora lehetett a távolság a stílustalanság klasszikus stílusművésze és még a szimbolizmus korában is kivételesen színes stílromantikus közt.

Annál meglepőbb különben Renard ítéletének ez a biztonsága és csodálatosan finom beleérzése mások művébe és egyéniségébe, mert ő maga szinte típusa a mult századvégi, szkeptikus, zárkózott, szűklátókörű francia kispolgárnak. De ez inkább az élet külső körülményeire, a szokásokra és kedvtelésekre vonatkozik. Sport, utazás, mondain szórazások nem érdeklik. Apró kirándulások, papírból elköltött uzsonnák, falusi nyaralások mezei örömmel, olykor kávéházi vitatkozások és irodalmi összefüvetek Mallarménál vagy Daudetnél s a két külön irodalmi világ érintkezései, ez tölti ki az egyhangú egymásutánban morzsolódó napokat. Renard hű feljegyzéseket készít ezekről az eseménytelenségekről, de a maga mérhetetlenül gazdag, sokrétű s szinte szeizmográf-érzékenységgű belső világán átszűrve.

Eppen azért az irodalomtörténet-

írás hálás lehet Renard Naplójának. A szimbolizmus induló korának gazdag forrása ez. Őszintesége, igazgyszeretete, pompás megfigyelőképessége és biztos ítélete megbízhatóvá teszi. Sokszor száraznak érezzük, máskor keserűnek és kiábrándultnak. Ez azonban csak látszat. Renard egész Naplóját a tiszta emberiségnek valami önkéntelen, mélyről fakadt nemes emelkedettsége lengi át. Ez teszi a Naplót a francia irodalom egyik nagy és emberin igaz alkotásává.

Kállay Miklós.

Georg Rendl: A messi út. (Szent István-Társulat kiadása.)

A regény eredeti címe: *Der Berufene*, Thurzó Gábor igényes fordítása révén jutott el a magyar olvasóközönség kezeihez.

Egy fiatal lélek magakeresését tárja fel Rendl lüktető, izgalmas előadásában. Ezt a félig-gyerek embert már megérintette a papi hivatás szele, de látása még bizonytalan, világossága kevés. Mindent elsöprő viharra van szüksége, hogy szétpattanjanak bilincsei, melyek még a világhoz kötik. Flamm Sebastiánnak kétszer kell elbuknia, kell, hogy a legemberibb szenvedés égesse át szívét, az a fájdalom, mely a szeretett leány elvesztésével rászakad, hogy véglegesen és visszavonhatatlanul elforduljon a földi dolgoktól.

Sebastián napjai megáldottak, felsőbb kegyelem állapotában szemléli a lét körforgását, túl a kamaszkor viharzónáján s az élet teljessége utáni vágy foglalkoztatja képzeletét. Megismeri Máriát, az első nőt életében. A leány bűvőpatakról mesél neki, melyet az erdő szelleme varázsolt elő,

hogy segítsen a szomjazó falun. A partak azonban eltűnt, mert egy paraszt ivott belőle, előbb, mintsem az elérte volna vízinségben lévő társait. Ez a mese szimbolummá nő Sebastián életében. Magáéva teszi a leányt, mielőtt házasságra lépne vele, de kedvesét elveszi tőle az Úr. Egy magábaroskadt órán azonban víziót lát, meglátja a dolgok összefüggését, megvilágosodik előtte, hogy Isten rá akarja bízni a Kelyhet és szolgálói közé szólítja. Sebastiánnak *ezt* az utat kellett megtennie, hogy felismerhesse küldetését.

Georg Rendl misztikus hangulatfestése, biblikusan leegyszerűsített nyelve, csak konturokban megrajzolt, mégis hús-vér alakjai elsőrangú művész kezét sejtetik. Egyedül Mária arcéle folyik szét alakatlanul esetje alatt. Valószerűtlenné idealizált parasztleány az életteljes és vérbő regényfigurák között, aki páratlan intelligenciával mond le Sebastián szerelméről, mert gyógyíthatatlanul beteg, pedig minden megmaradt erejével s a tüdőbajosok mohó életösztönével kéne szerelmesébe kapaszkodnia.

A regény legszebb része Sebastián két víziója. Az irreális és misztikus költészet egészen szokatlan erejét bámuljuk ezekben a képzelet-kivetítésekben. Hogyan is érzékeltethető jobban az író a tévelygő ember ilyen pálfordulását, mint a felzaklatott idegek e transzbaeséseivel, melyek lendületét földöntúli erők dinamikája feszíti. Georg Rendl regénye beszédes bizonyítéka a spirituális világszemlélet témaelindító, inspiráló erejének, melynek már nem egy szép regényt köszönhetünk.

Hunyady István.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CECILE.

Helyettes szerkesztő: KÁLLAY MIKLÓS.

Stephaneum nyomda r. t. — A nyomdáért felelős: IFJ. KOHL FERENC.